

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Η μουσική δραστηριότητα στη Ρόδο κατά την πρώτη περίοδο της Ιταλοκρατίας (1912-1923)

Ζητήματα Νεοελληνικής Μουσικής II: Διπλωματική Εργασία

Ονοματεπώνυμο: Άννα Μεσαναγρενού

Αριθμός Μητρώου: M2015012

Επόπτης: Κωνσταντίνος Καρδάμης

Ιούνιος 2021

*Στους ανθρώπους που στάθηκαν δίπλα μου: στους γονείς μου, τον αδερφό μου, τους φίλους μου, τον
επιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Κ. Καρδάμη.*

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	1
Ιστορικό πλαίσιο.....	3
Σύντομη περιγραφή της ιστορίας της Ρόδου από την ίδρυση της πόλης έως και τη λήξη της οθωμανικής κατοχής	3
Η κατάληψη της Ρόδου από την Ιταλία	4
Σύνθεση πληθυσμού της νήσου.....	4
Η κατάσταση στην Ιταλία και γεγονότα που οδήγησαν στην κατάκτηση των Δωδεκανήσων	5
Πρώτη περίοδος Ιταλοκρατίας (1912-1923)	6
Μουσικά Σωματεία και Σωματεία με μουσική δράση.....	10
Γυμναστικός Σύλλογος «Διαγόρας»	10
Μαντολινάτα	12
Μπάντα.....	14
Η Μουσική Σχολή του «Διαγόρα» υπέρ των προσφύγων της Μικράς Ασίας.....	16
Ρεπερτόριο της Μουσικής Σχολής.....	16
Μουσικός Όμιλος «Ορφεύς».....	17
Λέσχη «Κλεόβουλος»	19
Banda Cittadina	19
Στρατιωτικές μπάντες	20
Άλλες συναυλίες και εορταστικές εκδηλώσεις	24
Οι εορταστικές εκδηλώσεις στην ιταλική Λέσχη (Circolo Italia)	24
Οι συναυλίες του Βασιλείου Βενιαμίν.....	26
Οι συναυλίες του Νικόλαου Καμπουράκη στη Ρόδο.....	27
Οι συναυλίες του Γεωργίου Μακρυγιάννη.....	28
Κοσμικές γιορτές συνδεδεμένες με το χριστιανικό θρήσκευμα	28
Αποχαιρετισμός μεταναστών	31
Μουσική Εκπαίδευση	33
Η μουσική εκπαίδευση στα σχολεία	33
Διδασκαλία μουσικής εκτός φορέων	34
Μουσική αγορά και επισκευές μουσικών οργάνων.....	36
Συμπεράσματα.....	37
Παραρτήματα	40
I. Προγράμματα συναυλιών του Γυμναστικού Συλλόγου «Διαγόρα».....	40
II. Προγράμματα συναυλιών του Μουσικού Ομίλου «Ορφεύς».....	43
III. Πρόγραμμα συναυλίας της «Banda Cittadina».....	44
IV. Προγράμματα συναυλιών στρατιωτικών μπαντών	45
V. Προγράμματα και αναγγελίες άλλων συναυλιών	69
VI. Ποιήματα	89
VII. Ιστορικό Πλαίσιο: Τα επόμενα χρόνια ιταλικής παρουσίας στη Ρόδο.....	100

Δεύτερη περίοδος Ιταλοκρατίας (1923-1936)	100
Τρίτη περίοδος Ιταλοκρατίας (1936-1943)	102
Βιβλιογραφικές Αναφορές	104
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	106

Πρόλογος

Έναυσμα για την ενασχόληση μου με την μουσική ιστορία της Ρόδου αποτελεί η απουσία συστηματικής έρευνας γύρω από την μουσική κίνηση στο νησί. Ο αρχικός προβληματισμός ξεκίνησε από το κτήριο του σημερινού «Εθνικού Θεάτρου», το οποίο ήταν παλιότερα γνωστό ως «Θέατρο Giacomo Puccini», του οποίου η ιστορία δεν παρουσιάζεται εκτενώς σε καμία πηγή. Η περίοδος της Ιταλοκρατίας (1912-1943) είναι η άμεσα σχετιζόμενη με το κτήριο αυτό. Ωστόσο λόγω του εύρους του θέματος και των γεγονότων που διαδραματίζονται στο νησί καθόλη την περίοδο ιταλικής παρουσίας, σε πολιτικό, πολιτιστικό και οικονομικό επίπεδο, είναι αναγκαία η διαίρεση της περιόδου σε τρεις υποπεριόδους. Το πώς προκύπτει ο διαχωρισμός αυτός σε υποπεριόδους εξηγείται εκτενέστερα παρακάτω.

Όσον αφορά το θέατρο δε, οι περισσότερες επιστημονικές μελέτες σχετίζονται κυρίως με την αρχιτεκτονική του κτηρίου, το οποίο σχεδιάζεται για την φιλοξενία έργων όπερας. Σπανίως, αντίθετα, υπάρχουν αναφορές σχετικές με τα έργα που ανεβαίνουν, τους μουσικούς που εμφανίζονται σε αυτό και τον ρόλο που παίζει στις μουσικές εξελίξεις της ροδιακής κοινωνίας. Η ιστορία, λοιπόν, που δεν έχει ειπωθεί για τον χώρο είναι η αφορμή και η αφετηρία της παρούσας έρευνας. Η αναζήτηση πρωτογενών πηγών αρχικά εστιάστηκε σε όλο το χρονικό φάσμα της περιόδου, ωστόσο τελικά η παρούσα εργασία ασχολείται με τα μουσικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στη Ρόδο από την έλευση των Ιταλών (Απρίλιος 1912) μέχρι και τον ερχομό του διοικητή Mario Lago στο νησί (Φεβρουάριος 1923).

Μέσα στην δεκαετία αυτή, η πραγματικότητα του νησιού μεταβάλλεται σε μεγάλο βαθμό. Από επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Ρόδος μετατρέπεται σταδιακά σε θέρετρο για τους Ιταλούς, και σε σημαντικό αστικό κέντρο. Επιπλέον, η πολιτική της κατάσταση είναι ασταθής, οι διοικητές αλλάζουν τακτικά, ενώ παράλληλα το νησί διεκδικείται από Ιταλία, Ελλάδα και Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Παρακάτω πρόκειται να παρουσιαστούν στοιχεία που αφορούν την μουσική κίνηση στο νησί κατά τη διάρκεια αυτής της πρώτης περιόδου της Ιταλοκρατίας. Γίνεται αναφορά σε συλλόγους με μουσική δράση, σε συναυλίες που πραγματοποιούνται στο νησί, σε τοπικές εορταστικές εκδηλώσεις, στην μουσική εκπαίδευση καθώς και στις αλλαγές που καταφθάνουν στη Ρόδο μαζί με τους νέους κατακτητές.

Για της ανάγκες της παρούσας εργασίας μελετήθηκαν τρεις εφημερίδες οι οποίες εκδίδονται στο νησί στα πλαίσια της περιόδου που εξετάζεται (1912-19123). Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκαν οι εφημερίδες *Ρόδος-Νέα Ρόδος*, *Ροδιακή* και *Il Messaggero di Rodi*. Η πρώτη που εκδίδεται με τίτλο *Ρόδος* από 11/24 Απριλίου 1909 και μετονομάζεται σε *Νέα Ρόδος* στις 30/13 Απριλίου 1911, εντοπίστηκε στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος. Η δεύτερη με τίτλο *Ροδιακή* εκδίδεται από τις 3/16 Σεπτεμβρίου 1915, ενώ η έκδοση της τρίτης με τίτλο *Il Messaggero di Rodi* ξεκινά στις 11/24 Απριλίου 1916. Οι δύο τελευταίες υπάρχουν σε ψηφιακή μορφή στο διαδίκτυο¹. Η ελληνόφωνη εφημερίδα *Ροδιακή* ακολουθεί το παλαιό ημερολόγιο, η επίσης ελληνόφωνη *Ρόδος-Νέα Ρόδος* το παλαιό αλλά και το νέο ταυτόχρονα, ενώ η ιταλόφωνη *Il Messaggero di Rodi* ακολουθεί το νέο.

¹ Βλ. <http://81.186.40.120/main.html> για την *Ροδιακή* & <https://www.messaggerorodi.beniculturali.unipd.it/> για την *Il Messaggero di Rodi*

Οι δυσκολίες κατά την διάρκεια της έρευνας ήταν αρκετές! Πολλές φορές το αρχικό χρονικό πλάνο χρειάστηκε να ανατραπεί και να αναμορφωθεί, βάσει των προβλέψεων γύρω από την Πανδημία Covid-19. Έτσι, λόγω των δύσκολων συνθηκών δεν κατέστη εφικτή η μελέτη κάποιων αρχείων παρά τον εντοπισμό τους. Συγκεκριμένα, δεν μελετήθηκε το αρχείο του Γ.Θ. Γεωργιάδη, προέδρου του Γυμναστικού Συλλόγου Διαγόρα, το οποίο υπάρχει στην Εθνική Βιβλιοθήκη· δεν μελετήθηκαν ακόμη εφημερίδες της εποχής που εκδίδονται εκτός Ελλάδας από Έλληνες της ομογένειας όπως και το αρχείο του Ωδείου Αθηνών που πιθανόν να περιέχει στοιχεία για τον βιολονίστα Βασίλειο Βενιαμίν. Ο εντοπισμός των παραπάνω πρωτογενών πηγών δημιουργεί βεβαίως έναν αυτονόητο χώρο διεύρυνσης της παρούσας έρευνας, η οποία στηρίζεται κατά κύριο λόγο στην παρουσίαση της μουσικής δραστηριότητας, όπως αποτυπώθηκε στον προαναφερθέντα Τύπο.

Η συγκυρία αυτή ωστόσο, λειτούργησε περισσότερο ως πρόκληση παρά ως ανασταλτικός παράγοντας και θεωρώ ότι μόνο κερδισμένη βγήκα τελικώς. Σε κάθε περίπτωση, η ενασχόληση με πρωτογενές υλικό είναι από μόνη της ιδιαίτερη εμπειρία, που βοηθά τον ερευνητή στην καλύτερη κατανόηση του κόσμου. Αρκετές στιγμές -κυρίως όταν εντόπιζα ποιήματα στον Τύπο- ένιωθα συγκίνηση συνειδητοποιώντας ότι άνθρωποι που έζησαν έναν αιώνα πριν έχουν τόσο κοινά βιώματα με τους ανθρώπους του σήμερα, παρόλο που οι προσλαμβάνουσες για τους δεύτερους είναι εντελώς διαφορετικές από εκείνες των πρώτων.

Ολοκληρώνοντας τον πρόλογο, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς όσους με βοήθησαν στον εντοπισμό στοιχείων και όσους μου μίλησαν για προσωπικές τους εμπειρίες. Ευχαριστώ λοιπόν, το προσωπικό της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, το προσωπικό της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Ρόδου, το προσωπικό των Γενικών Αρχείων του Κράτους του νομού Δωδεκανήσου καθώς και το Διεθνές Κέντρο Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου και ιδιαίτερα την κυρία Νάνσυ Τρυποσκούφη. Ευχαριστώ επίσης, τους κυρίους Γεώργιο Μαλώινα, Γιάννη Παπαθεοδώρου, Θεμιστοκλή Τριανταφύλλου, Κυριάκο Κωνσταντάκη και Κώστα Τσαλαχούρη, καθώς και τους ανθρώπους που με στήριξαν ως την περάτωση των σπουδών μου όλα αυτά τα έτη, που δεν είναι άλλοι από τους γονείς μου.

Ιστορικό πλαίσιο

Σύντομη περιγραφή της ιστορίας της Ρόδου από την ίδρυση της πόλης έως και τη λήξη της οθωμανικής κατοχής

Η Ρόδος βρίσκεται στο νοτιοανατολικό μέρος του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Η θέση του νησιού είναι στρατηγικής σημασίας. Διασταυρώνοντας την Ανατολή με την Δύση προσελκύει κατά καιρούς αρκετούς κατακτητές, ενώ την ίδια στιγμή η τοποθεσία της νήσου πληροί τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου. Η ιστορική πορεία του νησιού από την ίδρυση της πόλης της Ρόδου μέχρι την προσάρτησή του στο ελληνικό κράτος -μόλις το 1947-, περιλαμβάνει επιδρομές, πολιορκίες, πολέμους, λεηλασίες και μεγάλες σεισμικές καταστροφές.

Το 408/7 π.Χ. δημιουργείται στο βορειότερο σημείο του νησιού η πόλη της Ρόδου από την ενοποίηση των τριών δωρικών πόλεων Ιαλυσού, Καμίρου και Λίνδου². Τα χρόνια που το νησί είναι αυτόνομο και ελεύθερο δεν είναι πολλά σε σχέση με τα χρόνια που βρίσκεται υπό τον ζυγό άλλων. Κατά τα πρώτα έτη ίδρυσης της πόλης, δεν λείπουν οι εσωτερικές διαμάχες μεταξύ ολιγαρχικών και δημοκρατικών, γεγονός που σχετίζεται με τις συγκρούσεις ανάμεσα σε Αθήνα και Σπάρτη· μετά την διάλυση της 2^{ης} Αθηναϊκής Συμμαχίας³ η Ρόδος υποτάσσεται στην καρική δυναστεία από το 351 π.Χ. έως το 332 π.Χ.⁴. Αμέσως μετά η μακεδονική φρουρά του Μεγάλου Αλεξάνδρου εγκαθίσταται στο νησί για περίπου εννέα χρόνια και διώκεται μετά τον θάνατο του, το 323 π.Χ.⁵. Τα δεινά της πόλης συνεχίζονται με την πολιορκία της από τον Δημήτριο το 305/4 π.Χ. η οποία λήγει έπειτα από συνθηκολόγηση⁶. Το νησί καταφέρνει να ακμάσει και πάλι ως το 227/26 π.Χ., όπου ένας ισχυρός σεισμός ταραίζει για λίγο τις ισορροπίες που με κόπο εξασφάλισαν οι κάτοικοι του, όμως αναγεννιέται από τις στάχτες του και συνεχίζει να διαγράφει ανοδική πορεία.

Το 164 π.Χ. συνάπτεται συμμαχία μεταξύ Ρόδιων και Ρωμαίων, με προϋπόθεση οι πρώτοι να διατηρούν ίδιους «φίλους» και «εχθρούς» με τους δεύτερους⁷. Το γεγονός αυτό προξενεί μεγάλη καταστροφή 164 χρόνια αργότερα, όταν ο Κάσιος λεηλατεί το νησί, επειδή οι Ρόδιοι αρνούνται να του παράσχουν την βοήθειά τους. Κατά τον 2^ο αιώνα η πόλη καταστρέφεται για δεύτερη φορά από σεισμό, ενώ έναν αιώνα αργότερα ο Διοκλητιανός την ανακηρύσσει Ρωμαϊκή επαρχία⁸. Στους επόμενους αιώνες περνούν από το νησί Πέρσες, Σαρακηνοί, Σελτζούκοι Τούρκοι, Βενετοί, το νησί γίνεται επαρχία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, έπειτα περνά στην διοίκηση των Γενουατών κουρσάρων έως ότου καταλήγει τελικά υπό την κυριαρχία του τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών. Πιο συγκεκριμένα, το 1306 μ.Χ. ο Γενουάτης Vignolo de Vignoli συνάπτει συμφωνία με τους Ιωαννίτες Ιππότες, κατά την οποία τους παραχωρεί τα νησιά Κω, Λέρο και Ρόδο⁹. Οι ιππότες ξεκινούν καταλαμβάνοντας επαρχίες του νησιού και καταφέρνουν να πάρουν την πόλη το 1309 μ.Χ. Για διακόσια δεκατρία χρόνια η Ρόδος παραμένει στα χέρια των Ιπποτών.

² Νίκος Νικολάου & Αντώνης Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* (Ρόδος: Δέντρο, 2009), 43

³ Η Αθήνα μετά από επιθέσεις της Σπάρτης συνάπτει συμμαχία με κράτη της Θράκης, του Αιγαίου και της Μικράς Ασίας προκειμένου να διατηρηθεί η αυτονομία των πόλεων και να προστατευθούν από τις επεκτατικές τάσεις της Σπάρτης: Γεωργία Μπίκα, «Δεύτερη Αθηναϊκή Συμμαχία», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία* <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4072>, ημερομηνία προσπέλασης: 30/06/2020

⁴ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 44

⁵ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 57

⁶ Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου* (1948) (Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, 1994), 235

⁷ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 58

⁸ Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου* [...], ό.π., 235

⁹ Anthony Luttrell, «Το Βυζάντιο και οι Ιωαννίτες Ιππότες της Ρόδου (1306-1409)», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 11 (1997), 192

Το 1522 μ.Χ. μετά την εκλογή του Philippe de Villiers de L'Isle-Adam ως Μεγάλου Μαγίστρου, ο Σουλεϊμάν, Σουλτάνος των Οθωμανών απειλεί με επίθεση τη Ρόδο, στα σχέδια του τον βοηθούν ο Ιππότης του τάγματος Andrea d' Amaral -ο οποίος υπήρξε πολιτικός αντίπαλος του Philippe de Villiers de L'Isle-Adam- και ένας εβραϊκής καταγωγής κατάσκοπος¹⁰. Έπειτα από αιματηρές μάχες οι Ιππότες αναχωρούν από το νησί στις 2 Ιανουαρίου του 1523 μαζί με 4-5 χιλιάδες Ρόδιους που δεν εμπιστεύονται την οθωμανική διοίκηση¹¹. Οι Ιωαννίτες Ιππότες προσπαθούν να επανακτήσουν τη Ρόδο, όμως χωρίς αποτέλεσμα. Η κυριαρχία των Οθωμανών θα είναι η πλέον μακρόχρονη στην ιστορία του νησιού. Από το 1522 έως και το 1912 η Ρόδος δεν παραδίδεται σε άλλον κατακτητή. Στην επανάσταση του 1821 δεν είναι δυνατό να λάβει μέρος, όμως προσπαθεί να βοηθήσει το επαναστατικό κίνημα κατά του τουρκικού ζυγού. Την περίοδο ίδρυσης του ελληνικού κράτους η Ρόδος εξακολουθεί να είναι τουρκική επαρχία.

Η κατάληψη της Ρόδου από την Ιταλία

Τον Μάιο του 1912 η Ιταλία καταλαμβάνει το νησί ύστερα από μάχες λίγων ημερών. Τη Ρόδο ακολουθούν και τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα¹², εξέλιξη που σηματοδοτεί την έναρξη της Ιταλοκρατίας, η οποία θα διαρκέσει από το 1912 ως και το 1943. Για την καλύτερη κατανόηση των γεγονότων είναι χρήσιμο να διαιρέσουμε την περίοδο αυτή σε τρεις υποπερίοδους. Ως πρώτη υποπερίοδος θα ορίσουμε το διάστημα μεταξύ 1912 και 1923, ως δεύτερη υποπερίοδος το διάστημα από το 1923 έως το 1936, και ως τρίτη υποπερίοδος θα ορίσουμε το διάστημα μεταξύ 1936 και 1943. Ο διαχωρισμός αυτός σχετίζεται με την πολιτική κατάσταση του νησιού. Πιο αναλυτικά, μέχρι τον Ιούλιο του 1923 δεν υπάρχει ξεκάθαρη εικόνα για την κυριαρχία στα Δωδεκάνησα, έως ότου υπογράφεται η συνθήκη της Λωζάνης στην οποία αναφέρεται η παραίτηση των Τούρκων από τα νησιά που βρίσκονται υπό ιταλική κυριαρχία¹³. Ακόμη, το 1923 ξεκινούν οι δράσεις του φασιστικού καθεστώτος οι οποίες σύντομα καταφθάνουν στα νησιά ανατρέποντας τα έως τότε δεδομένα. Το γεγονός όμως ότι από το 1923 έως το 1936, την διακυβέρνηση των νησιών αναλαμβάνει ο διοικητής Mario Lago δημιουργεί μια πολιτική σταθερότητα την περίοδο εκείνη. Όμως από το 1936 έως το 1940 οι πιέσεις της Ιταλικής κυβέρνησης για εξιταλισμό των νησιών αυξάνονται όλο και περισσότερο μέχρι την πτώση της το 1943.

Σύνθεση πληθυσμού της νήσου

Την χρονική στιγμή που οι Ιταλοί καταλαμβάνουν τη Ρόδο (1912), στο νησί διαμένουν εκτός από τους Έλληνες αρκετοί πληθυσμοί διαφορετικής προέλευσης. Από τον 1^ο αιώνα π.Χ. μαρτυρείται η παρουσία εβραϊκών οικισμών, γεγονός ιδιαίτερης σημασίας για όσα πρόκειται να συμβούν στο μέλλον. Η εβραϊκή κοινότητα στα νησιά αρχίζει να μεγαλώνει κατά την περίοδο κυριαρχίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού απορροφά αρκετούς διωγμένους από την Ισπανία Εβραίους¹⁴. Όπως φανερώνει μέρος της βιβλιογραφίας, οι Εβραίοι φαίνεται να είναι συχνά φίλα προσκείμενοι στους νέους κατακτητές, εξασφαλίζοντας την εύνοιά τους και παράλληλα καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Η κατάσταση αυτή αλλάζει όταν το νησί βρίσκεται υπό ναζιστική κατοχή· το 1944

¹⁰ Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου* [...], ό.π., 310

¹¹ Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου* [...], ό.π., 324

¹² Ως «Δωδεκάνησα» επί τουρκοκρατίας, μέχρι και το 1912, νοούνταν τα νησιά: Ικαρία, Αστυπάλαια, Πάτμος, Λέρος, Κάλυμνος, Νίσυρος, Χάλκη, Τήλος, Σύμη, Κάρπαθος, Κάσος, Καστελόριζο. Απουσίαζαν από αυτά η Ρόδος και η Κως.: Ζαχαρίας Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943: Αλλοτρίωση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος*, (Ρόδος: Έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, 1998), 23

¹³ League of nations, *Treaty Series* Vol. XXVIII (1924), 22-23, στον ιστότοπο των Ηνωμένων Εθνών <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/lon/volume%2028/v28.pdf>, ημερομηνία προσέλασης: 21/11/2020

¹⁴ Valerie McGuire, «Η εβραϊκή κοινότητα της Ρόδου και της Κω: Μια διεθνική κοινότητα ανάμεσα στην οθωμανική κατάρρευση και την ιταλική αυτοκρατορία», *Αρχειοτάξιο* 19 (2018), 141

συγκεκριμένα μεταφέρονται 1800 περίπου άτομα σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Πολωνία, εκ των οποίων γλύτωσαν μόνο 100¹⁵. Στο νησί συναντώνται επίσης ευρωπαίοι καθολικοί -οι λεγόμενοι φραγκολεβαντίνοι- που μένουν πίσω από την περίοδο των Ιπποτών, Τούρκοι καθώς και Τουρκοκρητικοί οι οποίοι διώκονται από την Κρήτη μετά την επανάσταση του 1897¹⁶.

Η κατάσταση στην Ιταλία και γεγονότα που οδήγησαν στην κατάκτηση των Δωδεκανήσων

Πριν την αναφορά στα ιστορικά γεγονότα που αφορούν την κατάκτηση της Ρόδου, είναι αναγκαία η αναφορά στα ιστορικά γεγονότα που διαδραματίζονται στην ιταλική χερσόνησο στο τέλος του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, προκειμένου να γίνουν κατανοητά τα κίνητρα υπό τα οποία πράττει η ιταλική Κυβέρνηση.

Έως και το 1860 η ιταλική χερσόνησος είναι χωρισμένη σε διάφορες περιοχές. Αρκετές από αυτές διοικούνται από ξένους κατακτητές και άλλες από την καθολική εκκλησία. Ωστόσο, η ανάγκη για ανεξαρτητοποίηση από εξωγενείς παράγοντες και ενοποίηση της χώρας οδηγεί σε μια δεκαετία πολιτικών, πολιτιστικών και κοινωνικών αλλαγών, με τελικό αποτέλεσμα την δημιουργία του ιταλικού Κράτους· η πολυετής αυτή διαδικασία ονομάζεται από τους Ιταλούς «Risorgimento», όρος αρκετά κοντινός στην έννοια της «αναγέννησης»¹⁷. Το κίνημα για την ενοποίηση και την ανεξαρτησία της Ιταλίας ξεκινά από το Πιεμόντε, όπου μια ελίτ φιλελεύθερων με καθοδηγητή τον Camillo Cavour προσπαθούν να επιτύχουν τον στόχο τους, χρησιμοποιώντας ως μέσα την διπλωματία και τον πόλεμο. Οι πρωτοστάτες του κινήματος φαίνεται να εκμεταλλεύονται την δύναμη των μαζών για την πραγμάτωση των σκοπών τους, χωρίς όμως να δώσουν εξουσία σε αυτές· την ίδια στιγμή η διαδικασία της ενοποίησης αναπαριστά την ανάγκη όλων για εθνική λύτρωση και παράλληλα την εναντίωση στην απολυταρχία¹⁸.

Την στιγμή της πολιτικής ενοποίησης στην Ιταλία υπάρχει υπερπληθυσμός και φτώχεια, ενώ η πλειονότητα των κατοίκων συντηρείται από γεωργικά επαγγέλματα¹⁹. Το 1871 βρίσκει την Ιταλία θεωρητικά «ενωμένη» και πρακτικά «χωρισμένη» στα δύο. Το βόρειο και το κεντρικό μέρος της ανέκαθεν προηγούνται οικονομικά, λόγω της αλληλεπίδρασής με γειτονικές ανεπτυγμένες περιοχές, της ευφορίας του εδάφους, και του βροχερού κλίματος, συνθήκες που ευνοούν ακόμη περισσότερο την ανάπτυξη της γεωργίας. Από την άλλη, στο νότο το έδαφος έχει διαβρωθεί κυρίως από συνεχείς αποψιλώσεις, ενώ παράλληλα η ξηρασία των θερινών μηνών, οι συχνοί σεισμοί και η ελονοσία είναι παράγοντες που δεν βοηθούν την εξέλιξη του²⁰. Αυτός ο διαχωρισμός μεταξύ βόρειας και νότιας Ιταλίας είναι γνωστός και ως *paese legale* (νόμιμη Ιταλία) και *paese reale* (πραγματική Ιταλία) αντίστοιχα, γεγονός που τονίζει την δυσκολία της πλειοψηφίας των Ιταλών στο να ταυτιστούν με τις φιλοδοξίες της φιλελεύθερης πολιτικής τάξης, η οποία δεν φαίνεται να τους συνυπολογίζει ως ισόνομους πολίτες της χώρας²¹. Στο νότο αναπτύσσονται εγκληματικές οργανώσεις, οι οποίες αποτελούνται από απόστρατους Ναπολιτάνους και Γαριβαλδινούς στρατιώτες, και από χωρικούς που ξέφευγαν τόσο από τις στρατολογήσεις και τους φόρους του νέου κράτους όσο και από τους εκβιασμούς των γαιοκτημόνων του Νότου²². Ο «διχασμός» αυτός συνεχίζει να επικρατεί μέχρι και

¹⁵ McGuire, «Η εβραϊκή κοινότητα [...], ό.π., 142

¹⁶ Αντώνης Βρατσάλης, *Νιοχωρίτικα* (Ρόδος: Τέχνη, 1990), 416

¹⁷ John Pollard, *The Fascist Experience in Italy*, (New York: Routledge, 1998), 1

¹⁸ Jonathan Dunnage, *Twentieth-Century Italy: A Social History*, (Harlow: Pearson Education Limited, 2002), 4-5

¹⁹ Dunnage, *Twentieth-Century Italy* [...], ό.π., 6

²⁰ Dunnage, *Twentieth-Century Italy* [...], ό.π., 7

²¹ Dunnage, *Twentieth-Century Italy* [...], ό.π., 6

²² Pollard, *The Fascist Experience* [...], ό.π., 2

το τέλος του 19^{ου} αιώνα, ενώ παράλληλα η οικονομία του έθνους-κράτους δεν έχει καταφέρει να αναπτυχθεί, όπως συνέβαινε στην περίπτωση των γειτονικών κρατών.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το ιταλικό κράτος έχει καταφέρει να αναγνωρίζεται από τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις ως «πολιτισμένο», χωρίς όμως να αποτελεί «δύναμη» ή απειλή για αυτές. Παρά τη στοιχειώδη, σταδιακή οικονομική ανάπτυξη, πολλοί πολίτες αναγκάζονται να μεταναστεύσουν ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν. Τα μεγάλα κύματα μετανάστευσης ανησυχούν τον Υπουργό Εξωτερικών Marchese Antonino Patemro Castello di San Giuliano, ο οποίος φαίνεται να πιστεύει πως αν η χώρα συνεχίσει να επιτρέπει την μετανάστευση η Ιταλία θα παραμείνει στην «αφάνεια» και δεν θα εξελιχθεί σε «δύναμη»²³. Παράλληλα, το κλίμα μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών οξύνεται, η Αγγλία και η Γαλλία συσφίγγουν τις σχέσεις τους, ενώ η Αυστρία κυριαρχείται από την Γερμανία η οποία εξελίσσεται ακόμη περισσότερο οικονομικά· υπό αυτό το πρίσμα, η Ιταλία μοιάζει να έχει δύο επιλογές: είτε να μείνει εκτός της κατάστασης προσπαθώντας να διατηρήσει τις ισορροπίες ανάμεσα σε αυτήν και τις εχθρικές δυνάμεις, είτε να κάνει προσφορές και στις δύο πλευρές, προσπαθώντας να βγει κερδισμένη από τις διαπραγματεύσεις²⁴. Στα πλαίσια αυτά, το ιταλικό Κράτος μεταξύ 1912 και 1914 προχωρά στην κατάκτηση και κατάληψη των Δωδεκανήσων.

Πριν την έναρξη του πολέμου που έρχεται η Ιταλία αποτελεί σύμμαχο της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας. Και ενώ η απόφασή της είναι αρχικά η διατήρηση ουδέτερης στάσης, τελικώς συμμετέχει στον πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ υπογράφοντας την συνθήκη του Λονδίνου το 1915. Η συμμετοχή της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παίζει σημαντικό ρόλο για τον οικονομικό εκσυγχρονισμό των κεντρικών και βόρειων περιοχών της χώρας, ενώ παράλληλα η εμπόλεμη κατάσταση αυξάνει τα επίπεδα εθνικής συνείδησης του λαού²⁵. Υπό αυτές τις συνθήκες η κατοχή των Δωδεκανήσων λειτουργεί προς όφελος της, δίνοντάς της την ευκαιρία να επωφελείται από τις διαπραγματεύσεις. Παρότι η Ιταλία κατακτά τα νησιά και τα κρατά με όρους αποικιακούς, αυτό φαίνεται να αλλάζει με την πάροδο του χρόνου, ιδίως έπειτα από την άνοδο του φασισμού, όπου τα Δωδεκάνησα γίνονται σταδιακά μέρος του ιταλικού Κράτους.

Πρώτη περίοδος Ιταλοκρατίας (1912-1923)

Παρά τα τόσα χρόνια κατάληψης του νησιού από πολλούς διαφορετικούς κατακτητές, ο ελληνόφωνος πληθυσμός συνεχίζει να υπάρχει και να ζει στο νησί με όραμα να ενωθεί με το ελληνικό κράτος. Έπειτα από τετρακόσια χρόνια κάτω από τον ζυγό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η έλευση των Ιταλών για τους Ρόδιους αντιμετωπίζεται ως χαρμόσυνο γεγονός για δύο λόγους: πρώτον, πιστεύουν πως οι Ιταλοί θα τους βοηθήσουν να ενσωματωθούν στην Ελλάδα και φαντάζουν ως «απελευθερωτές» για τους κατοίκους του νησιού, και δεύτερον η οθωμανική διοίκηση εξαντλεί και εξαγριώνει τον λαό με την αυστηρή φορολογία και την προσπάθεια να καταργήσει τα όποια προνόμια των νησιωτών. Αρκετοί νέοι που δεν δύνανται να αντιμετωπίσουν την φτώχεια της εποχής, ενώ παράλληλα αρνούνται να υπηρετήσουν θητεία στον οθωμανικό στρατό, αναγκάζονται να μεταναστεύσουν, συχνά με προορισμό την Αμερική²⁶. Από την άλλη, η πολιτική αστάθεια στον ελλαδικό χώρο και οι επικείμενοι πόλεμοι εξαθλιώνουν τον ελληνικό λαό. Συγκεκριμένα, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και στη συνέχεια ο Α΄ Παγκόσμιος θέτουν τους Έλληνες σε εμπόλεμη

²³ Richard Bosworth, «Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese, 1912-1915», *American Sociological Review* 56 (1991), 684

²⁴ Bosworth, «Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese [...], ό.π., 685

²⁵ Dunnage, *Twentieth-Century Italy* [...], ό.π., 38

²⁶ Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943* [...], ό.π., 31- 32.

Η Ρόδος άρχισε σταδιακά να ερημώνει γεγονός που μαρτυρείται σε ποίημα του 1912, βλ. παράρτημα VI., αρ. 1, 5-7

κατάσταση για οκτώ συναπτά έτη, με αποτέλεσμα την καθυστέρηση της ενσωμάτωσης των Δωδεκανήσων στο ελληνικό κράτος.

Δεν είναι ξεκάθαρο την εποχή εκείνη ποιος θα κυριαρχήσει στα νησιά· η Οθωμανική Αυτοκρατορία θεωρεί ότι πρέπει να της επιστραφούν, η Ελλάδα θέλει να τα ενσωματώσει και, ενώ η διοίκηση στην Ιταλία κρατά αρχικά τα νησιά προσπαθώντας να επωφεληθεί από διαπραγματεύσεις με άλλες χώρες, ο διοικητής Giovanni Battista Ameglio -πρώτος διοικητής των Δωδεκανήσων, παραμένει έως το 1913-²⁷ που είχε σταλεί στα Δωδεκάνησα βεβαίωνε τους νησιώτες ότι δεν θα περάσουν ξανά στην οθωμανική κατοχή²⁸. Τους πρώτους μήνες διοίκησης του, ο Ameglio ακολουθεί το οθωμανικό νομοθετικό πλαίσιο, εφαρμόζοντας τις ίδιες τακτικές με χαλαρότητα. Στην συνέχεια και αφού οι νησιώτες προσπαθούν να αιτηθούν σε εξωτερικές δυνάμεις ανεξαρτησία υπό ιταλική προστασία, προκαλείται η οργή του Ameglio και της Ρώμης με αποτέλεσμα να δυσκολέψουν οι συνθήκες για τους κατοίκους των νησιών. Η ρήξη αυτή και το αγεφύρωτο χάσμα με την Ιταλία ισχύει κυρίως για τους Έλληνες· οι υπόλοιποι πληθυσμοί προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα γρήγορα, ενώ οι Οθωμανοί αρχίζουν να γίνονται φιλικοί μετά την υπογραφή της ιταλοτουρκικής Συνθήκης στο Ouchy της Λωζάνης, τον Οκτώβριο του 1912, σύμφωνα με την οποία η Ιταλία δεσμεύεται να παραχωρήσει τα Δωδεκάνησα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όμως τα οθωμανικά στρατεύματα αποχωρούν από την Λιβύη, αφήνοντας πίσω ντόπιους που συνεχίζουν ανταρτοπόλεμο, γεγονός που εκμεταλλεύεται ως πρόφαση η Ιταλία αθετώντας τελικώς την Συνθήκη του Ouchy και δηλώνοντας την παραμονή της στα Δωδεκάνησα²⁹.

Στο μεταξύ ιταλική διοίκηση φαίνεται να προσπαθεί να καταστείλει τα πατριωτικά αισθήματα των Ελλήνων, αφού δίνει εντολές να γίνουν υποστολές των ελληνικών σημαιών από τις εκκλησίες. Εκτός αυτού, στις 6/19 Ιανουαρίου 1913 οι ιταλικές αρχές δεν επιτρέπουν την πραγματοποίηση της τελετής ρίψης του σταυρού, όπως συμβαίνει κάθε χρόνο την ημέρα των Θεοφανίων³⁰. Η αυστηρή στάση της Ιταλίας προς τους κατοίκους των Δωδεκανήσων συνεχίζεται, διότι ελλοχεύει ο κίνδυνος εξεγέρσεων.

Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο η Ιταλία προτείνει στις δυνάμεις της Αντάντ να της παραχωρήσουν τα Δωδεκάνησα προκειμένου να ταχθεί μαζί τους και να εναντιωθεί στους έως τότε συμμάχους της. Παρότι δίνεται αυτή η υπόσχεση και επικυρώνεται με την συνθήκη του Λονδίνου, η συμφωνία δεν τηρείται λόγω της συμμαχίας της Ανταντ και με την Ελλάδα. Βγαίνοντας από τον πόλεμο οι συνθήκες διαβίωσης για τους κατοίκους ήταν άθλιες, η κακή διαχείριση και η ανικανότητα δημιουργίας και εφαρμογής ενός επισιτιστικού προγράμματος, οδηγούν τα Δωδεκάνησα σε οικονομική ύφεση³¹. Αντιμέτωποι με την φτώχεια και την πείνα, πολλοί από τους νέους επιλέγουν να εγκαταλείψουν τα νησιά και να μεταναστεύσουν. Υπό αυτές τις συνθήκες, η Ιταλία συνεχίζει την προσπάθεια για την διεκδίκηση των Δωδεκανήσων, την οποία μάλιστα φαίνεται να προσπαθεί να πετύχει με δόλο έπειτα από τη λήξη του πολέμου. Όπως μαρτυρείται από τον Μητροπολίτη Απόστολο, το 1919 οι ιταλικές αρχές επιχειρούν να μαζέψουν υπογραφές δημάρχων και ιερέων με σκοπό να υποστηρίξουν στον Ευρωπαϊκό Τύπο πως η Ρόδος θέλει να παραμείνει υπό Ιταλική διοίκηση. Συγκεκριμένα αναφέρει:

«Α) Συνέπεια της επιδημίας της γρίπης η Δημαρχία Πρωτευούσης και εν γένει Κυβέρνησις, έδωκε φάρμακά τινα και τρόφιμα εις τας φτωχοτέρας τάξεις, εννοείται πολύ ολιγώτερα αφ' όσα εμοίρασεν η Ι. Μητρόπολις δια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και αφ' ου ύψωσε την τιμήν του αλεύρου και του άρτου, όπως λάβη διά της μίας χειρός ό,τι έδιδεν η άλλη. Μετά την περίοδον της γρίπης τα όργανα της

²⁷ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 295

²⁸ Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943* [...], ό.π., 35-36

²⁹ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 107-110

³⁰ Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου* [...], ό.π., 539

³¹ Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943* [...], ό.π., 104

Κυβερνήσεως έσπευσαν να ζητήσωσι παρά των Δημάρχων των χωρίων προ πάντων ευχαριστήρια προς τον Στρατηγόν διά την δήθεν έκτακτον Κυβερνητικήν πρόνοιαν.

Β) Από του Δεκεμβρίου οι κατά τόπους σταθμάρχαι, οι έως τότε υπεροπτικώτατοι και προς Δημάρχους και προς Χωρικούς, ήρχισαν να γίνονται περιποιοιτικώτατοι προς αυτούς. Μετατιθέμενοι δε εξήτουν παρά των Δημάρχων ευχαριστήρια, δήθεν προς περιποίησιν τινα καλής Διοικήσεώς των. Κατά σύμπτωσιν δε όχι και πολύ τυχαίως εντός του Δεκεμβρίου και Ιανουαρίου μετετέθησαν όλοι σχεδόν οι σταθμάρχαι, τόσο των χωρίων της Ρόδου όσο και των λοιπών νήσων, και

Γ) Το έτι σαφεστέρας καταστήσαν τας προθέσεις των Κρατούντων γεγονός είναι το του Ιερέως των Φανών. Ο εν λόγω Ιερεύς αρκούντως εγγράματος, ως διατελέσας άλλοτε διδάσκαλος, συμπεριφέρετο ευγενώς προς τας επιτόπιους αρχάς, την ευγένειαν ταύτην παρεξηγούντες οι Ιταλοί, ενόμισαν αυτόν ενάλωτον και ενετέθη εις τον εκεί Σταθμόν να λάβη την υπογραφήν αυτού εις έγγραφον Ιταλιστί μεν γραμμένον, προωρισμένον δε να υπογραφή υπό του Ιερέως και του Δημάρχου. Κατά την 13^{ην} Φεβρουαρίου περί το μεσονύκτιον καλείται ο Ιερεύς εις τον Σταθμόν και κατ' αρχάς μεν δι' υποσχέσεων παχυτάτων, έπειτα δε δι' απειλών χυδαιοτάτων εβιάζετο να υπογράψη το έγγραφον [...].³²

Οι υποψίες του ροδιακού λαού για τους σκοπούς της ιταλικής Κυβέρνησης προκαλούν ξεσηκωμό, ενώ παράλληλα κυκλοφορούν φήμες περί υπογραφής υπέρ της παραμονής της Ιταλίας στη Ρόδο από δεκαεπτά Δημάρχους της Δωδεκανήσου³³. Ως αποτέλεσμα αυτού έρχεται η διοργάνωση του συλλαλητηρίου της 7^{ης}/20^{ης} Απριλίου -ημέρα του Πάσχα- κατά το οποίο ο ελληνικός πληθυσμός αιτείται την επανένωση της Ρόδου με την Ελλάδα. Ο ξεσηκωμός επικρατεί σε όλο το νησί και κοστίζει την ζωή τριών ανθρώπων έπειτα από βιαιοπραγίες των ιταλικών αρχών, ενώ ακολουθούν συλλήψεις και φυλακίσεις όσων πρωτοστατούν στο συλλαλητήριο³⁴. Η 7^η/20^η Απριλίου μένει στην ιστορία ως «Το αιματηρό Πάσχα»³⁵.

Η εθνική ανάταση που έχει ανάγκη τόσο ο λαός της Ρόδου όσο και των υπόλοιπων ιταλοκρατούμενων νησιών, έρχεται τον Αύγουστο του 1920 με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών στα πλαίσια της οποίας συνάπτεται συμφωνία μεταξύ Ιταλίας και Ελλάδας. Σύμφωνα με αυτήν, η Ιταλία κρατά τη Ρόδο για ακόμη δεκαπέντε χρόνια και έπειτα δεσμεύεται να την επιστρέψει στην Ελλάδα, ενώ κατά τα έτη αυτά το νησί θα έχει κάποια αυτονομία, παρά την παρουσία της Ιταλικής διοίκησης³⁶. Το Νοέμβριο του 1920 ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος προσπαθεί να προσαρτήσει τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα και έχει αναλάβει μεγάλο μέρος των διαπραγματεύσεων, χάνει τις εκλογές και επιστρέφει ο βασιλιάς Κωνσταντίνος· το γεγονός προκαλεί δυσαρέσκεια σε Βρετανία, Γαλλία και Ιταλία με αποτέλεσμα οι δύο τελευταίες με αφορμή την επιστροφή του βασιλιά στην Ελλάδα, να ξεκινήσουν εκ νέου να φτάσουν σε συμφωνία με τον Μουσταφά Κεμάλ³⁷. Η Ελλάδα μένει χωρίς την πολύτιμη στήριξη των συμμάχων της, ανήμπορη όχι μόνο να διεκδικήσει τα νησιά, αλλά και να κρατήσει τα εδάφη της Μικράς Ασίας.

³² Αυτούσιο κείμενο του Μητροπολίτη Αποστόλου, στο οποίο μιλάει για τα γεγονότα της 7^{ης} Απριλίου του 1919 όπως παρατίθεται στο: Κώστας Φ. Τσαλαχούρης, *Σελίδες ιστορίας: Ροδιακά και άλλα*, (Αθήνα: Θυμέλη, 2002), 92

³³ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 112

³⁴ Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου* [...], ό.π., 542

³⁵ Το γεγονός δεν αναφέρεται καθόλου στις τοπικές εφημερίδες του νησιού «Ροδιακή» και «Νέα Ρόδος» οι οποίες εκδίδονται εκείνη την περίοδο.

³⁶ «Αι λεπτομέρειαι της ελληνοϊταλικής συμφωνίας», *Ροδιακή* Ε' 267 (12/8/1920), 1-2

³⁷ Richard Clogg, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770-2013*, γ' εκδ. (Αθήνα: Κάτοπτρο, 2015), 137-138

Με την καταστροφή της Μικράς Ασίας κύματα προσφύγων καταφθάνουν στη Ρόδο³⁸. Στο νησί, φιλοξενούνται πρόσφυγες με την συνδρομή και την κάλυψη εξόδων τόσο από την ιταλική διοίκηση όσο και από φιλανθρωπικούς φορείς³⁹. Το ζήτημα των προσφύγων ευαισθητοποιεί την τοπική κοινωνία και σύντομα ξεκινούν έρανοι για την στήριξη των αφιχθέντων πληθυσμών⁴⁰. Την ίδια στιγμή η Εφορία Κεντρικών Σχολείων του νησιού δίνει δικαίωμα φοίτησης σε προσφυγόπουλα με την παροχή δωρεάν βιβλίων⁴¹, ενώ η εφημερίδα *Ροδιακή* ανοίγει στήλη μέσω της οποίας οι πρόσφυγες μπορούν να αναζητούν δικά τους άτομα ή εργασία⁴². Στη Ρόδο καταφθάνουν -από τις 30 Σεπτεμβρίου έως και τις 11 Δεκεμβρίου του 1922- 37.000 άνθρωποι από την Μικρά Ασία, οι οποίοι παραμένουν στο νησί, άλλοι κάποιες ώρες, άλλοι ημέρες και άλλοι για το υπόλοιπο της ζωής τους· φυσικά το νησί δεν μπορούσε να «απορροφήσει» τόσο πληθυσμό, για αυτό και πολλοί μεταφέρονται σε περιοχές του ελλαδικού χώρου⁴³.

Γενικότερα, η πολιτική κατάσταση στα Δωδεκάνησα δεν σταθεροποιείται σύντομα. Όπως επισημάνθηκε και νωρίτερα, επί μια δεκαετία περίπου (Απρίλιος 1912 - Φεβρουάριος 1923) παρά την ιταλική παρουσία στα νησιά, δεν υπάρχει πολιτική σταθερότητα. Η αλλαγή των πολιτικών συνθηκών έρχεται τον Φεβρουάριο 1923 μαζί με τον νέο διοικητή των Δωδεκανήσων Mario Lago. Για μια σύντομη παρουσίαση των τεκταινόμενων στη Ρόδο μέχρι το τέλος της ιταλικής παρουσίας ως συνέπεια των δεδομένων που δημιουργήθηκαν κατά την πρώτη αυτή περίοδο, βλ. Παράρτημα VII.

³⁸ «Αφιξεις προσφύγων», *Ροδιακή* Ζ' 427 (7/9/1922), 2· Βρατσάλης, *Νιοχωρίτικα* [...], ό.π., 416· McGuire, «Η εβραϊκή κοινότητα της Ρόδου και της Κω [...], ό.π., 150-151 : Στο δημοσίευμα της εφημερίδας αναφέρεται ότι πολλοί εκ των προσφύγων είναι Δωδεκανήσιοι. Ωστόσο ανάμεσά τους υπάρχουν Φραγκολεβαντίνοι -κατά τον Βρατσάλη- και Εβραίοι -κατά την McGuire- οι οποίοι είναι επίσης εγκατεστημένοι ως τότε στα παράλια της Μ. Ασίας.

³⁹ Τσαλαχούρης, *Σελίδες ιστορίας* [...], ό.π. 172

⁴⁰ «Ροδιακά Χρονικά: Αφιξεις προσφύγων», *Ροδιακή* Η' 429 (14/9/1922), 2

⁴¹ «Ροδιακά Χρονικά: Δήλωσης», *Ροδιακή* Η' 433 (29/9/1922), 2

⁴² «Ροδιακά Χρονικά: Στήλη δια τους πρόσφυγας», *Ροδιακή* Η' 430 (17/9/1922), 2· «Νέον Εργοστάσιον Λευκοσιδηρουργίας: Στυλιανού Αναστασοπουλου», *Ροδιακή* Η' 436 (10/10/1922), 2

⁴³ Οι πρόσφυγες μεταφέρθηκαν σε Σάμο, Κέα, Ερμιόνη, Κατάκολο, Πειραιά, Ικαρία, Γύθειο, Άνδρο, Πάρο, Νάξο, Τήνο και Κέρκυρα: Κώστας Φ. Τσαλαχούρης, *Σελίδες ιστορίας* [...], ό.π. 173

Μουσικά Σωματεία και Σωματεία με μουσική δράση

Η Ρόδος, όπως προηγουμένως αναφέρθηκε, πριν την έλευση των Ιταλών θεωρείται επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα δημοσιεύματα με αναφορές στη μουσική στον τοπικό Τύπο της περιόδου εκείνης είναι μόνο τρία, και αφορούν εθνικές εορτές καθώς και τον εορτασμό των γενεθλίων του Σουλτάνου. Κοινό στοιχείο όλων των δημοσιευμάτων είναι η συμμετοχή μαθητών, οι οποίοι τραγουδούν τα εορταστικά τραγούδια: «[...] *Οι μαθηταί των σχολών περιερχόμενοι τας οδούς έψαλλον τα άσματα της ελευθερίας και του συντάγματος [...]*»⁴⁴, «[...] *Μετά το πέρας των δεήσεων ο στρατός αφού εξητοκραύγασε τρίς υπέρ της Α. Μ. του Σουλτάνου και εψάλη ο ύμνος του Συντάγματος υπό των ελληνοπαίδων και εβραιοπαίδων [...]*»⁴⁵, «[...] *εψάλησαν άσματα υπό των μαθητών των Σχολών [...]*»⁴⁶. Τα τραγούδια που επιλέγονται, όπως δείχνουν τα παραπάνω αποσπάσματα, φαίνεται να είναι κυρίως ύμνοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ δεν είναι ξεκάθαρο αν η συμμετοχή των μαθητών γίνεται με πρωτοβουλία των σχολείων ή επιβάλλεται από την οθωμανική διοίκηση.

Έπειτα λοιπόν, από τετρακόσια περίπου χρόνια υπό τον ζυγό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και με την εκπεφρασμένη πρόθεση των ελλήνοφωνων πληθυσμών για ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος, την διοίκηση του νησιού αναλαμβάνει η Ιταλία. Οι αναφορές σε μουσικά δρώμενα πυκνώνουν αρκετά εν συγκρίσει με την προηγούμενη περίοδο και δράση αναλαμβάνουν τόσο φορείς της τοπικής κοινωνίας όσο και οι μπάντες του ιταλικού στρατού ή άλλοι φορείς σχετιζόμενοι με την ιταλική διοίκηση. Ωστόσο, όπως πρόκειται να αναλυθεί αργότερα, οι δύο αυτές πλευρές φαίνεται να ακολουθούν παράλληλες πορείες.

Για τους Ρόδιους οι μουσικές εκδηλώσεις γίνονται συνήθως με πρωτοβουλία των Συλλόγων. Στο νησί φαίνεται να δραστηριοποιούνται τέσσερα σωματεία μεταξύ της περιόδου 1912-1923. Διοργανώνουν συναυλίες, ομιλίες, θεατρικές παραστάσεις και άλλα δρώμενα. Δεδομένης της πολιτικής αστάθειας που επικρατεί στο νησί την περίοδο εκείνη, οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν αρκετές δυσκολίες. Οι δράσεις των τοπικών σωματείων είναι μάλλον ένας τρόπος διατήρησης της ενότητας μεταξύ των Ελλήνων του νησιού, ένας τρόπος απόδρασης από τις αντιξοότητες της καθημερινότητας και ένας τρόπος αποτροπής της παρείσφρησης μιας «ξένης» κουλτούρας, στοιχεία που θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν στη συνέχεια. Ταυτόχρονα όμως, κάποια άλλα σωματεία του τόπου γίνονται και μέσο «ώσμωσης» των διαφορετικών πληθυσμών που συνυπάρχουν στο νησί.

Γυμναστικός Σύλλογος «Διαγόρας»

Από τους πρώτους συλλόγους που συγκροτούνται στο νησί είναι ο Γυμναστικός Σύλλογος «Διαγόρας». Ιδρύεται χωρίς κυβερνητική άδεια, επί οθωμανικής κυριαρχίας, τον Μάρτιο 1905 από δεκαοκτώ μέλη και λειτουργεί χωρίς αυτήν έως και το 1909⁴⁷. Η αναγνώριση του συλλόγου από την οθωμανική διοίκηση γίνεται τον Μάρτιο 1910, ενώ παραμένει άγνωστος ο χώρος στέγασης του κατά τα πρώτα έτη της δραστηριοποίησής του στο νησί⁴⁸. Όπως φαίνεται από δημοσίευμα του πρώην προέδρου και μέλους του συλλόγου από την ίδρυση του Γ. Θ. Γεωργιάδη, ένας από τους κύριους

⁴⁴ «Χαράς Ευαγγελία», *Ρόδος* 2 (18/4/1909), 2-3

⁴⁵ «Ροδιακαί ημέραι», *Ρόδος* 14 (12/7/1909), 3

⁴⁶ «Τα γενέθλια της Α.Μ. του Σουλτάνου», *Ρόδος* Β' 66 (16(29)/10/1910), 3

⁴⁷ Μανώλης Δ. Παπαϊωάννου, *Διαγόρας Ολυμπιονίκης ο Ρόδιος: Γυμναστικός Σύλλογος "Διαγόρας"*, β' εκδ. (Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος: Αθήνα, 2005), 47-52

⁴⁸ Παπαϊωάννου, *Διαγόρας Ολυμπιονίκης ο Ρόδιος* [...], ό.π., 52-53· «Αναγνώρισις του Γ. Συλλόγου Διαγόρου.», *Ρόδος* Β' 45 (28/3/1910), 3 · «Α.Ο.Δ.Ο.», *Ρόδος* Β' 46 (4/4/1910), 2

στόχους του συλλόγου είναι η ενίσχυση των προσπαθειών για την ένωση του νησιού με το ελληνικό κράτος. Συγκεκριμένα περιγράφει όσα συνέβησαν κατά την ημέρα και ώρα της ίδρυσης:

«Είναι απόγευμα της 25ης Μαρτίου του 1905, δηλαδή της Μεγάλης Εθνικής μας εορτής, η οποία εωρτάζετο τότε από τους σκλαβωμένους Έλληνες δια της παρακολουθήσεως μακρόθεν με δάκρυα και δυνατήν εθνικήν λακτάραν της εορτής εις το Ελληνικόν Προξενείον, την παρήγορον αυτήν γωνίαν της Μητρος Ελλάδος και σιγά σιγά και με επιφύλαξιν μεγίστην όχι δια τον φόβον των τούρκων της Χαμητικής περιόδου, αλλά δια τον φόβον της ματαιώσεως του σκοπού, ένας, ένας εισέρχεται εις τον περίβολον της Αστικής Σχολής, περιμανδρωμένον τότε, και εκείθεν εις την αίθουσαν αυτής.

Και όταν συνεκεντρώθησαν κρυφά και μυστικά οι προσυνεννοηθέντες ΔΕΚΑ ΟΚΤΩ ΝΕΟΙ, αρχίζει η ιεροτελεστία, διότι ήτο πραγματικώς σωστή ιεροτελεστία η ίδρυσης του Σωματείου του «ΔΙΑΓΟΡΑ»... Οι παριστάμενοι σιωπηλοί και με δακρυσμένα μάτια ακούουν την εισήγησιν από τον αείμνηστον Δημήτριον Αναστασιάδην και από άλλους τινες και κατόπιν ορκίζονται επί του ιερού Ευαγγελίου ότι θα εργασθώσι με μυστικότητα και φρόνησιν δια την ελευθερίαν της Πατρίδος, ότι τον κύριον αυτόν σκοπόν του Σωματείου θα περικαλύπτωσι δια της καλλιέργειας του αθλητισμού και ότι θα προσπαθήσῃ ἑκάστος να μνή δια τον ιερὸν σκοπὸν πρόσωπα κατάλληλα και με θάρρος προς πάσαν αυτοθυσίαν. Και με τον τρόπον αυτόν εγεννήθη η διαγορική ιδέα μέσα εις το πλαισιον του Συλλόγου Διαγόρα και αφού εγαλουχήθη με Μεγάλην ιδέαν και με τα ιερότερα ιδανικά εμεγάλωνε καθ' ἑκάστην μέσα εις τα χρόνια της φρικτωτέρας τυραννίας, συγκινούσα, ενθουσιάζουσα εμπνέουσα εκδηλουμένη παντοιοτρόπως με ὅ,τι ωραίον, με ὅ,τι υψηλόν, με ὅ,τι εθνικόν, και με πάσαν αξιοθαύμαστον και εθνωφελή και κοινωφελή δράσιν, και προκαλούσαν την παρότρυνσιν προς ίδρυσιν και άλλων Σωματείων ἀξιεπαίνως και επωφελῶς δρώντων και εκείνων [...].»⁴⁹

Για την επίτευξη του στόχου αυτού, ο σύλλογος προσφέρει στο κοινό ποικίλες δραστηριότητες. Διατηρεί αθλητικά τμήματα, προσπαθεί να καταπολεμήσει τον αναλφαβητισμό ιδρύοντας την νυκτερινή σχολή και προσκαλώντας ενήλικες να διδαχθούν γραφή, ανάγνωση και στοιχειώδεις γνώσεις γεωμετρίας και αριθμητικής, εκδίδει βιβλία θεωρώντας ότι για την επίτευξη της πνευματικής ανάπτυξης του λαού είναι απαραίτητη η κατάλληλη πνευματική «τροφή», διοργανώνει εκδρομές, διαλέξεις και θεατρικές παραστάσεις, ιδρύει βιβλιοθήκη, μαντολινάτα, μπάντα, και θέτει σε λειτουργία και τμήμα προσκόπων⁵⁰. Τα παραπάνω επιτεύγματα πραγματοποιούνται μέσα στα πρώτα δεκαπέντε χρόνια (1905-1920) της λειτουργίας του Συλλόγου. Οι Ρόδιοι στηρίζουν εξ αρχής κάθε προσπάθεια του «Διαγόρα» συμμετέχοντας σε δράσεις και ενισχύοντάς τον οικονομικά⁵¹. Αντίστοιχα, ο σύλλογος βοηθά τους κατοίκους της Ρόδου δωρίζοντας μέρος των εσόδων από συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις σε φιλανθρωπικά σωματεία όπως ήταν η «Φιλόπτωχος Αδελφότητα» και η «Εργάνη Αθηνά»⁵². Παρακάτω εξετάζονται πληροφορίες που αφορούν περισσότερο την μουσική δραστηριότητα του συλλόγου, πιο συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στην ίδρυση των μουσικών τμημάτων και στην θέση που τα μουσικά δρώμενα καταλαμβάνουν στην ζωή των κατοίκων του τόπου.

⁴⁹ Γ. Θ. Γεωργιάδης, «Ἐπὶ τῇ μελλοντικῇ τῆς Διαγορικῆς ιδέας», *Διαγόρας* Α' 1 (22/2/1954), 2

⁵⁰ Παπαϊωάννου, *Διαγόρας Ολυμπιονίκης ο Ρόδιος* [...], ὁ.π., 59-123· «Ροδιακαὶ ἡμέραι: Ἰδρυσις Νυκτερινῆς Σχολῆς», *Ρόδος* Β' 76 (1(14)/1/1911), 3

⁵¹ «Εὐχαριστία», *Ροδιακή* 26 (25/2/1916), 2· «Συγχαρ. και ευχετήρια.», *Ρόδος* Β' 48 (25/4/1910), 3

⁵² «Δήλωσις», *Ροδιακή* 21 (21/1/1916), 5

Ένας από τους στόχους που προβλέπει το καταστατικό ήδη από την ίδρυση του «Διαγόρα», είναι η «διέγερσις του μουσικού και καλαισθητικού συναισθήματος των μελών του»⁵³. Η πρώτη αναφορά που συναντάμε στον Τύπο της εποχής για την ίδρυση μαντολινάτας εμφανίζεται το 1911, σύμφωνα με όσα αναφέρει το σχετικό δημοσίευμα:

«Προσκαλούνται πάντα τα αξιότιμα μέλη του Γυμναστικού Συλλόγου Διαγόρου εις έκτατον γενικήν συνέλευσιν γενησομένην αύριον Κυριακήν 3ην Ιουλίου εν τη αιθούση του Αρρεναγωγείου την 10^{ην} ώραν προ μεσημβρίας.

*Θέματα προς σύσκεψιν εισίν η ίδρυσις μαντολινάτας ή διοργανώσεις παρροδίων αγώνων δρόμου και άλλα τινα δευτερεύοντα.»*⁵⁴.

Το θέμα φαίνεται να παραμένει κάποια χρόνια υπό συζήτηση έως το 1915 που τελικώς υλοποιείται. Νωρίτερα, οι αναφορές σε μουσικές δράσεις περιορίζονται σε περιόδους Χριστουγέννων, όπου μέλη του Συλλόγου επισκέπτονται συνοικίες της πόλης για να πουν τα κάλαντα. Μάλιστα την παραμονή πρωτοχρονιάς 1912, τα κάλαντα ψάλλονται με συνοδεία μαντολίνων και κιθάρας, ενώ τα έσοδα διατίθενται υπέρ της «Φιλόπτωχου Αδελφότητας»⁵⁵. Όπως παρουσιάζει ο Παπαϊωάννου, σύμφωνα με δημοσίευμα του Διοικητικού Συμβουλίου του «Διαγόρα» το οποίο έγινε στην εφημερίδα της εποχής *Νέα Ρόδος* την 28^η Αυγούστου/10^η Σεπτεμβρίου 1915, αποφασίζεται η σύσταση μαντολινάτας:

*«Το Διοικητικόν Συμβούλιον του Γυμν. Συλλόγου «Διαγόρα» προέβη εις την σύστασιν Μαντολινάτας, διευθυνόμενης υπό του μουσικοδιδασκάλου κ. Γ. Μπαλλή, εις την οποίαν θα έχωσι το δικαίωμα εγγραφής όσα εκ των μελών του Συλλόγου επιθυμούσι να επιδοθώσιν εις την μουσικήν. Ιδιαίτερα κέντρα διδασκαλίας μουσικής ιδρύθησαν εν Νεοχωρίω και Αγίοις Αναργύροις.»*⁵⁶

Ένα επόμενο δημοσίευμα στην εφημερίδα *Ροδιακή* την 3^η/16^η Σεπτεμβρίου 1915 έρχεται να επιβεβαιώσει όσα παρουσιάζει ο Παπαϊωάννου· αναφέρει ότι το Διοικητικό Συμβούλιο με πρόεδρο τον Γ.Θ. Γεωργιάδη θέτει ως προτεραιότητα την ίδρυση μαντολινάτας, η οποία θα αποτελέσει τον πυρήνα για την ίδρυση μπάντας⁵⁷. Σύμφωνα με λογοδοσία του 11^{ου} Διοικητικού Συμβουλίου έπειτα από την γενική συνέλευση της 22ας Μαΐου 1916, τονίζεται ότι η σύσταση μαντολινάτας του συλλόγου δεν είναι δύσκολη, καθώς «[...] κατά την εποχήν εκείνη υπήρχε μικρά τις ομάς νέων διδασκομένων έγχορδα όργανα και αποτελούντων ιδιωτικήν μαντολινάταν, ην εσκέφθη το Διοικητικόν Συμβούλιον ηδύνατο να αναλάβη υπό την προστασίαν του και να μεταβάλη εις μαντολινάταν του Διαγόρα [...]»⁵⁸. Έτσι, η εξέλιξη του μουσικού συνόλου βασίζεται σε προϋπάρχον μουσικό τμήμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

⁵³ Παπαϊωάννου, *Διαγόρας Ολυμπιονίκης ο Ρόδιος* [...], ό.π., 52· Σημαντικό να αναφερθεί ότι η πηγή δεν διαθέτει σχετική παραπομπή στο καταστατικό. Πιθανόν το καταστατικό να βρέθηκε στα χέρια του συγγραφέα κατά την συνάντησή που είχε ο ίδιος με τον εμπνευστή της ίδρυσης του «Διαγόρα» Δημήτριο Αναστασιάδη, όπως ο συγγραφέας αναφέρει στην σελίδα 49 του βιβλίου. Ωστόσο, πρόκειται για δημόσιο έγγραφο, επομένως θα μπορούσε να έχει εντοπιστεί και αλλού.

⁵⁴ «Επιτόπια: Πρόσκλησις», *Νέα Ρόδος* Περ. Γ Α' 9 (2(15)/7/1911), 3

⁵⁵ «Ευχαριστίαι Γυμν. Σύλ. Διαγόρου.», *Νέα Ρόδος* Περ. Δ Α' 31 (7(20)/1/1912), 3

⁵⁶ Παπαϊωάννου, *Διαγόρας Ολυμπιονίκης ο Ρόδιος* [...], ό.π., 85-86· Κατά την μελέτη της συγκεκριμένης εφημερίδας η οποία εντοπίστηκε στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, δεν κατέστη εφικτός ο εντοπισμός του σχετικού αποσπάσματος καθώς απουσίαζε σχεδόν ολόκληρο το έτος 1915.

⁵⁷ «Γυμν. Σύλλογος Διαγόρας.», *Ροδιακή* 1 (3/9/1915), 3

⁵⁸ Παπαϊωάννου, *Διαγόρας Ολυμπιονίκης ο Ρόδιος* [...], ό.π., 155· Δεν υπάρχει σχετική παραπομπή στην πρωτογενή πηγή της οποίας το κείμενο παραθέτει ο συγγραφέας.

Την 3^η/16^η Δεκεμβρίου 1915 στην εφημερίδα *Ροδιακή*⁵⁹ ο Σύλλογος αναγγέλλει την πρώτη του μουσικοφιλολογική ημερίδα, προγραμματισμένη για τις 13/26 Δεκεμβρίου⁶⁰, κατά την οποία θα γίνει και η πρώτη «επίσημη» εμφάνιση της μαντολινάτας. Πολύ πριν την ώρα έναρξης της συναυλίας το κοινό κατακλύζει την αίθουσα του Βενετοκλείου, χωρητικότητας πεντακοσίων ατόμων περίπου, ενώ μεταξύ των επισήμων που παρακολουθούν την συναυλία βρίσκεται και ο Γενικός Πρόξενος της Ελλάδας Π. Παπαδάκης. Η μαντολινάτα εμφανίζεται υπό την διεύθυνση του Γεωργίου Μπαλλή με μέλη τους ακόλουθους: Μ. Αποστολίδης, Σ. Αργυρόπουλος, Μ. Βαλσάμης, Ν. Γιακουμάκης, Σ. Δεληγιάννης, Θ. Θωμαΐδης, Σ. Μαυράκης, Μ. Μισαηλίδης, Π. Μουζουράκης, Γ. Μπούκης, Γ. Παπαδόπουλος, Χ. Παπαδόπουλος, Ε. Παντελίδης, Μ. Περδικάκης, Π. Πετρίδης, Ι. Σοφοκλέους⁶¹. Έπειτα από την επιτυχία της πρώτης Μουσικοφιλολογικής Ημερίδας, ακολουθεί η δεύτερη κατά τους πρώτους μήνες του έτους 1916, με σκοπό τα έσοδα να δοθούν στο σωματείο «Φιλόπτωχος Αδελφότητα»⁶².

Τον Απρίλιο 1916 ιδρύεται ένα δεύτερο μουσικό τμήμα του Συλλόγου «Διαγόρα» σύμφωνα με απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου. Στο σχετικό δημοσίευμα αναφέρεται:

«Αποφάσει του Διοικ. Συμβουλίου ιδρύθη εν τη συνοικία Αγίου Γεωργίου, υπό την εποπτείαν του Συλλόγου Διαγόρα και υπό την διεύθυνσιν του Μουσικοδιδασκάλου κ. Γ. Βαλλή Δεύτερον τμήμα Μουσικής, εις ο ενεγράφησαν 24 νέοι μαθηταί.

*Οι βουλόμενοι να εγγραφώσιν εις το τμήμα τούτο προς εκμάθησιν μουσικής δύνανται να απευθύνωνται ή εις τον Μουσικοδιδάσκαλον ή εις τον Πρόεδρον του Σωματείου, δια περισσοτέρας πληροφορίας.»*⁶³

Οι μουσικές δράσεις του συλλόγου και οι εμφανίσεις της μαντολινάτας πυκνώνουν ολοένα και περισσότερο κατά τα επόμενα έτη. Μάλιστα, στις αρχές του έτους 1917 διοργανώνεται και η τρίτη μουσικοφιλολογική ημερίδα του Συλλόγου, η οποία σημειώνει μεγάλη επιτυχία, όπως μαρτυρείται από την *Νέα Ρόδο*:

«Την μεταμεσημβρίαν της παρελθούσης Κυριακής εδόθη η προαναγγελθείσα Γ.΄ μουσικοφιλολογική ημερίς του «Γ. Σ. Διαγόρα» εν τη μεγάλη αιθούση του Βενετοκλείου Γυμνασίου, ασφυκτικώς υπερπλήρωθείσης, πολύ προ της ενάρξεως της ημερίδος υπό εκλεκτού κόσμου της παρ' ημίν Διεθνούς Κοινωνίας. Προσήλθον άνω των 800 προσώπων, συμπολίται, Ιταλοί, Ισραηλίται και Μουσουλμάνοι. Την ημερίδα ετίμησαν δια της παρουσίας των η Α. Π. ο Μητροπολίτης, ο εκλαμ. Πρόξενος της Ελλάδος κ. Χαλκιάπουλος και πολλοί αξιωματικοί του Σώματος της κατοχής.

*Το ωραίον και πλούσιον πρόγραμμα της ημερίδος εξετελέσθη μετά θαυμαστής τέχνης και μουσικής αρμονίας υπό της εξ ευσταλών Διαγοριδών απαρτιζομένης μαντολινάτας του Διαγόρα, της διευθυνομένης υπό των αρίστων μουσικοδιδασκάλων κ. κ. Γ. Βαλλή και Δ. Σκόττη πεοκαλέσαν τα αλλεπάλληλα και συνεχή χειροκροτήματα του ακροατηρίου. [...]*⁶⁴

Η μαντολινάτα δίνει το παρόν και «συνοδεύει» διάφορες εορταστικές εκδηλώσεις. Εμφανίζεται σε νέες Μουσικοφιλολογικές Ημερίδες του Συλλόγου, σε διαλέξεις⁶⁵, σε θεατρικές παραστάσεις⁶⁶ που

⁵⁹ «Μουσικοφιλολογική ημερίς του Γυμναστικού Συλλόγου Διαγόρου», *Ροδιακή* 14 (3/12/1915), 2

⁶⁰ «Δήλωσις», *Ροδιακή* 15 (10/12/1915), 3-4

⁶¹ «Ο θρίαμβος του Διαγόρου», *Ροδιακή* 16 (17/12/1915), 4

⁶² «Β΄. Μουσικοφιλολογική ημερίς του Γυμν. Συλλόγου Διαγόρα», *Ροδιακή* 20 (14/1/1916), 3

⁶³ «Γυμν. Συλ. Διαγόρας: Δηλώσεις», *Ροδιακή* 31 (31/3/1916), 2· Το ίδιο δημοσίευμα εμφανίζεται και στην εφημερίδα «*Νέα Ρόδος*», βλ. «Γυμναστικός Σύλλογος Διαγόρας: Δηλώσεις», *Νέα Ρόδος* Ζ΄ 331 (2(15)/4/1916), 3

⁶⁴ «Μουσικοφιλολογική ημερίς: Γυμν. Συλλ. Διαγόρα», *Ροδιακή* 73 (26/1/1917), 2· «Η Γ.΄ μουσικοφιλολογική ημερίς του Γ. Συλλ. Διαγόρα», *Νέα Ρόδος* Η΄ 374 (28 (10)/1/1917), 3

⁶⁵ «Διάλεξεις του Γυμν. Συλλόγου Διαγόρα», *Ροδιακή* 76 (16/2/1917), 2· «Γυμν. Συλλ. Διαγόρας: Διάλεξις», *Ροδιακή* 82 (30/3/1917), 3

⁶⁶ «Ροδιακά χρονικά», *Ροδιακή* 127 (15/2/1918), 3

διοργανώνει ο «Διαγώρας», και σε αγώνες⁶⁷. Κάθε 1^η του Μάη γυρνάει σε πολλές από τις συνοικίες της πόλης παίζοντας μουσική⁶⁸ και παραμονές Πρωτοχρονιάς ψάλλει τα κάλαντα⁶⁹.

Μπάντα

Παρά την επιτυχία που σημειώνει η μαντολινάτα, πολυπόθητος στόχος των μελών του συλλόγου και θέμα διαρκούς συζήτησης παραμένει η απόκτηση μπάντας⁷⁰. Άλλωστε όπως επισημαίνεται παραπάνω, η μαντολινάτα επρόκειτο να αποτελέσει τον πυρήνα για την ίδρυση μπάντας. Επί της ουσίας, η αρχική ιδέα αφορά την σύσταση δύο διαφορετικών μουσικών συνόλων (μαντολινάτας και μπάντας), όμως η οικονομική κατάσταση του συλλόγου την περίοδο εκείνη φαίνεται να στέκεται εμπόδιο στην δημιουργία και των δύο. Το όραμα του «Διαγώρα» για την δημιουργία μπάντας ενισχύεται χρόνο με τον χρόνο και την προσπάθειά του βοηθούν άτομα της τοπικής κοινωνίας:

«[...] Μετά την εξάντληση του προγράμματος ο πρόεδρος του Συλλόγου εξέφρασε τας ευχαριστίας του προς τε τους τιμήσαντας την ημερίδα και προς τον κ. Αιμ. Ουμπλέ, όστις ανέλαβε την προμήθειαν των διά την Φιλαρμονικήν του Διαγώρα αναγκαιούντων μουσικών οργάνων και προς ανώνυμον κυρίαν προσενεγκούσαν φρ. 40 υπέρ της μαντολινάτας.»⁷¹.

«Το Διοικ. Συμβούλιον του Γυμν. Συλλ. Διαγώρα εξ ονόματος ολόκληρου του Σωματείου εκφράζει και δημόσια τας θερμότερας ευχαριστίας και τα εγκάρδια συγχαρητήρια αυτού προς τον εν Ασμάρα διαμενοντα Ρόδιον αξιότιμον κ. Θωμάν Γεωργίου, ο οποίος πάννυ πρόθυμως και ευγενώς λαβών υπ όψει την προς αυτόν σταλείσαν έκκλησιν του Συλλόγου προς ενέργειαν εράνων υπέρ της ιδρυομένης Φιλαρμονικής, έσπευσε να περισυλλέξη μεταξύ των εκεί Ροδίων και Ομογενών αυτοβούλως συντρεξάντων φράγκα 558 υπέρ του μουσικού Τμήματος του Διαγώρα προς άπαντας τους αξ. Ροδίους και ομογενείς τους αναφερομένους εν τω επισυνημμένω καταλόγω, οίτινες εκδηλούντες τα ευγενέστατα αυτών αισθήματα έσπευσαν να υποστηρίξωσι τοσούτω προθύμως τον δια της μουσικής επιδιωκόμενον υψηλόν και εκπολιτιστικόν σκοπόν του Γυμ. Συλλόγου Διαγώρα.»⁷²

Τα παραπάνω αποσπάσματα δημοσιεύονται τον Φεβρουάριο 1916 και επιβεβαιώνουν ότι όσο θέλουν τα μέλη του συλλόγου να καταρτιστεί ένα τέτοιο τμήμα άλλο τόσο θέλει και το κοινό που εξ αρχής παρακολουθεί τις συναυλίες και τις δράσεις του «Διαγώρα». Για την οικονομική ενίσχυση της μπάντας γίνονται δωρεές μουσικών οργάνων⁷³ και χρηματικών ποσών⁷⁴ καθώς και διοργανώσεις εράνων εντός του νησιού αλλά και εκτός μέσω Ελλήνων της ομογένειας που διαμένουν σε διάφορες χώρες του εξωτερικού. Σημαντική είναι και η συνεισφορά του δημάρχου της Ρόδου Attilio Brizzi ο οποίος αρχικά συμβάλλει στην προσπάθεια αυτή παραχωρώντας στον Σύλλογο χάλκινα πνευστά που φαίνεται να υπάρχουν ήδη στο Δημαρχείο:

«Το Διοικητικόν Συμβούλιον του Γυμναστικού Συλλόγου «Διαγώρα» θεωρεί καθήκον αυτού όπως εξ ονόματος του Σωματείου ου προΐσταται εκφράση και δημόσια τας ευχαριστίας του τη Αυτού Εκλαμπρότητι τω Βασιλικώ Επιτρόπω της Ρόδου Ταξιάρ. Κύριω Ατίλιω Μπρίτση διότι Αύτη

⁶⁷ «Γυμναστ. Συλλ. Διαγώρας: Ευχαριστίαι: Δηλώσεις», *Ροδιακή* 92 (15/6/1917), 2-3

⁶⁸ «Cronaca di Rodi: Festa del 1. Maggio degli Ortodossi», *Il Messaggero Di Rodi* 22 (15/5/1916), 4· «Με λίγα λόγια», *Ροδιακή* 35 (4/5/1916), 3· «Λιγ' απ' όλα», *Ροδιακή* 86 (4/5/1917), 3

⁶⁹ «Γυμναστικός Σύλλογος Διαγώρας: Συγχαρητήρια και Ευχαριστίαι.», *Ροδιακή* Ε' 217 (9/1/1920), 2

⁷⁰ «Ημερησία διάταξις», *Ροδιακή* 37 (19/5/1916), 2· «Γυμναστ. Σύλλογος Διαγώρας: Ημερήσια Διάταξις», *Ροδιακή* Ε' 218 (16/1/1920), 3

⁷¹ «Ο Διαγώρας υπέρ της Φιλοπτώχου», *Ροδιακή* 23 (4/2/1916), 4

⁷² «Γυμν. Συλλ. Διαγώρας: Ευχαριστήριον», *Ροδιακή* 42 (23/6/1916), 3

⁷³ «Γυμναστ. Σύλλογος Διαγώρας Ευχαριστήριον», *Ροδιακή* Δ' 159 (4/10/1918), 2

⁷⁴ «Γυμν. Συλλ. Διαγώρας», *Ροδιακή* Ε' 216 (2/1/1920), 3

ευηρεστήθη να παραχωρήση προς χρήσιν του Μουσικού Τμήματος του Συλλόγου τα εν τω Δημαρχείω ευρισκόμενα χάλκινά τινα μουσικά όργανα.»⁷⁵.

Όπως προκύπτει από δημοσίευμα στην ιταλόφωνη εφημερίδα *Il Messaggero di Rodi*, ο Attilio Brizzi επιμελείται και της αγοράς νέων μουσικών οργάνων, η παραγγελία των οποίων φαίνεται να γίνεται στον οίκο «Pellitti» που βρισκόταν στο Μιλάνο⁷⁶.

Βασικό μέλημα του «Διαγόρα», παράλληλα με την αναζήτηση «πόρων», αποτελεί η εύρεση ενός οικήματος κατάλληλου να στεγάσει την Μουσική Σχολή⁷⁷. Έπειτα από αναζήτηση πολλών ετών το κτήριο που τελικώς φιλοξενεί την μαντολινάτα και την μπάντα βρίσκεται στην συνοικία Αγίων Αναργύρων, στο κέντρο της πόλης:

«[...] το Διοικητικόν Συμβούλιον προς εκτέλεσιν αποφάσεως της τελευταίας Γενικής Συνελεύσεως κατώρθωσε κατόπιν πολλών προσπαθειών να ενοικιάση το υπ' αριθμόν 3276 οίκημα της Συνοικίας Αγίων Αναργύρων εν τω οποίω απαρτιζομένω εξ αρκετών δωματίων, αυλής και ευρυχώρου κήπου και έχοντι θέαν θαυμάσιαν, θα εγκατασταθεί εντός ολίγου και η Μουσική Σχολή της Φιλαρμονικής και Μανδολινάτας [...]»⁷⁸.

Τα περισσότερα εμπόδια είχαν ξεπεραστεί. Εφόσον πλέον υπάρχουν τα μουσικά όργανα, ο χώρος και οι διδάσκοντες, ξεκινούν οι εγγραφές στην μπάντα σύμφωνα με ανακοίνωση στη *Ροδιακή* στις 27 Φεβρουαρίου/ 12 Μαρτίου 1921· στους υποψήφιους μαθητές δίνεται η ευκαιρία να εκδηλώσουν το ενδιαφέρον τους εντός ενός μήνα από την δημοσίευση, ενώ η κατάταξη γίνεται «κατόπιν ιατρικής εξετάσεως και τεχνικής εξετάσεως των χειλέων τα οποία δέον να ώσι κατάλληλα δια τα πνευστά όργανα»⁷⁹. Τα μαθήματα ξεκινούν την 21^η Ιουνίου/4^η Ιουλίου 1921 και οι εγγραφές παίρνουν παράταση μέχρι το τέλος Ιουλίου του ίδιου έτους:

«Από της 21ης Ιουνίου ε. ε. Εν τη Λέσχη του Γυμναστικού Συλλόγου «Διαγόρα» τρίς της εβδομάδος Δευτέραν, Τετάρτην και Σάββατον κατά τάς 7 μ. μ. δίδονται εις τους μαθητάς της Φιλαρμονικής τα σχετικά μαθήματα υπό του μουσικοδιδασκάλου του «Διαγόρα» κ. Γεωργίου Βαλλή. Παρακαλούνται όθεν πάντες οι βουλόμενοι να εγγραφώσιν ως μαθηταί του μουσικού τμήματος του Διαγόρα όπως υποβάλωσι τας σχετικές αιτήσεις μέχρι τέλους Ιουλίου ε. ε. »⁸⁰.

Παράλληλα με την έναρξη μαθημάτων, το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου προσπαθεί να διευθετήσει τα σχετικά με την Μουσική Σχολή (μαντολινάτα και μπάντα) ζητήματα διαχείρισης που προκύπτουν, ενώ έπειτα από γενική συνέλευση του «Διαγόρα», ορίζεται και η μισθοδοσία του μουσικοδιδασκάλου Γεωργίου Μπαλλή σε 350 φράγκα ανά μήνα⁸¹.

⁷⁵ «Γυμν. Συλ. Διαγόρας: Ευχαριστήριον», *Ροδιακή* 51 (15/8/1916), 3· «Ευχαριστήρια», *Νέα Ρόδος* Η' 352 (27/9)/8/1916), 4

⁷⁶ «Per la costituzione della fanfara sociale, sono stati commissionati a Milano alla casa Pellitti, i nuovi strumenti musicali. Riunendo questi assieme a quelli generosamente donate dal Municipio di Rodi, la fanfare organizzazione che fara onore alla citta.»: «Cronaca Cittadina e dell' interno: La societa "Diagora»,», *Il Messaggero di Rodi* 170 (10/10/1916), 4

⁷⁷ «Cronaca di Rodi: Societa Diagora», *Il Messaggero di Rodi* 45 (7/6/1916), 4· «Ροδιακά Χρονικά: Γυμν. Σύλλογος Διαγόρας», *Ροδιακή* ΣΤ' 293 (23/11/1920), 3· «Εκκλησις προς πάντα Φιλόμουσον», *Ροδιακή* ΣΤ' 296 (19/12/1920), 4

⁷⁸ «Δήλωσις», *Ροδιακή* ΣΤ' 307 (6/3/1921), 3

⁷⁹ «Πρόσκλησις εις εγγραφήν δια την Φιλαρμονικήν», *Ροδιακή* ΣΤ' 306 (27/2/1921), 4· «Δήλωσις», *Ροδιακή* ΣΤ' 320 (5/6/1921), 3

⁸⁰ «Η Φιλαρμονική του Διαγόρα», *Ροδιακή* ΣΤ' 325 (9/7/1921), 3

⁸¹ «Ροδιακά Χρονικά: Γυμναστικός Σύλλογος «Διαγόρας», *Ροδιακή* Ζ' 385 (9/3/1922), 2· Το 1922 το κόστος της *Ροδιακής* ανέρχεται στα 30 φράγκα και της *Il Messaggero di Rodi* στα 10. Δεδομένων των τιμών αυτών, ο μισθός των 350 φράγκων για μαθήματα που παραδίδονταν τρεις φορές την εβδομάδα, ήταν μάλλον ικανοποιητικός αλλά όχι και επαρκής για την αξιοπρεπή διαβίωση ενός ανθρώπου.

Η μπάντα εμφανίζεται για πρώτη φορά κατά τον εορτασμό των Αποκριών τον Φεβρουάριο 1922⁸² και μια επόμενη το Πάσχα του ίδιου έτους κατά την περιφορά του επιταφίου και την Β' Ανάσταση⁸³. Συμμετέχει, όπως και η μαντολινάτα, σε αρκετές εορταστικές εκδηλώσεις του τόπου και σε ημέρες συμβολικές για τον ελληνόφωνο πληθυσμό όπως είναι τα Χριστούγεννα, οι Απόκριες, το Πάσχα, η Πρωτομαγιά. Οι πρώτες εμφανίσεις γίνονται κυρίως στην πόλη της Ρόδου, ενώ στην συνέχεια πραγματοποιούνται και εκτός πόλης κατά την διάρκεια πανηγυριών. Στις 15/28 Αυγούστου 1922 έπειτα από πρόσκληση των κοινοτήτων Κρεμαστής και Τριαντών, και εφόσον παραχωρήθηκε στα χωριά σχετική άδεια από την αστυνομία, η μπάντα -αποτελούμενη από τριάντα μέλη- εμφανίζεται στην εκδήλωση για τον εορτασμό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου⁸⁴. Εκεί παραβρίσκονται στελέχη της ιταλικής διοίκησης προς τιμήν των οποίων εκτελείται -μεταξύ άλλων- και ο ύμνος της Ιταλίας⁸⁵.

Η Μουσική Σχολή του «Διαγόρα» υπέρ των προσφύγων της Μικράς Ασίας

Έπειτα από την Μικρασιατική καταστροφή, πλήθη προσφύγων καταφθάνουν στη Ρόδο, παρότι το νησί βρίσκεται υπό ιταλική κυριαρχία. Στην περίθαλψη των ανθρώπων αυτών σημαντική αρωγή προσφέρει η Μουσική Σχολή του «Διαγόρα» σε συνεργασία με την ερασιτεχνική ομάδα θεάτρου, οι οποίες δίνουν μια σειρά μουσικοθεατρικών παραστάσεων με σκοπό τα έσοδα να διατεθούν υπέρ των πληγέντων του πολέμου. Ωστόσο, οι διοργανώσεις τέτοιων παραστάσεων δεν φαίνεται να είναι συνηθείς και συχνές για την κοινωνία της Ρόδου, όπως αναφέρεται σε δημοσίευμα της *Ροδιακής* την 2^η/15^η Φεβρουαρίου 1923: «[...] Το μόνον λυπηρόν είναι ότι τοιάυται ημερίδαι δίδονται πολύ σπανίως, αν και θα ήτο δυνατόν να λαμβάνουν χώραν συχνότερον προς μετατροπήν του μονότονου και αποκεντρικού βίου των ομογενών της κοινωνίας μας.»⁸⁶.

Ρεπερτόριο της Μουσικής Σχολής

Η εικόνα του ρεπερτορίου τόσο της μαντολινάτας όσο και της μπάντας του «Διαγόρα» δεν μπορεί να είναι σαφής διότι στις περισσότερες αναγγελίες συναυλιών των εφημερίδων που μελετήθηκαν κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, δεν αναγράφονται τα προγράμματα. Από την μελέτη των ελληνόφωνων εφημερίδων *Ροδιακή* και *Ρόδος* ή *Νέα Ρόδος* τα προγράμματα που εντοπίστηκαν είναι μόνο τρία, ενώ είναι σημαντικό να τονιστεί ότι από την μελέτη της ιταλόφωνης εφημερίδας *Il Messaggero di Rodi* προκύπτουν λιγιστές αναφορές σε συναυλίες και δρώμενα του Συλλόγου «Διαγόρα» και δεν παρατίθενται καθόλου προγράμματα. Εκείνο που φαίνεται να γνωρίζει η πλευρά των Ιταλών είναι ότι στα μαθήματα που παρακολουθούν οι νέοι διδάσκονται έργα δημοφιλών συνθετών της Ιταλίας⁸⁷. Αυτό επιβεβαιώνεται σε μικρό βαθμό από τα υπάρχοντα προγράμματα, αρκεί να παρατηρήσει κανείς ότι υπάρχει αναφορά μόνο στο έργο *Ernani* του Giuseppe Verdi, ενώ παράλληλα νεότερο δημοσίευμα που αφορά την τρίτη μουσικοφιλολογική ημερίδα του «Διαγόρα» αναφέρει μεταξύ άλλων τα έργα *Il Barbiere di Siviglia* και *Aida*⁸⁸.

⁸² «Ροδιακά Χρονικά: Η κίνηση των Απόκρεων», *Ροδιακή* Ζ' 380 (19/2/1922), 1

⁸³ «Λιγ' απ' όλα», *Ροδιακή* Ζ' 392 (13/4/1922), 2

⁸⁴ «Γυμν. Σύλλογος Διαγόρας: Δήλωσις», *Ροδιακή* Ζ' 422 (13/8/1922), 2· «Συγχαρητήριο», *Ροδιακή* Ζ' 423 (20/8/1922), 2

⁸⁵ «Η πανήγυρις της Κρεμαστής», *Ροδιακή* Ζ' 424 (27/8/1922), 1

⁸⁶ «Ροδιακά Χρονικά: Μουσικοθεατρική Ημερίς», *Ροδιακή* Η' 465 (2/2/1923), 2

⁸⁷ «[...] Detta sezione e frequentata da numerosi giovani, ai quali vengono insegnate, tre volte alla settimana, le opere dei maestri italiani più in voga e di altri [...]»: «Cronaca Cittadina e delle isole: La società «Diagora», *Il Messaggero di Rodi* 155 (25/9/1916), 4

⁸⁸ Κώστας Τσαλαχούρης, «Ο Σύλλογος Διαγόρας φάρος του Ελληνισμού», *Ροδιακή* (13/11/2014), στον ιστότοπο της Ροδιακής <https://www.rodiki.gr/article/295056/o-sylogos-diagoras-faros-toy-ellhnismoy>, ημερομηνία προσπέλασης:

Τα τρία προγράμματα εμφανίζονται με διαφορά κάποιων ετών. Το πρώτο δημοσιεύεται τον Ιανουάριο 1916, το δεύτερο τον Μάρτιο 1918 και το τελευταίο τον Ιανουάριο 1923. Παρά την απόσταση μεταξύ πρώτου και τελευταίου προγράμματος, το ρεπερτόριο δεν μεταβάλλεται κατά πολύ. Καταρτίζεται κυρίως βάσει του ρεπερτορίου που ακούγεται την ίδια χρονική περίοδο τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ένα από τα προτιμώμενα είδη αποτελεί η ελαφρά μουσική. Χαρακτηριστικοί τίτλοι που συναντώνται είναι οι: *Ενθυμού* (Ricci Luigi), *Υπό το φως της σελήνης* (Τιμόθεος Ξανθόπουλος), *Αποχωρισμός* (Ναπολέον Λαμπελέτ), και *Έλα μαζί* (Π. Τσαμπουνάρης). Γνωστές οπερέτες του ελλαδικού χώρου δεν απουσιάζουν επίσης από το ρεπερτόριο· συγκεκριμένα αναφέρεται το έργο *Απάχηδες των Αθηνών* του Νικόλαου Χατζηαποστόλου και η οπερέτα *Αρλεκίνος* του Θεόφραστου Σακελλαρίδη. Οι συνθέτες του ευρωπαϊκού χώρου εμφανίζονται πιο σπάνια στα προγράμματα. Εκτός των έργων του Rossini και του Verdi που προαναφέρθηκαν, εμφανίζεται και το έργο *Faust* του Gounod. Ακόμη, υπάρχουν κάποιες λίγες αναφορές σε χορούς γνωστούς κατά την δεκαετία του 1920, όπως ήταν το «Foxtrot» και το «One-step»⁸⁹. Από τα προγράμματα δεν απουσιάζουν ο Ύμνος και το εμβατήριο του Συλλόγου, συνθέσεις του μαέστρου της μαντολινάτας Γεωργίου Μπαλλή. Ως έργα του τελευταίου αναφέρονται επίσης στα προγράμματα οι τίτλοι: *Η Πρωτομαγιά του 1917* (εμβατήριο), *Δάκρυα χαράς* (βαλς), *Μάυρα τριαντάφυλλα* (βαλς), *Το αγριολούλουδο* (βαλς), και *Παλαιαί αναμνήσεις*.

Μουσικός Όμιλος «Ορφεύς»

Ο Μουσικός Όμιλος «Ορφεύς» ιδρύεται τον Φεβρουάριο 1916 στο κέντρο της πόλης, με σκοπό την εκμάθηση μουσικής σε κάθε μέλος του Ομίλου και την οικονομική ενίσχυση Φιλεκπαιδευτικών Καταστημάτων του νησιού⁹⁰. Η πρώτη του εμφάνιση πραγματοποιείται άμεσα με την διοργάνωση συναυλίας σε συνεργασία με τις Κεντρικές Σχολές του νησιού, γεγονός που υπογραμμίζει την ήδη υπάρχουσα δυναμική πριν από την ίδρυση του Ομίλου. Η συναυλία περιλαμβάνει τραγούδια από μαθητές και μαθήτριες, υπό την διεύθυνση του μουσικού Δρόσου Σκόττη⁹¹. Παράλληλα την ίδια περίοδο ξεκινούν να παραδίδονται από τον ίδιο και μαθήματα «φωνητικής μουσικής» κάθε Δευτέρα, Τετάρτη και Παρασκευή⁹².

Όπως και στην περίπτωση του «Διαγόρα» έτσι και σε αυτήν του Μουσικού Ομίλου «Ορφεύς», στον Τύπο δεν εντοπίζονται πολλά προγράμματα συναυλιών. Για την ακρίβεια, εντοπίζεται ένα και μόνο. Πιο συγκεκριμένα, την 11^η/24^η Φεβρουαρίου του έτους 1916 αναγγέλλεται Μουσικοφιλολογική Ημερίδα του σωματείου με σκοπό τα έσοδα να διατεθούν υπέρ των Κεντρικών Σχολών του νησιού, και το ρεπερτόριο περιλαμβάνει έργα τόσο Ελλήνων όσο και Ιταλών συνθετών. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται μέρη από τις όπερες *La Battaglia di Legnano* (G. Verdi), *La Traviata* (G. Verdi) και *Norma* (V. Bellini), και το lied του Gaetano Braga *La serenata-Leggenda Valacca*. Όπως και στην περίπτωση του «Διαγόρα» έτσι και τον Μουσικό Όμιλο «Ορφεύς» ακούγεται το εμβατήριο της μαντολινάτας, σύνθεση του Δρόσου Σκόττη, όπως και τα έργα του *Rendez Vous* και *Notte di Luna*.

11/12/2020· Ο Κώστας Τσαλαχούρης γεννήθηκε το 1939 στη Ρόδο. Από τα χρόνια φοίτησής του στο γυμνάσιο εργάστηκε ως αρθρογράφος στην εφημερίδα *Ροδιακή*. Στα 22 του έτη εγκαταλείπει το νησί και ξεκινά να εργάζεται για γνωστές εφημερίδες των Αθηνών. Ο ίδιος έχει πολλά δημοσιεύματα στο όνομά του, μέσα από τα οποία διαπιστώνεται η ενδελεχής έρευνα που έχει πραγματοποιήσει.

⁸⁹ Βλ. Παράρτημα: Ι. Προγράμματα συναυλιών του Γυμναστικού Συλλόγου «Διαγόρα»

⁹⁰ «Ίδρυσις Μουσικού Ομίλου», *Ροδιακή* 23 (4/2/1916), 4· «Υδρυσις νέου σωματείου», *Νέα Ρόδος* Ζ' 323 (6/19)/2/1916), 3

⁹¹ «Μουσικοφιλολογική Συναυλία», *Ροδιακή* 23 (4/2/1916), 4· «Μουσικοφιλολογική ημερίς», *Νέα Ρόδος* Ζ' 324 (13/26)/2/1916), 3

⁹² «Μουσικός Όμιλος Ορφεύς», *Ροδιακή* 26 (25/2/1916), 3

Στην ίδια αναγγελία αναφέρεται ότι θα εμφανιστεί μαντολινάτα είκοσι πέντε ατόμων υπό την διεύθυνση του Δρόσου Σκόττη. Οι συμμετέχουσες και συμμετέχοντες ήταν:

«*Αι Δεσποινίδες: Σ. Παλαιολόγου, Σ. Παρασκευά, Σ. Χ'΄ Ιακωβίδου, Ε. Παπαδοπούλου, Χ. Καλλιγά, Δ. Κατσούρη, Alpina Laffon. Ι. Παρασκευά, Σ. Παπαδοπούλου, Άλκηστις Κανά.*

Οι Κύριοι: Ν. Παρασκευάς, Adalbert Laffon, Φωκίων Κανάς, Πρωτογένης Τριανταφύλλου, Ιερόθεος Σχίζας, Γιονν. Nobile, Αντ. Καλλιπολλίτης, Ηλίας Κυραμαριός, Δημ. Στρουμπής, Εμμ. Πετρακάκης, Γεωρ. Γεωρδαμλής, Άλκ. Παπαδόπουλος, Ν. Μουζουράκης, Ιωάνν. Μανδραγός»⁹³.

Σημαντικό και αξιοσημείωτο γεγονός είναι ότι η μαντολινάτα δεν αποτελείται μόνο από Έλληνες και σε αυτήν δεν συμμετέχουν μόνο αγόρια, όπως φαίνεται να συμβαίνει στα μουσικά σχήματα του «Διαγόρα». Η παρουσία νέων κοριτσιών, και μάλιστα της «καλής» κοινωνίας, στην σκηνή φαίνεται από πλευράς του Μουσικού Ομίλου, να έχει πρόθεση να θίξει το κοινωνικό ζήτημα της μη συμμετοχής των γυναικών σε μουσικά ή άλλα δρώμενα:

«[...] Ο πρόεδρος του ομίλου «Ορφέως» κ. Ι. Μανδραγός προ της ενάρξεως της συναυλίας προσεφώνησε καταλλήλως, εξήρε δε τα ευγενή αισθήματα των νέων και των δεσποινίδων, αίτινες ανήλθον επί της σκηνής δίδουσαι παράδειγμα κοινωνικής προόδου δια την πατρίδα ημών** μετά δε το τέλος της συναυλίας ηυχαρίστησε τους τιμήσαντας αυτήν ζητήσας επιείκειαν κρίσεως δια τυχόν ατελείας και υποσχεθείς ότι ο όμιλος μετ' ου πολύ θέλει παρουσιάση έργα τελειότερα και καλύτερα.

******Η επί της σκηνής άνοδος των δεσποινίδων των καλλιτέρων παρ' ημίν οικογενειών καταρρίπτει σήμερον μιαν αναχρονιστικήν ιδέαν της Κοινωνίας μας, ήν πρό τινος έλαβεν αφορμήν να ψέξη πλαγίως η «Ροδιακή» δωρήσασα εις τον παρ' ημίν Σύλλογον Διαγόραν δύο μεγάλας κούκλας πλην παρεξηγηθείσα υπ' αυτού αδίκως.»⁹⁴

Άλλωστε μια ορχήστρα απαρτιζόμενη από τους διάφορους πληθυσμούς που ζουν στο νησί, και όχι μόνο από Έλληνες ή μόνο από Ιταλούς, ήταν μάλλον φυσικό να προσελκύσει και τέτοιο κοινό. Αρκετά σημαντικά πρόσωπα της Ροδιακής κοινωνίας με παρόμοιες ή διαφορετικές απόψεις, συγκεντρώνονται για την παρακολούθηση αυτής της συναυλίας:

«[...]Την συναυλίαν ετίμησαν δια της παρουσίας των ή Α. Σ. ο Μητροπολίτης, ο εκλαμπρότ. Γενικός προξ. Της Ελλάδος ο εκλαμπρότατος πρόξενος της Γαλλίας οικογενειακώς, η θυγάτηρ του αρχηγού των Β. Καραβινοφόρων ταγματάρχου κ. V. Gorini, οι μεγάλοι ευεργέται κ. Δημ. Και Μ. Βενετοκλής μετά της συζύγου του κ. Μαρουλίτσας και πολύ πλήθος εκ της παρ' ημίν κοινωνίας ομογενούς και διεθνούς.[...]»⁹⁵

Σημαντικό είναι να αναφερθεί, ωστόσο, ότι το ρεπερτόριο δεν φαίνεται να είναι τυχαία επιλεγμένο, καθώς με τις συγκεκριμένες επιλογές ο Όμιλος είναι εύκολο να αποκτήσει την εύνοια της ιταλικής Διοίκησης. Ειδικότερα η όπερα *La Battaglia di Legnano* είναι ιδιαίτερα αγαπητή από το ιταλικό κοινό, αφού αποτελεί έργο «σταθμό» για την Ιταλία λόγω της υπόθεσής της. Η όπερα αυτή λαμβάνει χώρα το 1176, με τον τότε Αυτοκράτορα Frederick I, γνωστό ως «Barbarossa», να προσπαθεί να καταπνίξει εξεγέρσεις των Ιταλών που κατοικούν στην κοιλάδα του Πάδου, χρησιμοποιώντας τα γερμανικά στρατεύματα. Η παπική δύναμη όμως, φοβούμενη την ισχύ του Αυτοκράτορα ενώνει αρκετές ιταλικές πόλεις και στρέφεται εναντίον του. Την 29^η Μαΐου σε μια μικρή πόλη κοντά στο

⁹³ «Μουσικοφιλολογική Συναυλία υπέρ των Κεντρικών Σχολών Ρόδου», *Ροδιακή* 24 (11/2/1916), 4

⁹⁴ «Μουσικοφιλολογική Συναυλία Υπέρ των Κεντρικών Σχολών Ρόδου», *Ροδιακή* 25 (18/2/1916), 4

⁹⁵ «Μουσικοφιλολογική Συναυλία Υπέρ των Κεντρικών Σχολών Ρόδου», *Ροδιακή* 25 [...], ό. π.

Μιλάνο με το όνομα Λενιάνο, τα στρετεύματα του Αυτοκράτορα ηττούνται⁹⁶. Ο Verdi και ο λιμπρετίστας Salvatore Cammarano γράφουν αυτή την όπερα κατά την περίοδο της ιταλικής ενοποίησης (Risorgimento), την στιγμή δηλαδή που ξεκινούν οι εξεγέρσεις στο Μιλάνο κατά της Αυστριακής δύναμης.

Δυστυχώς, οι αναφορές στον Τύπο για το Μουσικό Σωματείο «Ορφεύς» περιορίζονται μόνο στο 1916. Το έργο του Σωματείου και το αν δόθηκε συνέχεια σε αυτό παραμένει για την ώρα άγνωστο.

Λέσχη «Κλεόβουλος»

Έως το 1922 δεν γίνεται λόγος στις τοπικές εφημερίδες για διδασκαλία μουσικής ή για την δραστηριοποίηση μουσικών τμημάτων σε χωριά. Απλά κάποια χρόνια μετά την ίδρυση της μαντολινάτας και της μπάντας του «Διαγόρα» πραγματοποιούνται συναυλίες και στην επαρχία. Όμως το πρώτο δημοσίευμα που αφορά την ίδρυση μουσικού τμήματος στην επαρχία εντοπίζεται στην εφημερίδα *Ροδιακή* στις 30 Απριλίου/ 13 Μαΐου 1922. Συγκεκριμένα, στο χωριό Λίνδος φαίνεται να δραστηριοποιείται η Λέσχη «Κλεόβουλος» και, σύμφωνα με το δημοσίευμα: «[...]κατήρτισε και Μουσικόν τμήμα ενώ πολλοί νέοι ήρχισαν να εκπαιδεύονται εις την μουσικήν, καταρτίσαντες άξιαν λόγου μαντολινάταν [...]»⁹⁷. Η Λέσχη διοργανώνει μουσικοθεατρικές παραστάσεις για την τοπική κοινότητα, ενώ φαίνεται να έχει και την στήριξη του συλλόγου «Διαγόρα» από τον οποίο δανείζεται σκηνικά για τις παραστάσεις που ανεβάζει⁹⁸.

Banda Cittadina

Η μπάντα της πόλης ή «Banda Cittadina» ιδρύεται με πρωτοβουλία της Ιταλικής Κυβέρνησης και την στήριξη του Δημαρχείου της Ρόδου στο τέλος του έτους 1921⁹⁹: «Αναγγέλλεται ότι τη αρωγή της Κυβερνήσεως και της Δημαρχείας Ρόδου πρόκειται να ιδρυθεί Φιλαρμονική.»¹⁰⁰. Τα πρώτα μαθήματα Solfège ξεκινούν στις 3/16 Νοεμβρίου 1921¹⁰¹. Έναν χρόνο αργότερα η μπάντα κάνει την πρώτη της εμφάνιση. Για την ακρίβεια, πρόκειται να παίξει για τον εορτασμό των γενεθλίων του βασιλιά στην Πλατεία Μανδρακίου στις 29 Οκτωβρίου/11 Νοεμβρίου 1922, σύμφωνα με δημοσίευμα της ιταλόφωνης εφημερίδας *Il Messaggero di Rodi*¹⁰². Αντί αυτού, εμφανίζεται τελικώς στις 30 Οκτωβρίου/ 12 Νοεμβρίου 1922¹⁰³. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει χορούς όπως βαλς και μαζούρκα, εμβατήρια και ύμνους του εθνικού φασιστικού κόμματος της Ιταλίας. Η μπάντα λίγες ημέρες αργότερα ξεκινά μια σειρά εμφανίσεων σε διάφορες περιοχές του κέντρου όπως είναι η Ισραηλιτική Συνοικία, η πλατεία έξω από το τέμενος Σουλεϊμάν και η Πλατεία Μανδρακίου¹⁰⁴. Εντός της περιόδου που εξετάζουμε, το τελευταίο σημαντικό γεγονός που συνοδεύει η «Banda Cittadina» είναι η άφιξη του διοικητή Mario Lago στις 6/19 Φεβρουαρίου 1923¹⁰⁵.

⁹⁶ George W. Martin, *Verdi in America: Oberto Through Rigoletto*, (Rochester: University of Rochester Press, 2011), 311-312

⁹⁷ «Λίνδος», *Ροδιακή* Ζ' 397 (30/4/1922), 2

⁹⁸ «Ευχαριστήριο», *Ροδιακή* Η' 461 (19/1/1923), 2· «Εκ Λίνδου», *Ροδιακή* Η' 468 (16/2/1923), 1

⁹⁹ «Banda Musicale», *Il Messaggero di Rodi* Anno VI, No.185 (1/11/1921), 3

¹⁰⁰ «Κοινωνικά», *Νέα Ρόδος* IB' 680 (22(4)/10/1921), 1

¹⁰¹ «Banda Musicale», *Il Messaggero di Rodi* Anno VI, No.190 (12/11/1921), 6· «Banda Musicale», *Il Messaggero di Rodi* Anno VI, No.191 (16/11/1921), 6

¹⁰² «Musica al Mandracchio», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.166 (10/11/1922), 4

¹⁰³ «La musica al Mandracchio», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.167 (13/11/1922), 4

¹⁰⁴ «La Banda Cittadina», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No. 172 (20/11/1922), 4

¹⁰⁵ «L'arrivo di S.E. il Governatore Mario Lago», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.36 (19/2/1923), 4

Στρατιωτικές μπάντες

Με την εγκατάσταση των ιταλικών στρατευμάτων στη Ρόδο ξεκινά μια νέα περίοδος για το νησί τόσο σε πολιτικό όσο και σε πολιτιστικό επίπεδο. Η αλλαγή που βιώνει η κοινωνία της Ρόδου τις πρώτες μέρες που το νησί βρίσκεται υπό ιταλική κατοχή αποτυπώνεται στο παρακάτω απόσπασμα δημοσιεύματος της εφημερίδας *Νέα Ρόδος*:

«[...] Εκεί όπου πριν εκυριάρχει ερημία και ο πένθιμος ψιθυρισμός των πλατάνων μόνον ηκούετο ως νανούρισμα της κοιμωμένης Παρθένου μας, ζωή τώρα και κινήσις παρατηρείται ασυνήθης δι' ημάς...τους μοιρολάτρας...τους εξόριστους.

Ευσταλείς Ιταλοί στρατιώται, Αλπινίσται, Καραβινιέροι, Βερσαλιέροι, πυροβοληταί, ναύται και έφιπποι αξιωματικοί, με ποικίλλας στολάς και πηλίκια πηγαινοέρχονται ενώ οι συριγμοί των ατμακάτων δαιμωνιωδώς πλήττουσι τα ώτα μου.

Νομίζει κανείς ότι επίτηδες σφουρίζουσι για να μας ξυπνήσουν από τον βαθύν μας ύπνον, γιατί πραγματικώς κοιμώμεθα.

Παρέκει φορτηγίδες μεταφέρουσιν από των μεταγωγικών τρόφιμα, πολεμοφόδια, φορτηγά ζώα κ.τ.λ. ενώ εις άλλας πάλιν επιβιβάζονται αιχμάλωτοι δια να μεταφερθώσιν εις το δι' αυτούς προωρισμένον ατιμόπλοιον, όπερ θ' απάρη μετ' ολίγον δια την Ιταλίαν.

Επί του ιστού του υγειονομείου και της Νομαρχίας κυματίζουν υπερμεγέθεις Ιταλικαί σημαίαι και έξωθεν του λιμένος μας ηγκυροβολημένα ίστανται τα ιταλικά θωρηκτά.

Στρατιωτική μουσική παιανίζει εμβατήριον και όμιλοι νεανίδων και οικογενειών συνοστιζόμενοι διασχίζουν την πλατείαν, σπεύδοντες ν' ακούσωσι την μουσικήν.

Ακων εδάκρυσα και απήλθον μερμηρίζων «Tempora mutatur et nos cnmillis matamur»¹⁰⁶»¹⁰⁷

Η μουσική από τις μπάντες του στρατού γίνεται ολοένα και περισσότερο μέρος της καθημερινότητας των κατοίκων, όπως προκύπτει από αναφορές στον Τύπο της εποχής. Σημαντικό είναι να τονιστεί πως τα δημοσιεύματα πυκνώνουν κατά το 1916, δεδομένου ότι εκείνο το έτος ξεκινά και η έκδοση της εφημερίδας *Il Messaggero di Rodi*. Νωρίτερα οι αναφορές είναι λιγότερες, ενώ γενικότερα τα σχετιζόμενα με τους Ιταλούς θεατρικά και μουσικά δρώμενα απουσιάζουν από τις σελίδες των ελληνόφωνων εφημερίδων. Βέβαια, όπως έχει σημειωθεί παραπάνω, η ίδια στάση παρατηρείται και από την ιταλόφωνη εφημερίδα για τις εκδηλώσεις του Συλλόγου «Διαγόρα» ή άλλων φορέων της ροδιακής κοινωνίας.

Οι πρώτες αναφορές σε εμφανίσεις στρατιωτικών μπαντών αφορούν μέρες εορτασμών για το ιταλικό έθνος, όπως ήταν τα γενέθλια του Ιταλού πρίγκιπα Ουμβέρτου¹⁰⁸ και τα γενέθλια του βασιλιά της

¹⁰⁶ Διόρθωση: «Tempora mutantur, et nos mutamur in illis», γνωμικό στα λατινικά το οποίο σχετίζεται με την έννοια της «αλλαγής». Μετάφραση: «Οι καιροί αλλάζουν, και εμείς αλλάζουμε μαζί τους». Βλ. «tempora matantur, et nos mutamur in illis», *The Oxford Dictionary of Phrase and Fable* (New York: Oxford University Press, 2000), 1083· James S. Ruebel, «...and we are a-changing, too», *Honors in Practice: A Publication of the National Collegiate Honors Council* 11 (2015), 41-42, στον ιστότοπο <https://digitalcommons.unl.edu/nchchip/241/>, ημερομηνία προσπέλασης: 18/12/2020

¹⁰⁷ «Χρονογραφία: Εντυπώσεις και σκέψεις», *Νέα Ρόδος* Περ. Δ Α' 46 (5(18)/5/1912), 4

¹⁰⁸ «Ροδιακαί ημέραι: Ιταλική εορτή», *Νέα Ρόδος* Ε' 204 (7(20)/9/1913), 3

Ιταλίας Βίκτωρος Εμμανουήλ¹⁰⁹. Τις ημέρες εκείνες το κέντρο της πόλης στολίζεται και λαμβάνουν χώρα παρελάσεις του στρατού με συνοδεία από τις στρατιωτικές μπάντες:

«Επί τη εθνική Ιταλική εορτή των Γενεθλίων της Α. Μ. του Βασιλέως της Ιταλίας Βίκτωρος Εμμανουήλ τη αγομένη την 29 Ο)βρίου (11 Νοεμ. ν. ήμ.) εσημαιοστολίσθησαν την παρελθούσαν Δευτέραν το Κυβερνείον και τα δημόσια καταστήματα, περί την 10 π. μ. εν τη πλατεία του Μανδρακίου εγένετο στρατιωτική επιθεώρησις των Ιταλικών στρατευμάτων της κατοχής υπό της Α. εξ. του στρατηγού Μάρκη υπό τους ήχους της στρατιωτικής μουσικής και τους κανονιοβολισμούς των πυροβολείων της ξηράς. [...]»¹¹⁰.

Από τον Μάιο 1916 και έπειτα οι αναφορές δεν περιορίζονται στους εορτασμούς γενεθλίων της βασιλικής οικογένειας. Οι στρατιωτικές μπάντες συνοδεύουν μουσικά εθνικές επετείους¹¹¹ και σημαντικά για την ιταλική Κυβέρνηση γεγονότα, συμμετέχουν σε σχολικές γιορτές¹¹², ενώ παράλληλα φαίνεται στην διάρκεια των ετών 1916 και 1920 έως 1922 να γίνονται αρκετές συναυλίες στην Πλατεία Μανδρακίου στο κέντρο της πόλης από την μπάντα του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού. Οι συναυλίες αυτές πραγματοποιούνται τέσσερις ή πέντε φορές το μήνα και είναι ελεύθερες για το κοινό. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι πρόκειται πιθανότατα για σαφή απόπειρα εφαρμογής μιας πολιτικής ολιστικού επεκτατισμού από τη μεριά της ιταλικής Κυβέρνησης, με σκοπό και στόχο την διάδοση της κουλτούρας που επικρατεί στην Ιταλία εκείνης της εποχής.

Την παραπάνω τάση έρχεται να επιβεβαιώσει το ρεπερτόριο που παίζεται από την μπάντα του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού, όπως προκύπτει από τα προγράμματα που εντοπίζονται καθόλη την διάρκεια του έτους 1916 στην εφημερίδα *Il Messaggero di Rodi*. Βάσει αυτών παρατηρείται ότι οι Ιταλοί έπαιζαν κυρίως: χορούς και ύμνους της Ιταλίας, έργα γνωστών συνθετών του Ευρωπαϊκού χώρου - αρκετά συχνά παρμένα από όπερες- και κάποια λίγα έργα «ελαφράς» μουσικής¹¹³. Αντίθετα, απουσιάζουν από τα προγράμματα έργα Ελλήνων συνθετών, με μόνη εξαίρεση το εμβατήριο *Gorizia Italiana* που γράφεται από τον Γεώργιο Μπαλλή και αφιερώνεται στην ιταλική Διοίκηση με αφορμή την νίκη και την κατάληψη της ομώνυμης πόλης από τους Ιταλούς:

«Ο άριστος μουσικοδιδάσκαλος της Μανδολινάτας του Διαγόρου κ. Γ. Βαλλής επ' ευκαιρία της καταλήψεως της Γκοριτσιάς συνέθεσεν ωραιότατον εμβατήριο, υπό τον τίτλον «Marcia Gorizzia Italiana» όπερ αφιέρωσεν εις την Α. Εξ. τον Γ. Διοικ. Όστις ευηρεσθήτη να αποδεχθή την αφιέρωσιν, διεβίβασε δ' αυτό δια του επιτελάρχου κ. Οζίλια την ευαρέσκειάν Του και την διάθεσίν Του όπως τούτο παιχθή αύριον Κυριακήν υπό της Φιλαρμονικής του 34^{ου} συντάγματος.

Συγχαίρομεν τω κ. Γ. Βαλλή δια την νέαν δάφνην, ην τω προσεπόρισε το καλλιτεχνικόν του τάλαντον, όπερ πολλάκις απέδειξεν εις τα ωραία πράγματι έργα τα οποία ως Μουσικοδιδάσκαλος της

¹⁰⁹ «Επέτειος της Α. Μ. του βασιλέως της Ιταλίας», *Ροδιακή* 9 (29/10/1915), 7

¹¹⁰ «Ροδιακαί Ημέραι: Εορτασμός της εθνικής ιταλικής εορτής», *Νέα Ρόδος* Ε' 212 (2(15)/11/1913), 2

¹¹¹ «Cronaca Cittadina: La giornata del 20 settembre», *Il Messaggero di Rodi* 152 (22/9/1916), 4· «La festa della Vittoria», *Il Messaggero di Rodi* Anno V, No.155 (8/11/1920), 1-2· «La commemorazione del combattimento di Psitos», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.71 (18/5/1922), 4-6

¹¹² «Ροδιακά Χρονικά», *Ροδιακή* 143 (14/6/1918), 2· «Cronaca di Rodi: Premiazione», *Il Messaggero di Rodi* 65 (27/6/1916), 4

¹¹³ βλ. Παράρτημα IV

Μανδολινάτας μας παρουσίασε κατά τις αλησμονήτους μουσικοφιλολογικές ημερίδας του Γ. Σουλ. «Διαγόρα.»¹¹⁴.

Όπως παρατηρείται εξετάζοντας τα προγράμματα του 1916, το ρεπερτόριο της μπάντας του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού περιλαμβάνει αρκετά συχνά συνθέσεις του Giuseppe Verdi. Συγκεκριμένα αναφέρονται τα ακόλουθα έργα: *Il Trovatore*, *La Traviata*, *Un ballo in Maschera*, *Nabucco*, *Rigoletto* και *Ernani*. Η επιλογή του συνθέτη και των έργων του δεν φαίνεται να είναι τυχαία, αφού ο ίδιος κατέχει σημαντική θέση στις μουσικές εξελίξεις της Ιταλίας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα. Μετά την παράσταση του *Un ballo in Maschera* στο θέατρο «Apollo» στη Ρώμη τον Φεβρουάριο 1859, ο Verdi χαρακτηρίζεται ως «συνθέτης του έθνους» και ως ο κυριότερος εκπρόσωπος της ιταλικής όπερας¹¹⁵. αυτό συνέβη λόγω της θεματολογίας του έργου και των πολιτικών μηνυμάτων που προσπαθεί να «επικοινωνήσει» μέσα από αυτό. Οι πολιτικές πεποιθήσεις του τάσσονται υπέρ του οράματος της «ενωμένης Ιταλίας», ενώ είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι το όνομά του κατά την ίδια περίπου χρονική περίοδο, εμφανίζεται στους τοίχους του Μιλάνου ως σύμβολο: «Viva V.E.R.D.I» ή «Viva Vittorio Emanuele Re D' Italia» (Ζήτω ο Βίκτωρ Εμμανουήλ βασιλιάς της Ιταλίας)¹¹⁶. Το γεγονός ότι αρκετά συχνά οι συνθέσεις του Verdi αποτελούν κύριο μέρος του ρεπερτορίου της μπάντας του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού, ενισχύει ακόμη περισσότερο την υπόθεση που παρουσιάζεται προηγουμένως περί εφαρμογής πολιτικής πολιτιστικού επεκτατισμού από την μεριά της ιταλικής Διοίκησης.

Όπερες άλλων Ιταλών συνθετών που εμφανίζονται στο ρεπερτόριο της μπάντας είναι: η *Lucia di Lamermoor* του Gaetano Donizetti και η *I Puritani* του Vincenzo Bellini. Στο ρεπερτόριο της μπάντας συναντάται και μουσική από την ταινία βωβού κινηματογράφου *Histoire d'un Pierrot* (1913), έργο του Ιταλού συνθέτη Mario Pasquale Costa. Παράλληλα, αρκετά συχνές είναι οι αναφορές στα εμβατήρια *Marcia Reale* (Giuseppe Gabetti), *Inno di Garibaldi* (Alessio Olivieri), *Marcia "La Ritirata"* (Mario Tommaso) και *Giovinezza* (Giuseppe Blanc), με το τελευταίο να υιοθετείται ως ύμνος από το Εθνικό Φασιστικό Κόμμα της Ιταλίας. Πυκνές είναι και οι εμφανίσεις του Εθνικού Ύμνου της χώρας με τον τίτλο *Inno di Mameli*, έργο του συνθέτη Michele Novaro.

Πέρα όσων αναφέρονται παραπάνω, δημοφιλή έργα συνθετών του ευρωπαϊκού χώρου παρουσιάζονται στις συναυλίες που διεξάγονται στο κέντρο της πόλης. Σε αυτά περιλαμβάνονται: το έργο *Serenade espagnole* του Olivier Metra, οι οπερέτες *Il Conte di Lussemburgo* (*Der Graf von Luxemburg*) και *La vedova allegra* του συνθέτη Franz Lehar, οι οπερέτες *Donna Juanita* και *Boccaccio*, αμφότερα έργα του Franz von Suppe, η οπερέτα *Faust* του Charles Gounod και το λυρικό του κομμάτι, που βασίζεται στο πρελούδιο σε ντο μείζονα του J.S. Bach, *Ave Maria*. Ακόμη, συναντώνται χοροί όπως είναι οι μαζούρκες *Amalia* του Isaac Albeniz και *Annina* του Johann Strauss, η *Polka des anglais* έργο του Gabriel Allier, η *Gavotte Stephanie* του Alphons Czibulka και το βαλς *Tesoro mio* του Ernesto Becucci¹¹⁷. Σημαντικό μέρος του ρεπερτορίου αποτελούν και κάποια κομμάτια ελαφράς μουσικής. Τίτλοι που εμφανίζονται συχνά είναι οι ακόλουθοι: *Viens Poupoule*, *Brise du soir*, *Mandulinata a mare*, *Le Plus joli Rêve*, *Ti chiamero Maria* και *Guapparia*.

Τα επόμενα προγράμματα συναυλιών συναντώνται κατά τον Φεβρουάριο του 1920. Προηγούμενες ή επόμενες αναφορές είναι γενικές και δεν παρέχουν πληροφόρηση σχετική με το ρεπερτόριο. Στα

¹¹⁴ «Ροδιακά ημέραι: Τιμή εις καλλιτέχνην», *Νέα Ρόδος* Η' 350 (13(26)/8/1916), 7· «Τιμή εις καλλιτέχνην», *Ροδιακή* 49 (11/8/1916), 3· βλ. επίσης παράρτημα IV.18

¹¹⁵ Axel Körner, *America in Italy: The United States in the political thought and imagination of the Risorgimento, 1763-1865*, (New Jersey: Princeton University Press, 2017), 163-167

¹¹⁶ Stefano Luconi, «Opera as a Nationalistic Weapon: The Erection of the Monument to Giuseppe Verdi in New York City», *Italian Americana* 34 (2016), 37

¹¹⁷ Πολλά ακόμη έργα των οποίων ο συνθέτης δεν κατέστη εφικτό να εντοπιστεί, εμφανίζονται στο Παράρτημα IV όπου και περιλαμβάνονται όλα τα προγράμματα συναυλιών της μπάντας του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού.

προγράμματα αυτά δεν εμφανίζεται η μπάντα του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού, αλλά η μουσική της φρουράς (*La musica del presidio*). Οι συναυλίες γίνονται επίσης στην κεντρική πλατεία της πόλης. Τα προγράμματα είναι μόνο τέσσερα και έτσι δεν είναι εφικτό να εξαχθούν από αυτά ακριβή συμπεράσματα για το ρεπερτόριο. Εκ πρώτης όψεως όμως, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αυτό έχει μεταβληθεί και προσανατολίζεται περισσότερο προς την όπερα. Δεν υπάρχουν αναφορές σε κομμάτια ελαφράς μουσικής ή οπερέτες. Τα προγράμματα συνήθως ξεκινούν και τελειώνουν με στρατιωτικά εμβατήρια. Ο G. Verdi συνεχίζει να κατέχει την κυριότερη θέση στο ρεπερτόριο, με την εμφάνιση των παρακάτω έργων: *La Traviata* (*Atto 10/ Preludio introduzione e brindisi & Atto 4/Preludio*), *La forza del Destino* (*Atto 3/ Scena e romanza*), *Aida* (*Sunto del finale 2^ο*) και *Il Trovatore* (*Miserere*). Στα προγράμματα εμφανίζονται επίσης έργα των ακόλουθων συνθετών: Gioachino Rossini (*Il Barbiere di Siviglia: Atto 1- La calunnia e un venticello & Mosè in Egitto:Atto 4-La Preghiera*), Robert Planquette (*Le campane di Corneville*¹¹⁸:*Overture*), Charles Gounod (*Faust: Fantasia*), Vincenzo Bellini (*Norma: Atto 1- Coro d' Introduzione*), Franz von Suppe (*Poeta e contadino*¹¹⁹) και Rodriguez (*Valzer «Sognando»*).

Μεταξύ των προγραμμάτων των στρατιωτικών μπαντών και των τοπικών σωματίων παρατηρούνται κοινά στοιχεία. Τα προτιμώμενα είδη είναι τα ίδια σε όλες τις περιπτώσεις: όπερα, οπερέτες, ελαφρά μουσική, χοροί του δυτικού κόσμου και εμβατήρια. Αυτό που ουσιαστικά αλλάζει είναι οι προτιμώμενοι συνθέτες. Η ιταλική πλευρά προτιμά Ευρωπαίους συνθέτες, ενώ η ελληνική Έλληνες συνθέτες. Ωστόσο στα προγράμματα των ελληνικών σωματείων συναντώνται και κομμάτια που εμφανίζονται πολύ συχνά στα ιταλόφωνα προγράμματα, όπως είναι τα έργα, *Il Barbiere di Siviglia*, *Faust*, *Ernani*, *Aida*, *La Traviata*, *La Battaglia di Legnano* και *Norma*.

¹¹⁸ *Les cloches de Corneville* : ο τίτλος του πρωτότυπου έργου στην γαλλική.

¹¹⁹ *Dichter und Bauer* : ο τίτλος του πρωτότυπου έργου στην γερμανική.

Άλλες συναυλίες και εορταστικές εκδηλώσεις

Όπως νωρίτερα έχει τονισθεί, αρκετές συναυλίες δίνονται από τα μουσικά τμήματα των Σωματείων της περιοχής ή από τις μπάντες του ιταλικού στρατού. Ωστόσο, την ίδια περίοδο στο νησί λαμβάνουν χώρα και άλλες συναυλίες ή εορταστικές εκδηλώσεις, οι οποίες άλλοτε διοργανώνονται με πρωτοβουλία της ιταλικής Διοίκησης και άλλοτε με πρωτοβουλία των τοπικών φορέων. Κάποιες απευθύνονται σε ένα ευρύ κοινό, ενώ άλλες περιορίζονται στο ακροατήριο της ιταλικής κοινότητας, γεγονός που οδηγεί και στον διαχωρισμό των χώρων των συναυλιών και των εκδηλώσεων ανάλογα με τον διοργανωτή. Οι χώροι που φιλοξενούν παραστάσεις υπό την διοργάνωση Ιταλών, Ελλήνων, Εβραίων και Οθωμανών, συχνά δεν είναι οι ίδιοι. Ως χώροι συναυλιών εμφανίζονται: τα σχολεία, η ιταλική Λέσχη (Circolo Italia), αίθουσα του αρχαιολογικού μουσείου, και η Πλατεία Μανδρακίου.

Μουσικές εκδηλώσεις που γίνονται στην ιταλική λέσχη απευθύνονται κατά κύριο λόγο στον ιταλόφωνο πληθυσμό του νησιού· αντίστοιχα εκδηλώσεις που διοργανώνονται από Έλληνες και απευθύνονται κυρίως σε ελληνόφωνους πληθυσμούς, φιλοξενούνται συνήθως σε αίθουσα του Βενετοκλείου Γυμνασίου. Το Βενετόκλειο Γυμνάσιο είναι χώρος στον οποίο λαμβάνουν χώρα πολλά πολιτιστικά δρώμενα, ενώ φαίνεται να διαθέτει ειδική αίθουσα για τελετές και εκδηλώσεις: «[...] Πολύ προ της ορισθείσης ώρας (2 1)2 μ.μ.) είχαν καταληφθή υπό του φιλόμουσου κοινού τα υπερπεντακόσια καθίσματα, άτινα επλήρουν την αίθυσαν του Βενετοκλείου, του οποίου κατόπιν υπερπληρώθησαν ο διάδρομος και αι παρακείμεναι αίθουσαι ως και το αποκλειστικώς υπό μαθητών καταληφθέν θεωρείον. [...]»¹²⁰. Οι χώροι στους οποίους οι συναυλίες είναι προσβάσιμες σε ευρύτερο κοινό, ανεξαρτήτως καταγωγής, είναι η Πλατεία Μανδρακίου και η αίθουσα του αρχαιολογικού μουσείου.

Οι διοργανώσεις μουσικών δρώμενων πριν από την έλευση των Ιταλών στη Ρόδο, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, δεν είναι συχνές. Κάποιες περιόδους οι αναφορές στον Τύπο της εποχής πυκνώνουν και άλλες είναι πιο αραιές. Επομένως, αν και είναι εφικτή η διαμόρφωση μιας πρώτης εικόνας για το θέμα, αυτή δεν μπορεί να γενικευθεί για την διεξαγωγή περεταίρω συμπερασμάτων.

Οι εορταστικές εκδηλώσεις στην ιταλική Λέσχη (Circolo Italia)

Το κτίσμα που στεγάζει την ιταλική Λέσχη, σήμερα γνωστό ως «Ακταίον», βρίσκεται στο κέντρο της πόλης. Πριν την έλευση των Ιταλών σε αυτό στεγάζεται η Λέσχη Νεότουρκων «Ένωση και Πρόοδος», δεδομένο που αλλάζει από τις αρχές της ιταλικής παρουσίας, αφού μετατρέπεται σε Λέσχη αξιωματικών της ιταλικής Διοίκησης¹²¹.

Στο Circolo Italia λαμβάνουν χώρα συναυλίες και χοροί που διοργανώνονται είτε με πρωτοβουλία της ιταλικής Διοίκησης είτε με πρωτοβουλία της διεύθυνσης της ιταλικής Λέσχης. Όπως προηγουμένως επισημάνθηκε, οι εκδηλώσεις αυτές απευθύνονται κυρίως στους Ιταλούς κατοίκους του νησιού. Κατά τα πρώτα χρόνια που η Ρόδος περνά στην ιταλική επικράτεια, τέτοιου είδους εκδηλώσεις φαίνεται να είναι πιο σπάνιες και σχετίζονται πρωτίστως με εθνικές ημέρες για τον ιταλικό λαό, όσο όμως «επικυρώνεται» η ιταλική παρουσία στο νησί, τόσο οι αναφορές περί αυτών στον Τύπο αυξάνουν.

Το πρώτο δημοσίευμα στον Τύπο περί συναυλίας που πραγματοποιείται στην ιταλική Λέσχη, εντοπίζεται τον Νοέμβριο 1916, και απευθύνεται στην «καλή κοινωνία» - elite - της ιταλικής

¹²⁰ «Ο θρίαμβος του Διαγόρου», *Ροδιακή* 16 (17/12/1915), 4

¹²¹ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 153

κοινότητας¹²². Το ρεπερτόριο της εκδήλωσης εκτελείται από μικρά οργανικά σύνολα (βιολί, βιολοντσέλο, πιάνο) αποτελούμενα από Ιταλούς μουσικούς και περιλαμβάνει γνωστά κομμάτια συνθετών της Ιταλίας και άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Όπως και στην περίπτωση των μπαντών, το πιο δημοφιλές είδος στο πρόγραμμα δεν είναι άλλο από την όπερα. Στο πρόγραμμα εμφανίζονται τα έργα: *Carmen (Romanza il fiore)* του Georges Bizet, *Semiramide* του Gioachino Rossini, *L'amico Fritz* του Pietro Mascagni, και *Gioconda (Romanza Cielo e Mar)* του Amilcare Ponchielli. Μεταξύ αυτών εντοπίζονται και τα κομμάτια: *Romanza senza parole* του P.I. Tchaikovsky, *Polonaise N.6* του Chopin, *Minuetto all' antica* του Simone Salvetti, και *Capriccio* του Giuseppe Martucci.

Τα επόμενα δημοσιεύματα εντοπίζονται το 1920. Συγκεκριμένα, την 23^η Μαρτίου/5^η Απριλίου διοργανώνεται για τα μέλη της Λέσχης χορός¹²³ στον οποίο, σύμφωνα με δημοσίευμα της επόμενης ημέρας, παρίστανται κάτοικοι του νησιού κάθε πληθυσμιακής ομάδας¹²⁴. Οι παρευρισκόμενοι χορεύουν γνωστούς χορούς της εποχής όπως mazurka, vals, one step και άλλους. Στις 7 Ιουνίου, πάλι, πραγματοποιείται ένας δεύτερος χορός στον οποίο εμφανίζεται μια μικρή ορχήστρα απαρτιζόμενη από τους μουσικούς Tenenti Giorgis, Rubele, Grossi, Epicoco, Albertini και Butta¹²⁵ (για τους οποίους δεν εντοπίστηκαν περαιτέρω στοιχεία). Ο τελευταίος χορός για το 1920 αναγγέλλεται την 31^η Οκτωβρίου/13^η Νοεμβρίου¹²⁶, ενώ για το έτος 1921 εντοπίζεται μια μόνο αναγγελία χορευτικής εκδήλωσης¹²⁷.

Στις αρχές του έτους 1922 οι εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται αφορούν τον εορτασμό του Καρναβαλιού¹²⁸. Αξιοσημείωτη παρατήρηση είναι πως έως εκείνη τη στιγμή δεν υπάρχουν άλλες αναφορές στον Τύπο σχετικές με τον εορτασμό της Αποκριάς. Από την 19^η Ιανουαρίου μέχρι και την 28^η Φεβρουαρίου, μια σειρά γαστρονομικών εκθέσεων και χορευτικών εκδηλώσεων λαμβάνουν χώρα στην ιταλική Λέσχη δύο φορές την εβδομάδα. Έπειτα από τους αποκριάτικους εορτασμούς, η Λέσχη φιλοξενεί τον βιολονίστα Βασίλη Βένιαμιν. Στην συναυλία του ακούγονται τα έργα *Concerto in la maggiore* του Mozart, *Cavatina* του R. Raff, *Serenata* του Franz Drdla, και *Danza greca* του συνθέτη V. de Meis¹²⁹ και τον συνοδεύει η Bice Doria Butta, απόφοιτη του Ωδείου της Santa Cecilia. Η ίδια στην συναυλία αυτή ερμήνευσε έργα του Chopin. Η επόμενη συναυλία πραγματοποιείται το απόγευμα της 24^{ης} Οκτωβρίου/6^{ης} Νοεμβρίου 1922. Σε αυτήν εμφανίζεται ο νεαρός σε ηλικία βιολονίστας Νικόλαος Καμπουράκης τον οποίο συνοδεύει στο πιάνο η Agnese Gugliormella. Το πρόγραμμα της συναυλίας χωρίζεται σε δύο μέρη και περιλαμβάνει έργα ευρωπαίων συνθετών. Κατά το πρώτο μέρος παρουσιάζονται τα εξής έργα: *Κονσέρτο για βιολί: μέρος 1^ο* του Felix Mendelssohn, *Minuetto* του Ignacy Jan Paderewski, *Siciliano e Rigaudon* του Fritz (Francoeur) Kreisler, *L'ape* του Schubert. Στο δεύτερο μέρος ακούστηκαν τα παρακάτω έργα: *Faust* του Gounod, *Mazurka No. 2* του Henryk Wieniawski, *Gavotte* του Francois-Joseph Gossec, και *Zingaresca* του βιολονίστα και συνθέτη Pablo de Sarasate¹³⁰. Για το έτος 1922, στην ιταλική Λέσχη φιλοξενούνται τρεις ακόμη εορταστικές εκδηλώσεις. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τρεις χορούς, εκ των οποίων ο τελευταίος πραγματοποιείται στα πλαίσια του καλωσορίσματος του νέου έτους, την παραμονή της Πρωτοχρονιάς. Για αυτόν, οι ενδιαφερόμενοι καλούνται να δηλώσουν συμμετοχή στον διευθυντή της Λέσχης μέχρι και το απόγευμα της 29^{ης} Δεκεμβρίου, ενώ το ποσό για την συμμετοχή στην

¹²² βλ. Παράρτημα V, αρ.1

¹²³ «Cronaca Cittadina: The danzante al Circolo Italia», *Il Messaggero di Rodi* Anno V, No.56 (5/4/1920), 2

¹²⁴ βλ. Παράρτημα V, αρ. 2

¹²⁵ βλ. Παράρτημα V, αρ. 3

¹²⁶ βλ. Παράρτημα V, αρ. 4

¹²⁷ «La festa da ballo al "Corcolo Italia»,», *Il Messaggero di Rodi* Anno VI, No.169 (4/10/1921), 2

¹²⁸ «Circolo Italia: Carnevale 1922», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.6 (18/1/1922), 3· «Circolo Italia: Carnevale 1922», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.14 (3/2/1922), 4· «Circolo Italia: Comitato feste: Carnevale 1922», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.16 (7/2/1922), 5

¹²⁹ βλ. Παράρτημα V, αρ.5-7

¹³⁰ βλ. Παράρτημα V, αρ. 18

εκδήλωση ανέρχεται στις 20 (είκοσι) ιταλικές λίρες¹³¹. Τους πρώτους δύο μήνες του νέου έτους -έως δηλαδή το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου-, οι αναγγελίες για το Circolo Italia αφορούν -όπως και στην αρχή του έτους 1922- αποκριάτικες χορευτικές εκδηλώσεις¹³².

Οι συναυλίες του Βασιλείου Βενιαμίν

Ο Βασίλειος Βενιαμίν φαίνεται να φτάνει στη Ρόδο το φθινόπωρο του έτους 1921. Η πρώτη αναφορά σε συναυλία του, εντοπίζεται στην ιταλόφωνη εφημερίδα *Il Messaggero di Rodi* την 16^η Φεβρουαρίου/ 1^η Μαρτίου 1922. Βάσει των δημοσιευμάτων η μουσική εκδήλωση πραγματοποιείται στις 22 Φεβρουαρίου/ 7 Μαρτίου 1922 στο Circolo Italia¹³³. Στις 13/26 Μαΐου ένα επόμενο δημοσίευμα στην εφημερίδα *Νέα Ρόδος* αναφέρει:

«Την προσεχή Κυριακήν 15 Μαΐου ο κ. Βασίλειος Βενιαμίν, βιολιστής του Κεντρικού ωδείου Αθηνών, θα δόση Συναυλίαν εις την αίθουσαν του Αρχαιολογικού Μουσείου με πρόγραμμα μεγάλης κλασικής δυνάμεως. Μέρος των εισπράξεων θα διατεθή δια φιλανθρωπικών σκοπόν. Εισιτήρια πωλούνται εις τα Γραφεία μας εις τα γραφεία της «Ροδιακής» εις το Ρωσικόν πρακτορείον και εις το κατάστημα του κ. Μιλτιάδου Κοτζά.»¹³⁴

Την ίδια συναυλία αναγγέλλει και η εφημερίδα *Ροδιακή* μια ημέρα αργότερα κάνοντας μια σύντομη αναφορά σε μέρος του ρεπερτορίου: «[...] Το πρόγραμμα της συναυλίας περιλαμβάνει έργα μεγάλων καλλιτεχνών ως ο Vieuxtemps¹³⁵, και ο Wieniawski¹³⁶ [...]»¹³⁷. Ωστόσο δεν είναι ξεκάθαρο αν η συγκεκριμένη συναυλία πραγματοποιείται στην προκαθορισμένη ημερομηνία, δηλαδή στις 15/28 Μαΐου 1922. Η υπόθεση αυτή προκύπτει από επόμενο δημοσίευμα της *Ροδιακής* που από τη μια επιβεβαιώνει την εκτέλεση μιας επόμενης συναυλίας στις 4/17 Ιουνίου, και από την άλλη αναφέρει πως: «Η πρό των ημερών αναβληθείσα συναυλία του ομογενούς καλλιτέχνου κ. Βασ. Βενιαμίν έλαβε χώραν το Σάββα- εν τη μεγάλη αιθούση του Αρχαιολογικού Μουσείου. [...]»¹³⁸. Επιπλέον, η αμέσως επόμενη αναγγελία αναφέρεται στη συναυλία της 4^{ης}/17^{ης} Ιουνίου. Βάσει των παραπάνω δεδομένων, λοιπόν, πιθανολογείται ότι η μουσική εκδήλωση της 15^{ης}/28^{ης} Μαΐου μεταφέρθηκε.

Την συναυλία που τελικώς παρουσιάζεται σε αίθουσα του Αρχαιολογικού Μουσείου το απόγευμα του Σαββάτου της 4^{ης}/17^{ης} Ιουνίου παρακολουθεί ο τότε κυβερνήτης της Ρόδου, Κόμης Alessandro de Bosdari. Το τεχνικά απαιτητικό ρεπερτόριο που εκτελείται από τον Βασίλειο Βενιαμίν συνοδεύεται στο πιάνο από την Bice Doria Butta. Το πρόγραμμα αποτελείται από τρία μέρη, και περιλαμβάνει έργα των παρακάτω συνθετών: Henri Vieuxtemps (*Κονσέρτο σε ρε μινόρε: Adante, Adagio religioso και Finale marziale*), Alfredo D' Ambrosio (*Romanza*), F. Kreisler (*Liebesfreud, Chanson Louis XIII, Siciliano and Rigaudon*), F. Drdla (*Sogno (Nocturne)*), και H. Wieniawski (*Leggenda, Scherzo-Tarantella*).

¹³¹ «Circolo Italia», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No. 197 (29/12/1922), 6

¹³² «Circolo Italia», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.13 (19/1/1923), 3· «Al «Circolo Italia», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.15 (22/1/1923), 2· «Il carnevale al «Circolo Italia», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.17 (25/1/1923), 3· «Il carnevale al «Circolo Italia», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.20 (29/1/1923), 5· «Circolo Italia», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.24 (3/2/1923), 4· «Il carnevale al «Circolo Italia», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.29 (10/2/1923), 3

¹³³ Για πληροφορίες σχετικές με το ρεπερτόριο, βλ. προηγούμενη ενότητα.

¹³⁴ «Επιτόπια: Συναυλία», *Νέα Ρόδος* IB' 730 (13(26)/5/1922), 2

¹³⁵ (Διόρθωση: Vieuxtemps)

¹³⁶ (Διόρθωση: Wieniawski)

¹³⁷ βλ. Παράρτημα V, αρ. 8

¹³⁸ βλ. Παράρτημα V, αρ. 11

Οι συναυλίες του Νικόλαου Καμπουράκη στη Ρόδο

Την 7^η/20^η Οκτωβρίου 1922 αναγγέλλεται η άφιξη του νεαρού βιολονίστα Νικόλαου Καμπουράκη στη Ρόδο. Κατά τα δημοσιεύματα, ο ίδιος φαίνεται να πραγματοποιεί συναυλίες και σε άλλα αστικά κέντρα όπως η Κωνσταντινούπολη, η Αθήνα και η Αλεξάνδρεια:

«Αφίκετο εκ Καλύμνου κατ' αυτάς ο δωδεκαετής βιολίστας Νικόλαος Καμπουράκης μαθητής του διασήμου Καθηγητού Zelihman του Κονσερβατουάρ Ρόστοβ της Ρωσίας κατευθυνόμενος εις Αλεξάνδρειαν.

Επ' ευκαιρία της εν τη πόλει παραμονής ο νεαρώτατος καλλιτέχνης θέλει δώσει δύο συναυλίας. Ο θρίαμβος ον κατήγαγεν εν Κων)πόλει και Αθήναις, όπου το ωδείο ανέλαβεν υπό την προστασίαν την συναυλίαν του με κομμάτια Εκλεκτών Μουσουργών, τα ευγενή και ενθουσιώδη σχόλια με τα οποία ο τύπος των δύο τούτων πόλεων συνώδενσε τας συναυλίας του, όλα αυτά είναι μεγάλα εχέγγυα και δια την επιτυχίαν των εδώ συναυλιών του α, καλείται η Ροδιακή κοινωνία να τιμήση.»¹³⁹

Οι πρώτες συναυλίες του προγραμματίζονται στις 15/28 και 16/29 Οκτωβρίου, σε αίθουσα του Αρχαιολογικού Μουσείου του νησιού, και τον συνοδεύει η Α. Gugliormella¹⁴⁰. Μέρος των εσόδων των συναυλιών διατίθεται υπέρ των προσφύγων της Μικράς Ασίας. Η Ροδιακή κοινωνία ανταποκρίνεται θετικά και παρακολουθεί τις συναυλίες του νεαρού βιολονίστα. Το ρεπερτόριο των δύο συναυλιών δεν είναι σαφές, ωστόσο αναφέρεται ότι: «[...] Τα προγράμματα αμφοτέρων ελήφθησαν ως επί το πολύ εκ του ανεξάντλητου και αφθάστου ρεπερτουάρ των ρωσικών συνθέσεων [...]»¹⁴¹, η ίδια πληροφορία περί εκτέλεσης έργων Ρώσων μουσουργών επιβεβαιώνεται και από δημοσίευμα της Ροδιακής: «[...] Την εκτέλεσιν δε του πλουσίου προγράμματος, όπερ περιέλαβεν έξοχα έργα κυρίως μεγάλων Ρώσων μουσουργών [...]»¹⁴². Στην ιταλόφωνη εφημερίδα *Il Messaggero di Rodi* γίνεται σαφές ότι το φινάλε της συναυλίας της 16^{ης}/29^{ης} Οκτωβρίου γίνεται με το έργο *Il figli degli zingari* του P. Sarasate¹⁴³.

Η επόμενη συναυλία του Νικόλαου Καμπουράκη πραγματοποιείται στην ιταλική Λέσχη την 19^η Οκτωβρίου/ 1^η Νοεμβρίου¹⁴⁴, ενώ η τελευταία που φαίνεται να δίνει στο νησί πραγματοποιείται στο Βενετόκλειο Γυμνάσιο την 26^η Οκτωβρίου/ 8^η Νοεμβρίου. Η μόνη αναφορά που παρέχει πληροφορίες σχετικές με το ρεπερτόριο της συναυλίας, εντοπίζεται στην εφημερίδα *Νέα Ρόδος*: «[...] Δια τον μικρόν μας καλλιτέχνην, εκτέλεσαντα ευχερώς συνθέσεις ως των Vieuxtemps Veniafski¹⁴⁵ κ. α. [...]»¹⁴⁶. Όπως και στην πρώτη του συναυλία, έτσι και στις υπόλοιπες τον συνοδεύει στο πιάνο η Agnes Gugliormella.

¹³⁹ «Άφιξις καλλιτέχνου», *Νέα Ρόδος* IB' 764 (7 (20)/10/1922), 2

¹⁴⁰ βλ. Παράρτημα V, αρ. 12-14

¹⁴¹ «Συναυλία», *Νέα Ρόδος* IB' 767 (18 (31)/10/1922), 2

¹⁴² βλ. Παράρτημα V, αρ. 16

¹⁴³ βλ. Παράρτημα V, αρ. 15

¹⁴⁴ Περεταίρω πληροφορίες για την συναυλία και το ρεπερτόριο αναφέρονται στην αντίστοιχη ενότητα: «Οι εορταστικές εκδηλώσεις στην ιταλική Λέσχη (Circolo Italia)».

¹⁴⁵ (Διόρθωση: Vieuxtemps & Wieniawski)

¹⁴⁶ «Συναυλία», *Νέα Ρόδος* IB' 770 (28(10)/10/1922), 2

Οι συναυλίες του Γεωργίου Μακρυγιάννη

Ο Γεώργιος Μακρυγιάννης είναι βιολονίστας με καταγωγή από την Νίσυρο. Το όνομά του συναντάται σε δύο δημοσιεύματα του έτους 1922, χωρίς όμως να διευκρινίζεται αν καταφθάνει στη Ρόδο για να δώσει συναυλίες ή αν διαμένει στο νησί. Στην εφημερίδα *Ροδιακή* στις 28 Μαΐου/ 10 Ιουνίου αναγγέλλεται η συναυλία του στο καφενείο του Κόβα, ιδιοκτησίας του Αντώνιου Μαΐλλη, για το απόγευμα της ίδιας ημέρας. Τον συνοδεύει ο Τσοπανάκης στο σαντούρι, ο οποίος φαίνεται να είναι και γνώστης χορδίσματος πιάνων, βάσει του δημοσιεύματος¹⁴⁷.

Το επόμενο δημοσίευμα στην εφημερίδα *Νέα Ρόδος* στις 19 Ιουλίου/ 1 Αυγούστου, γνωστοποιεί δύο συναυλίες του βιολονίστα σε καφενείο στο χωριό Κρεμαστή. Οι συναυλίες πραγματοποιούνται στο καφενείο στις 19/1 και 20/2 Ιουλίου/Αυγούστου και ώρα 16.00 μ.μ. με 23.00 μ.μ., με αφορμή την χριστιανική εορτή του Προφήτη Ηλία. Στην αναγγελία αναφέρεται συγκεκριμένα ότι πρόκειται να εκτελεστούν «εκλεκτά μουσικά τεμάχια, ευρωπαϊκά και εγχώρια», ενώ παράλληλα καλούνται στο καφενείο κάτοικοι από τα διπλανά χωριά και από το κέντρο της πόλης¹⁴⁸. Οι επιθυμούντες να παρευρεθούν στην μουσική εκδήλωση έχουν τέτοια δυνατότητα εφόσον ο ιδιοκτήτης φροντίζει την μεταφορά τους, οργανώνοντας και εκτελώντας δρομολόγια με αυτοκίνητα μεταξύ των χωριών Κρεμαστής και Τριαντών και της πόλης.

Κοσμικές γιορτές συνδεδεμένες με το χριστιανικό θρήσκευμα

Παρά την συνεχή παρουσία «ξενικών» διοικήσεων στη Ρόδο για πολλά και συνεχόμενα έτη, οι κάτοικοι φαίνεται να διατηρούν έντονα καθόλη την διάρκεια του υπό εξέταση χρονικού διαστήματος τις παραδόσεις. Ήθη και έθιμα του παρελθόντος, όπως τα πανηγύρια, συνεχίζουν να λαμβάνουν χώρα στο νησί. Ακόμη, η παρουσία της μουσικής, πέρα των «επίσημων» εκδηλώσεων, υπάρχει και με μια πιο «άτυπη» μορφή. Πιο αναλυτικά, στο παρελθόν η μουσική δημιουργούνταν από τα μέλη μιας κοινότητας και για τα μέλη μιας κοινότητας και αποτελούσε δραστηριότητα που προϋπέθετε την συμμετοχή όλων των μελών με κάποιο τρόπο. Με το πέρασμα του χρόνου, στον δυτικό κόσμο η μουσική λαμβάνει και μια άλλη «διάσταση» η οποία παρεκκλίνει από τα πλαίσια της κοινότητας, χωρίζοντας τα μέλη της σε μουσικούς και ακροατές, σε «πομπούς» και «δέκτες», κάτι το οποίο δεν εφαρμόζεται στην πρώιμη μορφή της. Η «άτυπη» λοιπόν μορφή μουσικών εκδηλώσεων που νωρίτερα αναφέρεται, περιγράφει αυτήν ακριβώς την σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των ανθρώπων μιας κοινότητας μέσω της μουσικής.

Μια από τις εκδηλώσεις που πραγματοποιείται εδώ και αρκετά χρόνια στο νησί, είναι το πανηγύρι της Παναγίας στο χωριό Κρεμαστή. Η γιορτή αυτή διαρκεί αρκετές ημέρες μέχρι και σήμερα, με την έναρξή της συνήθως στις 14 Αυγούστου και την λήξη της στις 23. Όλες αυτές τις ημέρες διοργανώνονται χοροί και αρκετός κόσμος επισκέπτεται την εκκλησία. Τέτοιες εκδηλώσεις διεξάγονταν και εκείνα τα χρόνια με μεγάλη ένταση και συμμετοχή. Αναλυτικές περιγραφές για τους εορτασμούς εκείνων των ημερών εμφανίζονται στη *Ροδιακή* το έτος 1915:

«[...] χοροί ολόγυρα στον οίκον του Θεού· χοροί που διαρκούν ως τα εννημέρα. Κάθε βράδυ ύστερα από το δείπνο, παρέαις μουσικών σκορπισμένες στο προαύλιον, μαζεύουν ολόγυρα τους ανθρώπους του παραδείσου. αρχίζουν οι χοροί· οι τύποι και τα ψευτοκοπλιμένα λείπουν· όσοι είνε στο γύρο θεωρούνται γνωστοί· η κάθε μια χορεύει ελεύθερα με τον καθένα, χωρίς καμμία προηγουμένως σύστασι, χωρίς να έχη ανάγκη να πάρη άδεια από κανένα, γιατί δεν υπάρχει φόβος να την κατηγορήση κανείς. Όλοι οι χοροί σαν σινδόνα κινηματογράφου περνούν. Ελληνικοί, Τουρκοί, Ευρωπαϊκοί, και εγχώριοι. Τα κορίτσια της Κρεμαστής χορεύουν την σούστα. Τρέχω να δω. Με τα χέρια διασταυρωμένα

¹⁴⁷ «Εις το καφενείον του Κόβα του κ. Αντωντ. Μαΐλλη», *Ροδιακή* Ζ' 405 (28/5/1922), 2

¹⁴⁸ Γεώργιος Κοπιας, «Ειδοποίησις», *Νέα Ρόδος* IB' 748 (19(1)/7/1922), 2

πηδούν όλες μ'ένα ρυθμό και μ'ένα βήμα κανονικό. Πώς κατορθώνουν να κινούν συγχρόνως όλα τα μέρη του σώματος των, με μια χάρι και με μια αρμονία! [...]»¹⁴⁹.

«[...] Από τ' άλλο μέρος ένας νέος του χωριού με μεράκι τραγουδεί· έμαθα πως ήταν αρραβωνιασμένος κ' η πεθερά του δεν τον ήθελε, κ' έτσι έχασε την καλή του. [...] Στο καφενείον η μπίρα και η σούμα παίζουν τον ρόλο τους, στον περίβολο μέσα τραγούδια και χοροί.»¹⁵⁰

«[...] Τέλος αρχίζει κι' ο χορός · με μια χάρι καταβαίνουν όλες, χωρίς καμώματα, χωρίς τερτίπια· το θεωρούν απαραίτητο μέρος του προσκυνήματος Με μια κίνησι αφαιρούν όλες το διπλομάνδηλο. Τα πόδια τους σαν να μη αγγίζουν στη γη· πηδούν ρυθμικώτατα, ακούραστα· η βλάχικη φορεσιά τους κάμνει το χορό των κοριτσιών της Κρεμαστής [...]»¹⁵¹.

Μέσα από όλα τα παραπάνω αποσπάσματα γίνεται διακριτή η σχέση μουσικής-χορού και προσκυνήματος, με άλλα λόγια ο τρόπος με τον οποίο ο κόσμος γιορτάζει την λατρεία του συνδυάζοντάς την με την μουσική και το χορό. Μαρτυρείται επίσης η αρμονική συνύπαρξη των πληθυσμιακών ομάδων και η βαρύτητα που λαμβάνει το εορταστικό μέρος της λατρευτικής γιορτής, εφόσον σε αυτήν παρευρίσκονται πιθανόν και αλλόθρησκα άτομα τα οποία συμμετέχουν με τους δικούς τους χορούς. Οι επόμενες αναφορές στον εορτασμό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου εντοπίζονται το έτος 1922 στην εφημερίδα *Ροδιακή*. Όπως έχει ειπωθεί στο πρώτο κεφάλαιο, εκείνο το έτος συμμετέχει στην γιορτή και η μπάντα του «Διαγόρα». Σε αυτό το σημείο, είναι αναγκαία η αναφορά σε ολόκληρο δημοσίευμα, καθώς οι επιπλέον πληροφορίες που παρουσιάζονται σε αυτό βοηθούν στην διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας για τα εορταστικά δρώμενα:

«Εν μέσω μεγάλης συρροής κόσμου εκ τε της πόλεως, των χωρίων, των πέριξ νήσων και πολλών ξένων παραθεριζόντων ενταύθα ετελέσθη και εφέτος η πανήγυρις της Κρεμαστής. Της ι. Λειτουργίας προέστη ο αιδ. Αρχ. Επίτροπος οικονόμος Π' Μιχαήλ, εκήρυξε δε τον θείον λόγον ο ιερολ. αρχιμ. Κλεόβουλος Π' Ιωάννου καθηγητής του Βενετοκλείου.

Την πανήγυριν ευηρεστήθη να τιμήση δια της παρουσίας Του η Α. Εξ. ο Διοικητής κόμης Δε Μποσδάρι συνοδευόμενος υπό του Γεν. Γραμματέως κ. Σαμπέτα, του Συνταγματάρχου Διοικητού των Β. Καραβινοφόρων κ. Καντίνι, και άλλων αξιωματικών. Την Α. Εξ. υπεδέχθησαν εκ μέρους μεν της Κοινότητος Κρεμαστής ο δήμαρχος οι εφοροεπίτροποι, ο διευθυντής της Σχολής και ο συνάδελφος κ. Γ. Κοκίδης εκ μέρους δε του αρχ. Επιτρόπου και της Δημογεροντίας ο Δημογέρων κ. Βλαστός, ενώ η Φιλαρμονική του Διαγόρα επαιάνισε τον Ιταλ. Ύμνον.

Η Α. Ε. παραμείνασα ολίγον εις τον ναόν και την επί τούτω αίθουσαν της Μονής, ένθα τω προσηνέχθησαν αναψυκτικά εξήλθεν ολίγον εις Κρεμαστήν και ανεχώρησε προπεμφθείς τιμητικώτατα μετά της ακολουθίας Της.

Την πανήγυριν ετίσης ετίμησεν η Α. Εκλ. Ο πρόξενος της Ελλάδος κ. Νικ. Καραγιάννης μετά της αξ. οικογενείας του.

Την μεγαλυτέραν κίνησιν και ζωήν έδωκεν εφέτος εις την πανήγυριν η μεταβάσα εκεί επίτηδες Φιλαρμονική του Διαγόρα υπό την διεύθυνσιν του κ. Γ. Βαλλή, ήτις επαιάνισεν λίαν επιτυχώς διάφορα εμβατήρια, προκαλέσαντα τας επευφημίας των πανηγυριστών.

Μεθ' όλην την συρροήν και την πληθώραν των πανηγυριστών, ήτις καθιστά ανίσχυρον πάσα καλήν θέλησιν, οι φιλόξενοι κάτοικοι της Κρεμαστής κατέβαλον πάσαν δυνατήν προσπάθειαν, όπως

¹⁴⁹ Εντυπώσεις από την Πανήγυρη της Κρεμαστής», *Ροδιακή* 2 (10/9/1915), 5-6

¹⁵⁰ «Εντυπώσεις από την πανήγυρη της Κρεμαστής», *Ροδιακή* 3 (17/9/1915), 5

¹⁵¹ «Τα νηαμερα», *Ροδιακή* 4 (24/9/1915), 7-8

*ευχαριστήσωσι τους προσελθόντας εις την πανήγυριν των, διαθέσαντες ου μόνον τα κελλια της μονής και τας σχολάς αλλά και αυτάς ακόμη τας κλίνας των χάριν των υπ αυτών φιλοξενούμενων.»*¹⁵².

Η κοσμοσυρροή στο χωριό Κρεμαστή για τον εορτασμό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, είναι κοινό σημείο όλων των δημοσιευμάτων. Στο τελευταίο δημοσίευμα ωστόσο, ο συγγραφέας εστιάζει στην παρουσία πολιτικών προσώπων της εποχής στη γιορτή, κάτι που δεν συμβαίνει στα προηγούμενα. Το παραπάνω γεγονός σε συνδυασμό με το δεδομένο της εκτέλεσης του εθνικού ύμνου της Ιταλίας, θέτουν προβληματισμούς σε σχέση με την μορφή που πλέον λαμβάνει η γιορτή, το «αν» και «κατά πόσο» η ιταλική διοίκηση επεμβαίνει σε αυτήν ή όχι.

Στους παραπάνω προβληματισμούς απαντούν εν μέρει τα διατάγματα που προβλέπει η ιταλική διοίκηση από τις αρχές της διακυβέρνησής της. Ήδη από το 1913 τίθεται σε εφαρμογή η απαγόρευση εκτέλεσης άλλων εθνικών ύμνων, εκτός του ιταλικού σε σχολεία, ναούς ή άλλους δημόσιους χώρους¹⁵³. Επιπλέον, σε δημοσίευμα του έτους 1917 αναφέρεται αναλυτικά η νομοθεσία που αφορά παραστάσεις και θεάματα, σύμφωνα με την οποία απαγορεύονται συναθροίσεις και εκδηλώσεις παντός τύπου χωρίς την συγκατάθεση των αρμόδιων αρχών¹⁵⁴.

Υπάρχουν επιπλέον άλλες δύο αναφορές σε γιορτές θρησκευτικού περιεχομένου. Η μια εμφανίζεται τον Οκτώβριο 1916 και η επόμενη τον Μάιο 1917. Στην πρώτη πρόκειται για τον εορτασμό της μονής Αρταμίτου, μιας μικρής εκκλησίας κοντά στους πρόποδες του Ατταβύρου¹⁵⁵, και στην δεύτερη για τον εορτασμό του Αγίου Γεωργίου στο χωριό Λάερμα:

«Την ιεράν μονή Αρταμίτου δεν θα θελήσω να περιγράψω, διότι περιέγραψεν αυτήν, αν δεν απατώμαι, ο έξοχος φιλόλογος κ. Τρύφων Ευαγγελίδης. Θα εκθέσω μόνον συντόμως την πρό δύο εβδομάδων τελεσθείσαν αυτόθι πανήγυριν.

Το εσπέρας της παραμονής η ι. Μονή εφωταγείτο εκ των απείρων πυρών, περί ας οι προσκυνηταί, καθ' ομάδας δίκην νομαδικών φύλων καθήμενοι, περιέστρεφον οβελίας αμνους αδοντές τε και συνδιαλεγόμενοι.

Η Μονή έλαμπε και εμύριζεν έξω του αυλόγυρου αυτής, εντός δε με ρυθμικότητα τελείαν και χάριν περισσήν εχόρευον την σούσταν οι προσκυνηταί.

Παρθένοι ραδιναί και καλλιπάρειοι, νέοι εύσωμοι και σφριγηλοί αλληλοκρατούμενοι εχόρευον θανμασίως.

Ήσαν νέοι της Έμβωνας και των Λαέρμων οίτινες εχόρευον τον έξοχον μπονιάτικον χορόν.

Η λύρα και το λαούτον εσκόρπιζον νότας μαγικάς μέσα εις την σιγήν της νυκτός· και η λάμψις των αστέρων και της σελήνης έκαμνε να διακρίνονται αι ροδόχροοι μορφαί των νεανίδων και να σχηματίζονται κινούμεναι αι σιλουέτται των χορευτών.

*Θα ήτο μεγάλη αδικία, αν παρέλειπον να επαινέσω την μέριμναν και δραστηριότητα, άτινα επειδείξατο ο ηγούμενος της Μονής Αρχιμανδρίτης κ. Συνέσιος Ιωαννίδης, όστις επεθεώρει τα δωμάτια όλα, εν οίς έμενον οι προσκυνηταί, φροντίζων πως να ευχαριστήση αυτούς καλλίτερον.»*¹⁵⁶.

¹⁵² «Η πανήγυρις της Κρεμαστής», *Ροδιακή Ζ'* 424 (27/8/1922), 1

¹⁵³ Ι. Κρότσε, «Εγκύκλιος Νο 211: Εκδηλώσεις πολιτικής φύσεως», *Ροδιακή* 81 (23/3/1917), 2

¹⁵⁴ «Διοικητικά», *Ροδιακή* 82 (30/3/1917), 2-3

¹⁵⁵ Ο Αττάβυρος είναι το μεγαλύτερο βουνό της Ρόδου, στους πρόποδες του έχουν κτιστεί τα χωριά Έμπωνα και Άγιος Ισίδωρος. Η μονή Αρταμίτου βρίσκεται ανάμεσα στα δύο αυτά χωριά.

¹⁵⁶ Σ. Αλεξάνδρου, «Η πανήγυρις του Αρταμίτου», *Ροδιακή* 60 (27/10/1916), 4

«Λαμπρά και επιβλητική ετελέσθη εφέτος η πανήγυρις του Αγ. Γεωργίου, εις την οποίαν παρήσαν όλοι οι κάτοικοι των Λαέρμων και τίνες εκ του Ασκληπιοῦ και της Προφύλιας.

Την εσπέραν της παραμονής υπό τους μονότονους και αρμονικούς ήχους της λύρας και του λαούτου εθριάμβευσεν η σούστα.

Την πρωΐαν της επομένης μετά το πέρας της θείας λειτουργίας εγένοντο εν τω περίβολω της εκκλησίας αι εξετάσεις της Γυμναστικής, καθ' ας οι μαθηταί υπό την διεύθυνσιν του ελλ. κ. Σόλωνος Αλεξάνδρου εξετέλεσαν αρμονικώτατα και επιτυχέστατα ποικίλας Σουηδικάς ασκήσεις, ας επηκολούθησεν ο χορός του Ζαλόγκου μετ' άσματος.

Το πέρας της ωραίας ταύτης τελετής επεσφράγισε μικρόν αλλ' ωραίον λογύδριον περί μορφώσεως εν γένει των παιδιών, μεστόν ωραίων αισθημάτων και ακραιφνούς φιλοπατρίας του Πανοσιολ. Αρχιμανδρ. Κου Συνεσίου, αρχιερ. Επιτρόπου της Α. Σ. του Μητροπολίτου και ηγουμένου της μονής Αρταμίου, χειροκροτηθέν.

Το εσπέρας εγένετο ποικιλία χορών, τους οποίους οι διάφοροι χορευταί, διδάσκαλοι τε και έμποροι, δήμαρχοι και λοιποί εχόρευσαν μετά χάριτος περισσής ενώ η λύρα και το λαούτον εσκόρπιζον ήχουν ουχί πλέον μονοτόνους αλλά ποικιλώτερους και γλυκυτέρους, διότι εχορεύοντο η σούστα, η πόλκα, ο συρτός, ο Καλαματιανός και η βλάχα. Ωραία και αλησμόνητος πράγματι ήτο η εσπέρα εκείνη, ήτις τόσην τέρψιν μας έδωκε, εφ' ω και συγχαίρομεν τους αγαπητούς χορευτάς.»¹⁵⁷.

Και στα δύο παραπάνω αποσπάσματα, όπως και σε εκείνα του εορτασμού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, κοινό σημείο αποτελεί ο χορός και η μουσική, στοιχεία αναπόσπαστα όπως φαίνεται με την θρησκευτική γιορτή. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι και σε αυτή την περίπτωση, κατά την οποία τα πανηγύρια λαμβάνουν χώρα σε χωριά που απέχουν αρκετά χιλιόμετρα από την πόλη, είναι εμφανής η αλληλεπίδραση τοπικής και ιταλικής κουλτούρας. Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγει κανείς παρατηρώντας μεταξύ των αναφερόμενων χορών την πόλκα.

Αποχαιρετισμός μεταναστών

Σε προηγούμενο στάδιο της εργασίας, είναι συχνή η αναφορά στο γεγονός ότι πολλοί κάτοικοι επιλέγουν την μετανάστευση επιδιώκοντας την απόκτηση συνθηκών καλύτερης διαβίωσης. Φυσικά αυτό δεν αφήνει ασυγκίνητους όσους επιλέγουν να φύγουν αλλά ούτε και όσους μένουν πίσω. Ακριβώς αυτή η συνθήκη περιγράφεται σε δημοσίευμα της *Νέας Ρόδου* τον Μάρτιο του έτους 1916 στο οποίο περιγράφεται μια εκδήλωση κατά την οποία οι κάτοικοι του χωριού Λαχανιά στήνουν γλέντι για τον αποχαιρετισμό ανθρώπων που πρόκειται να μεταναστεύσουν:

«Την 7ην τρέχοντος ανεχώρησαν εκ του χωρίου μας δια την Β. Αμερικήν οι συνεγχώριοι μας αγαπητοί φίλοι μου κ. Φιλ. Π. Δημητρίου, Ηλ. Αντωνίου, Αν. Αθανασίου, Εμμ. Στεφάνου, Στ. Γεωργίου, Συμ. Γ. Χ''. Συμεών, Π. Γεωργίου, Γεώργ. Μ. Αντ. Ηλία και η κ. Ασημίνα Δημ. Κωνσταντίνου προς συνάντησιν του συζύγου της εργαζομένου εις Αμερικήν. Η εκ του χωρίου μας αναχώρησις των ανωτέρω και ο αποχαιρετισμός εγένετο μετά μεγάλης παρατάξεως.

Την 8ην π.μ. ο κώδων της Ι. Εκκλησίας εσήμανε κατά το σύνηθες και όλοι οι συνεγχώριοι συνηθροίσθημεν εις την ιεράν Μονήν της Αγίας Ειρήνης ένθα εγένετο κατανυκτική παράκλησις υπέρ των αναχωρούντων πατριωτών μας. Αφού δε κατόπιν επηκολούθησε χορός εις τον οποίον έλαβον μέρος όλοι οι αναχωρούντες οι συγγενείς των και πολλοί χωρικοί και εψάλησαν διάφορα εγχώρια αποχαιρετιστήρια άσματα, οι δια την Αμερικήν αναχωρούντες αποχαιρέτησαν τους γονείς των, τους

¹⁵⁷ «Λάερμα: Η πανήγυρις του Αγίου Γεωργίου», *Ροδιακή* 86 (4/5/1917), 5

συγγενείς των και φίλους εν μέσω των δακρύων όλων και της απεριγράπτου συγκινήσεώς μας και ανεχώρησαν του χωρίου με τας ευχάς όλων μας.

Εις τους μεταναστεύοντας πατριώτας εύχομαι και καλόν ταξείδιον και εις τους συγγενείς των παρηγορίαν επί τω αποχωρισμό των φίλτατων αυτών.»¹⁵⁸.

¹⁵⁸ Κάλαιστος Φιλίππου, «Ανά τα χωριά: Λαχανιά», *Νέα Ρόδος* Ζ' 328 (12 (25)/3/1916), 3

Μουσική Εκπαίδευση

Για την μουσική εκπαίδευση στη Ρόδο πριν την περίοδο που εξετάζουμε, δεν εντοπίζονται αρκετές αναφορές. Όπως έχει νωρίτερα ειπωθεί, υπήρχαν άνθρωποι που έπαιζαν μαντολίνο και κιθάρα, οι οποίοι μάλιστα αποτέλεσαν και την «ραχοκοκαλιά» για την δημιουργία της μαντολινάτας του «Διαγόρα». Ωστόσο, πρόκειται για ιδιωτική πρωτοβουλία και όχι για κάποια οργανωμένη δομή με σκοπό την μουσική εκπαίδευση των κατοίκων της Ρόδου. Ουσιαστικά, την μουσική εκπαίδευση στη Ρόδο την έχουν αναλάβει κάποια από τα σχολεία, σωματεία με μουσική δράση ή κατεξοχήν μουσικά σωματεία και μουσικοί που αναλαμβάνουν με ιδιωτική πρωτοβουλία μαθητές για την διδασκαλία μουσικών οργάνων. Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με την μουσική εκπαίδευση στα σχολεία αλλά και τις πρωτοβουλίες μουσικών να διδάξουν εκτός κάποιου φορέα. Η μουσική εκπαίδευση σε σωματεία καλύπτεται από προηγούμενο κεφάλαιο.

Η μουσική εκπαίδευση στα σχολεία

Στη Ρόδο εκτός των ελληνόφωνων σχολείων, δραστηριοποιούνται τουρκόφωνα, γαλλόφωνα, ιταλόφωνα και σχολεία της εβραϊκής κοινότητας. Όλα τα σχολεία διοργανώνουν εορταστικές εκδηλώσεις και παρουσιάζουν συνήθως κάποιο σύντομο μουσικό πρόγραμμα. Ωστόσο δεν φαίνεται τα σχολεία να είναι οι κύριοι φορείς μουσικής εκπαίδευσης. Οι αναφορές που εντοπίζονται σχετικά με την διδασκαλία μουσικής στα σχολεία είναι ελάχιστες. Όμως μέσα από τις εορταστικές εκδηλώσεις στα σχολεία προκύπτει ότι κάποια από αυτά παρείχαν μουσική εκπαίδευση¹⁵⁹.

Τέτοιες αναφορές υπάρχουν για το Βενετόκλειο Γυμνάσιο. Η ίδρυση του Βενετοκλείου αποτελεί πρωτοβουλία του Μίνωος Βενετοκλή. Οι συζητήσεις, η αναζήτηση χώρου προς στέγαση του σχολείου, και η ανέγερσή του, διαρκούν από το 1906 έως το 1910, χρονιά κατά την οποία ολοκληρώνεται και εγκαινιάζεται ως Γυμνάσιο Αρρένων¹⁶⁰. Η αναγνώρισή του ωστόσο από το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας καθυστερεί έως το 1912, επειδή θεωρείται πως η μεγαλύτερου βαθμού κατάρτιση των μαθητών θα ενίσχυε την μετανάστευση, γεγονός όχι ωφέλιμο για την κατάσταση του νησιού¹⁶¹. Η γνωστοποίηση της αναγνώρισης του Βενετοκλείου Γυμνασίου αποτυπώνεται στην εφημερίδα *Νέα Ρόδος*: «Αθηναϊκαί συνάδελφοι εδημοσίευσαν την είδησιν ότι «*Το Βενετόκλειον Γυμνάσιον ανεγνωρίσθη δια Βασιλικού Διατάγματος ως ισόβαθμον με τα εν Ελλάδι τοιαύτα*». [...]»¹⁶². Στο πρόγραμμα του σχολείου κατά το σχολικό έτος 1912-13, μεταξύ άλλων μαθημάτων, προβλέπεται μια ώρα την εβδομάδα το μάθημα της «Ωδικής»¹⁶³. Εκτός αυτού, σύμφωνα με αναφορά σε εφημερίδα της εποχής, το σχολικό έτος 1915-1916 ένα από τα μουσικά μαθήματα στο σχολείο αποτελεί η «εκκλησιαστική μουσική», η οποία διδάσκεται από τον Μ. Πουμπουράκη¹⁶⁴. Γενικότερα, ο ιδρυτής του σχολείου Μίνωος Βενετοκλής αλλά και ο αδερφός του Δημήτριος Βενετοκλής, φαίνεται να είχαν

¹⁵⁹ «Cronaca Cittadina: Festa Scolastica», *Il Messaggero di Rodi* Anno VI, No.5 (11/1/1921), 2

¹⁶⁰ Πλάτωνας Κ. Κυπριώτης, *Οι Βενετοκλείς και το Βενετόκλειον: Η συμβολή των εις την παιδείαν του έθνους*, (Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, 1973), 272-275. Το ίδιο επιβεβαιώνεται και από δημοσιεύσεις στην εφημερίδα «*Ρόδος*» στις οποίες παρατίθενται ολόκληροι οι λόγοι που εκφωνήθηκαν κατά τα εγκαίνια του σχολείου: «Προσφώνησις επί τη τελετή των εγκαινίων του Βενετοκλείου Γυμνασίου Υπό Δ. Αναστασιάδου Διευθυντού των Σχολών.», *Ρόδος* Β' 54 (31(13)/7/1910), 1. «Προσφώνησις επί τη τελετή των εγκαινίων του Βενετοκλείου Γυμνασίου Υπό Εμμ. Καλαμπίχη (Δημοδιδασκάλου)», *Ρόδος* Β' 56 (7(20)/8/1910), 1

¹⁶¹ Κυπριώτης, *Οι Βενετοκλείς και το Βενετόκλειον* [...], ό.π., 276

¹⁶² «Το Βενετόκλειον Ανεγνωρισμένον Γυμνάσιον», *Νέα Ρόδος* Δ' 153 (1(14)/9/1912), 1

¹⁶³ Γ. Θ. Βεργωτής, «Βενετοκλείου» Γυμνασίου Παραλειπούμενα», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* Ε' (1976), 280-284

¹⁶⁴ «Επιτόπια: Σχολικά», *Ροδιακή* 2 (10/9/1915), 3

τις ίδιες σκέψεις με τον Σύλλογο «Διαγόρα». Στόχος τους ήταν τόσο η σωματική όσο και η πνευματική καλλιέργεια των μαθητών, αλλά και η ενδυνάμωση του εθνικού αισθήματος¹⁶⁵.

Η μουσική που εμφανίζεται περισσότερο στις εορταστικές εκδηλώσεις των ελληνόφωνων σχολείων είναι αυτή που θεωρείται για εκείνη την εποχή «εθνική» μουσική. Προς το τέλος του σχολικού έτους τα ελληνόφωνα σχολεία, παρθεναγωγεία και αρρεναγωγεία, έδιναν εξετάσεις στο μάθημα της γυμναστικής από τις οποίες επίσης δεν έλειπε το «πατριωτικό» στοιχείο, όπως μαρτυρείται από τα ακόλουθα αποσπάσματα δημοσιευμάτων: «[...] Το πρόγραμμα των εξετάσεων επίκειτον από καιρού εις καιρόν ωραιότατα πατριωτικά άσματα και εθνικοί χωροί [...]»¹⁶⁶, «[...] Αι μαθήτριάι πλην των Γυμναστικών ασκήσεων έψαλον ωραιότατα άσματα και εχόρευσαν εθνικούς τινάς χορούς [...] »¹⁶⁷. Μέσα από τις παραπάνω αναφορές και άλλα στοιχεία που παρουσιάστηκαν νωρίτερα, καταλήγουμε στο ακόλουθο συμπέρασμα: συχνό μοτίβο συμπεριφοράς του ελληνόφωνου πληθυσμού αποτελεί η εναντίωση σε οτιδήποτε θεωρείται «ξένο» και αλλοιώνει το «ελληνικό στοιχείο». Από την άλλη μεριά, στις σχολικές γιορτές της εβραϊκής και της οθωμανικής κοινότητας το ρεπερτόριο πολλές φορές περιλαμβάνει ύμνους της Ιταλίας, ενώ είναι συχνή και η συμμετοχή της στρατιωτικής μπάντας του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού¹⁶⁸.

Διδασκαλία μουσικής εκτός φορέων

Τα δημοσιεύματα στον Τύπο σε σχέση με την διδασκαλία μουσικής εκτός φορέων δεν είναι αρκετά. Θα παρουσιαστούν παρακάτω όσα στοιχεία βρέθηκαν, χωρίς αυτό να σημαίνει πως είναι δυνατό να δημιουργηθεί μια σαφής εικόνα βάσει αυτών και μόνο των στοιχείων.

Η πρώτη αναφορά που εντοπίζεται στον Τύπο και αφορά την διδασκαλία μουσικής, συναντάται το 1912. Συγκεκριμένα πρόκειται για τον Emilio Petrasanta ο οποίος φαίνεται να διδάσκει πιάνο, ενώ παράλληλα έχει γνώσεις που αφορούν την επισκευή και το χόρδισμα του οργάνου:

«Ο υποφαινόμενος έχει την τιμήν να φέρη εις γνώσιν του κοινού της πόλεως ταύτης ότι από σήμερον ήρχισε να παραδίδη μαθήματα ιδιαίτερα κλειδοκυμβάλου.

Αναλαμβάνει ωσαύτως το χόρδισμα και την επιδιόρθωσιν τούτων.

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΠΕΤΡΑΣΑΝΤΑ

Διδάκτωρ της μουσικής.

*Πληροφορίες παρέχονται εις τα Γραφεία της Εφημερίδος «Νέας Ρόδου». »*¹⁶⁹.

¹⁶⁵ Μέσα από ποιήματα του Μίνωος Βενετοκλή, τονίζεται η σχέση του τόσο με την θρησκεία όσο και με την πατρίδα, βλ. παράρτημα VII. 2 & 3. Στήριξε οικονομικά και ο ίδιος, αλλά και ο αδελφός του Δημήτριος αρκετά έργα που αφορούσαν την καλλιέργεια της παιδείας, της θρησκείας και του εθνικού αισθήματος. Στο τέλος της ζωής του ο Μίνωος Βενετοκλής δώρισε μέρος της περιουσίας του: «[...] Εις τον Ελληνικόν στόλον φρ. Χρυσά 25 χιλιάδας-Εις τον εν Αθήνας οίκον των τυφλών φρ. Χρ. 1000 και εις το Άσυλον των ανιάτων φρ. Χρ. 1000-Εις το εν Αλεξανδρεία Ελληνικόν Νοσοκομείον Αίρας Αγγλίας 500 προς συντήρησιν κλίνης εν ή να νοσηλεύωνται ασθενείς Ρόδιοι.

-Εις τα εν Ρόδω Σωματεία της Φιλιπτώχου, Εργάνης Αθηνάς και Διαγόρα ως και εις το Πολιτικόν Νοσοκομείον ανά φρ. Χρυσά 1000.

-Όσα έχει λαμβάνειν και τα εν τω οίκω Καζούλη κατατεθειμένα χρεώγραφα του, αφού εκποιηθώσι θα κατατεθώσιν εις την Εθνικὴν Τράπεζαν της Ελλάδος. Εκ των τόκων τούτων οι κληρονόμοι θα καταβάλλωσιν ετησίως εις το Βενετόκλειον Γυμνάσιον φρ. χρυσά 8000.». : «Εκ της διαθήκης του κ. Μίνωος Βενετοκλέους», *Ροδιακή* Ε' 222 (13/2/1920), 2

¹⁶⁶ «Ροδιακά Χρονικά: Αι εξετάσεις της γυμναστικής», *Ροδιακή* Ε' 244 (16/5/1920), 3

¹⁶⁷ «Ροδιακά Χρονικά: Εξετάσεις Γυμναστικής», *Ροδιακή* Ζ' 405 (28/5/1922), 2

¹⁶⁸ «Cronaca di Rodi e dell'Internò», *Il Messaggero di Rodi* 105 (6/8/1916), 4 · «La premiazione degli Alunni della scuola Israelita», *Il Messaggero di Rodi* Anno V, No.89 (14/6/1920), 2

¹⁶⁹ «Ειδοποιήσις», *Νέα Ρόδος* Δ' 151 (18(31)/8/1912), 3

Ένα επόμενο δημοσίευμα αφορά τον Ευάγγελο Παπαδόπουλο. Πρόκειται για δάσκαλο με καταγωγή από τον ελλαδικό χώρο, ο οποίος διορίζεται στη Ρόδο το έτος 1919 και διδάσκει στην κεντρική Αστική Σχολή, ενώ έχει αναλάβει και το μάθημα της γυμναστικής στο Βενετόκλειο. Μιλάει τρεις γλώσσες εκτός της ελληνικής (αγγλικά, γαλλικά και ιταλικά), ενώ φαίνεται να έχει και γνώσεις φωνητικής και οργανικής μουσικής. Σύμφωνα με δημοσίευμα εφημερίδας: «*Από της παρελθούσης εβδομάδος αφίκετο εν τη πόλει μας ο Ελλ. Κ. Ευάγγελος Παπαδόπουλος διορισθείς διδάσκαλος εν τη Κ. Αστική Σχολή και Γυμναστής του Βενετοκλείου. Ο κ. Παπαδόπουλος κάτοχος της Γαλλικής, Αγγλικής, Ιταλικής και Μουσικής (Φωνητικής και Οργανικής) αναλαμβάνει οικογενειακάς παραδόσεις. Δια περισσοτέρας πληροφορίας απευθυντέον εις τα Γραφεία μας.*»¹⁷⁰.

Μαθήματα μουσικής παραδίδονται και από την Βεατρίκη Φιλιππίδου η οποία δεν διευκρινίζεται αν παραδίδει μαθήματα τραγουδιού ή μαθήματα πιάνου. Ως μαθήτριάς της αναφέρονται οι ακόλουθες: Vittoria Zitteli, Αναστασία Βομβύλα, Αλκμήνη Π. Πετρίδου, Υπαπαντή Καμψοπούλου, Ελένη Τσολάκη, Gontesina M. T. Albertazzi, Μαίρη Θ. Φραράκη, και Κλεάνθη Γ. Πετρίδου¹⁷¹.

Η τελευταία αναφορά σε μαθήματα μουσικής αφορά τον βιολονίστα Βασίλειο Βενιαμίν, απόφοιτο του Ωδείου Αθηνών ο οποίος αναφέρεται σε προηγούμενα σημεία της παρούσας εργασίας. Η πρώτη αναφορά περί παράδοσης μαθημάτων εντοπίζεται στην εφημερίδα *Ροδιακή* το έτος 1921. Σύμφωνα με αυτή: «*Ο τελειόφοιτος του Ωδείου Αθηνών κ. Β. Βενιαμίν αφιχθείς εσχάτως, δίδει μαθήματα βιολίου. Απευθυντέον εις το Γραφείον Γ. Καμψοπούλου παραπλεύρως Φαρμακείου Δημ. Παρασσου.*»¹⁷². Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι είναι ο μόνος για του οποίου τα μαθήματα υπάρχουν αναγγελίες και στην ιταλόφωνη *Il Messaggero di Rodi*:

«*Il Sig. Basilio Beniamin, teste giunto a Rodi, licenziato del Conservatorio "Odeon., di Atene, da lezioni di violin.*

Per informazioni, rivolgersi al Banco del Signor Giorgio Campsopulos- Via del Museo N. 2289.»¹⁷³

«*Il Violinista Basilio Beniamin, qui residente- al Quartiere Neocori N. 83-da lezioni di violin con Sistema nuovissimo.*»¹⁷⁴.

¹⁷⁰ «Μικρά Χρονικά.», *Ροδιακή* Δ' 199 (5/9/1919), 3

¹⁷¹ «Ροδιακά Χρονικά: Μουσική συναυλία», *Ροδιακή* ΣΤ' 304 (13/2/1921), 3

¹⁷² «Μαθήματα Βιολιού», *Ροδιακή* ΣΤ' 338 (31/8/1921), 2

¹⁷³ «Avviso», *Il Messaggero di Rodi* Anno VI, No.158 (10/9/1921), 3

¹⁷⁴ «Avviso», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.152 (14/10/1922), 4

Μουσική αγορά και επισκευές μουσικών οργάνων

Όπως έχει υπογραμμιστεί και σε προηγούμενα κεφάλαια, λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων συχνά δεν είναι σαφής η ευρύτερη εικόνα για αρκετά από τα θέματα που εξετάζονται. Ωστόσο, κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούν όσα έχουν εντοπιστεί, καθώς μπορούν να αποτελέσουν το έναυσμα για περαιτέρω έρευνα.

Η πρώτη σχετική αναφορά στον Τύπο αφορά την πώληση έγχορδων μουσικών οργάνων όπως το μαντολίνο, η μάντολα, και η κιθάρα: «*Μανδολίνα, Μάνδολαι Κιθάραι των καλλιτέρων εργοστασίων Ιταλίας πωλούνται εις τιμάς ευθηνάς υπό του κ. Μιχαήλ Ι. Αποστολίδου.*»¹⁷⁵. Ακολουθεί μια δεύτερη κατά το ίδιο έτος η οποία σχετίζεται με επισκευές φωνόγραφων σε κατάσταση που κατά βάση ασχολείται με την ωρολογοποιία και άλλες επισκευές. Το κατάστημα ανήκει στον Φωκίωνα Νικολάιοβιτς, ο οποίος έχει σπουδάσει σε σχολή ωρολογοποιίας στο Chaux-de-Fonds της Ελβετίας:

«*Ο γνωστός των νήσων του Αιγαίου κ. Φ. Νικολάιοβιτς σπουδάσας εν τη σχολή της ωρολογοποιείας του Σον-ντε-Φον της Ελβετίας ηνέωξε ωρολογοποιείον εν τη αγορά παραπλεύρως του καταστήματος Ραπτομηχανών Σιγκερτής λιανικής πωλήσεως. Εν τω κατάστηματί μου επισκευάζονται παντός είδους ωρολόγια, χρονόμετρα, βαρόμετρα, φωνόγραφα και ναυτικά πυξίδες (μπουσουόλοι). Πάσα εργασία συνοδεύεται δι' εγγυήσεως δια μίαν τριετίαν*»¹⁷⁶.

Τέλος, στη Ρόδο φαίνεται να σταθμεύει από τις 19/1 έως τις 22/4 Μαΐου/Ιουνίου 1921 εμπορικό πλοίο το οποίο πουλάει μουσικά όργανα, άλλη μουσική ύλη και ποικιλία διαφόρων αντικειμένων¹⁷⁷. Το δημοσίευμα εμφανίζεται μια και μοναδική φορά κατά την διάρκεια της περιόδου που εξετάζεται. Στην ιταλόφωνη εφημερίδα *Il Messaggero di Rodi* εμφανίζονται και δύο αναφορές για το «Παζάρι της Ανατολής» (*Al Bazar D'Oriente*) στο οποίο πωλούνται μουσικά όργανα, ωστόσο δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για κατάστημα ή παζάρι. Με αυτό σχετίζονται οι κύριοι Μ. Ορφανίδης και Α. Κριάρης¹⁷⁸. Οι επόμενες αναφορές είναι γενικότερες, πιθανόν από ιδιώτες που πωλούν είτε γραμμόφωνα¹⁷⁹ είτε πιάνο¹⁸⁰. Επιπλέον, κατά την περίοδο του καρναβαλιού το έτος 1923 ενοικιάζονται «*pianini a mano*» ή «*pianini a manovella*»¹⁸¹.

¹⁷⁵ «Ειδοποίησις», *Νέα Ρόδος* Ζ' 329 (19(1)/3/1916), 3

¹⁷⁶ «Ωρολογοποιείον», *Ροδιακή* 61 (3/11/1916), 5

¹⁷⁷ *Il Messaggero di Rodi* Anno VI, No.64 (12/5/1921), 2

¹⁷⁸ «*Al Bazar D'oriente*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.42 (1/4/1922), 2· «*Al Bazar D'oriente*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.47 (8/4/1922), 3

¹⁷⁹ «*Avviso*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.195 (23/12/1922), 4· «*Avviso*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No. 198 (30/12/1922), 3· «*Avviso*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.2 (3/1/1923), 4

¹⁸⁰ Δημήτριος Κώττης, «Πωλείται», *Νέα Ρόδος* Δ Α' 43 (7(20)/4/1912), 3· «Πωλείται», *Νέα Ρόδος* Δ Α' 44 (14(27)/4/1912), 3· «*Avviso*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.105 (21/7/1922), 4

¹⁸¹ «*Avviso*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.15 (22/1/1923), 3· «*Avviso*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.16 (24/1/1923), 3· «*Avviso*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.17 (25/1/1923), 3· «*Avviso*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.18 (26/1/1923), 3· «*Avviso*», *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.20 (29/1/1923), 6

Συμπεράσματα

Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι οι περιοχές που βρέθηκαν υπό οθωμανική κυριαρχία, σχεδόν αποκόπηκαν από τις συνεχόμενες μεταβολές που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη. Η θέση αυτή ενισχύεται περισσότερο αν κανείς παρατηρήσει τις μουσικές εξελίξεις στα Επτάνησα στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και τις συγκρίνει με αυτές των Δωδεκανήσων της ίδιας περιόδου. Πριν από την έλευση των Ιταλών, η επαφή της Ρόδου με όσα συμβαίνουν σε Ελλάδα και Ευρώπη είναι αλήθεια ότι είναι πιθανόν να υπάρχει και εκδηλώνεται είτε μέσω του εμπορίου είτε με ιδιωτικές πρωτοβουλίες της αστικής κοινωνίας του νησιού. Ωστόσο, δεν είναι ξεκάθαρο για την ώρα το «αν» και «κατά πόσο» αυτές οι επαφές επηρέασαν ή όχι τις μουσικές εξελίξεις στο νησί.

Όσον αφορά τα μουσικά γεγονότα, το τοπίο στη Ρόδο αλλάζει σημαντικά κατόπιν της κατάκτησης της από τους Ιταλούς. Το τραύμα που δημιουργείται και αποτυπώνεται σε κάθε πτυχή της ροδιακής κοινωνίας έπειτα από περίπου τετρακόσια έτη υπό τον ζυγό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ωθεί τους κατοίκους να ταχθούν γρήγορα υπέρ των νέων κατακτητών και να «υιοθετήσουν», ηθελμένα ή καταναγκαστικά¹⁸², την ευρωπαϊκή κουλτούρα. Στο σημείο εκείνο όμως φαίνεται να δημιουργείται και μια «τομή» ανάμεσα στις δύο πλευρές, η οποία και εξηγείται στην συνέχεια της εργασίας.

Όπως προκύπτει από τις πηγές, στο νησί παρατηρείται έντονα η ύπαρξη δύο παράλληλων κόσμων, οι οποίοι μάλιστα δεν μοιάζει να επικοινωνούν συχνά παρά την δραστηριοποίησή τους στον ίδιο χώρο. Ήδη μέσα από τον Τύπο της εποχής μαρτυρείται αυτό το δεδομένο, αφού οι ελληνόφωνες εφημερίδες σπανίως συμπεριλαμβάνουν αναφορές των μουσικών δρώμενων που διοργανώνονται από τους Ιταλούς, ενώ το ίδιο πράττει και η ιταλόφωνη *Il Messaggero di Rodi* παραλείποντας αναφορές σε συναυλίες που διοργανώνονται από τοπικούς φορείς.

Οι δύο αυτοί παράλληλοι κόσμοι γίνονται πιο διακριτοί αν παρατηρήσει κανείς τα ρεπερτόρια των δύο φορέων που «προάγουν» τα εθνικά συμφέροντα. Από τη μια η μπάντα του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού, και από την άλλη τα μουσικά τμήματα του συλλόγου «Διαγόρα». Στην περίπτωση της μπάντας του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού, διοργανώνονται εβδομαδιαία στο κέντρο της πόλης συναυλίες με ελεύθερη πρόσβαση προς το κοινό που περιλαμβάνουν έργα Ιταλών συνθετών κατά κύριο λόγο. Είναι μάλλον εύλογη η υπόθεση περί εφαρμογής πολιτικής πολιτιστικού επεκτατισμού από μεριάς της ιταλικής Κυβέρνησης, αφού προβάλλεται έντονα, σε ένα προσφάτως κατακτημένο μέρος, από μια στρατιωτική μπάντα η κουλτούρα που επικρατεί στην ιταλική χερσόνησο την ίδια χρονική περίοδο. Την ίδια στιγμή μουσικές εκδηλώσεις λαμβάνουν χώρα στην ιταλική Λέσχη (Circolo Italia), μέρος όπου έχουν πρόσβαση μόνο άτομα της ιταλικής κοινότητας.

Παρόμοια τακτική αλλά με τον αντίθετο στόχο ακολουθεί και ο Σύλλογος «Διαγόρας». Στις συναυλίες που διοργανώνει, το ρεπερτόριο καταρτίζεται περισσότερο με βάση την «δημοφιλή» μουσική στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1920, παρά με όσα φτάνουν στο νησί από την Ιταλία. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι στο ρεπερτόριο των μουσικών συνόλων του «Διαγόρα» δεν εμφανίζονται και έργα που ακούγονται από την μπάντα του 34^{ου} Συντάγματος Πεζικού. Στο σημείο αυτό μπορεί κανείς να υποθέσει πως ο «Διαγόρας» κάνει μια στρατηγική επιλογή. Ναι μεν προσπαθεί να ενισχύσει τα ιδεώδη και τα εθνικά αισθήματα των Ελλήνων, αλλά ταυτόχρονα χωρίς να προκαλεί την ιταλική Διοίκηση, δεδομένου ότι η οποιαδήποτε πρόκληση θα μπορούσε να συμβάλει στην απαγόρευση δραστηριοποίησης του Συλλόγου, γεγονός που θα αποτελούσε τροχοπέδη στην υλοποίηση των αιώτερων σκοπών του. Αυτή η κατεύθυνση επιλέγεται εξ αρχής από τον «Διαγόρα», ίσως επειδή τα άτομα που βρίσκονται πίσω από τον Σύλλογο κατανοούν πως η επιλογή των Ιταλών για την

¹⁸² Ο καταναγκασμός της αποδοχής της κουλτούρας αυτής αποτυπώνεται στο ποίημα του Γουσταύου Λαφών με τίτλο «Το παράπονό μου» (βλ. Παράτημα VI, αρ. 3)

κατάκτηση των Δωδεκανήσων είναι στρατηγικής σημασίας, σε αντίθεση με την πλειονότητα των κατοίκων που υποδέχεται με χαρά αρχικά τους Ιταλούς ως απελευθερωτές.

Ανάμεσα στους δύο παράλληλους κόσμους υπάρχει και η «τομή» στην οποία οι δύο αυτοί συναντώνται και αλληλοεπιδρούν. Παρότι οι Ρόδιοι φαίνεται να θέλουν να διατηρήσουν την δική τους κουλτούρα και ταυτότητα, δεν εναντιώνονται στην ιταλική· ίσως επειδή αισθάνονται περισσότερο μέρος της Ευρώπης -όπως η ελεύθερη Ελλάδα-, παρά μέρος της Ανατολής. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο Μουσικός Όμιλος «Ορφεύς». Όπως παρουσιάζεται και στην αντίστοιχη ενότητα, η μαντολινάτα του Ομίλου δεν αποτελείται μόνο από άτομα ελληνικής καταγωγής, το ρεπερτόριο περιλαμβάνει πολλά έργα ευρωπαίων συνθετών, ενώ για πρώτη φορά στα πλαίσια μιας μουσικής εκδήλωσης τίγεται και το ζήτημα της συμμετοχής των γυναικών σε μουσικά σύνολα. Η συμμετοχή κοριτσιών της αστικής κοινωνίας στην μαντολινάτα του «Ορφεύς» σχολιάζεται θετικά και επικροτείται από την εφημερίδα *Ροδιακή*, η οποία αποφασίζει να στείλει «δώρο» στον Σύλλογο του Διαγόρα δύο μεγάλες κούκλες, αφήνοντας να εννοηθεί πως τα μουσικά του σχήματα δεν θα έπρεπε να αποτελούνται μόνο από άτομα του ενός φύλου και δη του αντρικού.

Επιπλέον, παρατηρώντας τις αναφορές σε τοπικές θρησκευτικές εκδηλώσεις ή γλέντια, διαπιστώνεται τελικώς η αρμονική συνύπαρξη όλων των πληθυσμιακών ομάδων και η προσπάθεια που καθεμία καταβάλει για την διατήρηση της κουλτούρας της, χωρίς όμως να αντιπαρά τίθεται με τις άλλες ομάδες. Με άλλα λόγια, παρατηρείται αμοιβαίος σεβασμός μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων που συμβιώνουν στο νησί.

Αξιοσημείωτο γεγονός είναι και η παρουσία μουσικών από γειτονικά νησιά της Ρόδου, οι οποίοι καταφθάνουν στο νησί για να δώσουν συναυλίες, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις του νεαρού Νικόλαου Καμπουράκη, του Γεώργιου Μακρυγιάννη ή του Βασίλειου Βενιαμίν ο οποίος εγκαθίσταται στο νησί και δραστηριοποιείται ως δάσκαλος βιολιού. Στις περιπτώσεις δε του Νικόλαου Καμπουράκη και του Βασίλειου Βενιαμίν, φαίνεται να έχουμε να κάνουμε με μουσικούς που ακολουθούν -όπως αναφέρουν τα δημοσιεύματα- ωδειακή εκπαίδευση. Ο πρώτος στη Ρωσία και ο δεύτερος στην Ελλάδα. Ένα άλλο κοινό στοιχείο μεταξύ τους πέραν τούτου είναι ότι και οι δύο παρουσιάζουν συναυλίες τόσο στην ροδιακή όσο και στην ιταλική κοινωνία.

Όσον αφορά την μουσική εκπαίδευση στη Ρόδο, τέλος, διαπιστώνεται ότι κατά κύριο λόγο την αναλαμβάνει ο Γυμναστικός Σύλλογος «Διαγόρας» και σε μικρότερο βαθμό τα σχολεία του νησιού. Παράλληλα όμως, οι αναφορές σε ιδιωτικές πρωτοβουλίες μουσικής διδασκαλίας που εντοπίζονται στον Τύπο στα πλαίσια της εξεταζόμενης περιόδου δεν είναι αρκετές, επομένως δεν είναι εφικτή η διεξαγωγή συμπερασμάτων. Ωστόσο, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι τα παιδιά που μεγαλώνουν στην πόλη της Ρόδου εκείνη την χρονική περίοδο εκτίθενται συνεχώς σε μουσικά ερεθίσματα, κάτι το οποίο πιθανόν δεν συνέβαινε στα χρόνια της οθωμανικής διοίκησης. Και έτσι, μέσα στο κλίμα που επικρατεί μετά την ιταλική κατάληψη των νησιών, φαίνεται πως όσα ήταν «δημοφιλή» στην Ιταλία της δεκαετίας του 1920, σύντομα αρχίζουν να γίνονται και μέρος του προτιμώμενου ρεπερτορίου για κάποιο από το κοινό της Ρόδου.

Συμπερασματικά, η έλευση των Ιταλών στο νησί επηρεάζει αρκετά τις μουσικές εξελίξεις σε αυτό. Σημαντικό στοιχείο στο οποίο είναι αναγκαίο να δοθεί βάση, αποτελεί το γεγονός ότι οι πρώτες αναφορές σε Ρόδιους συνθέτες στις εφημερίδες που εξετάστηκαν για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, εντοπίζονται από τον ερχομό τους και έπειτα. Ωστόσο, το «τι γινόταν» νωρίτερα δεν είναι γνωστό. Λαμβάνοντας ως δεδομένο το γεγονός αυτό, αβίαστα προκύπτουν και πολλά άλλα ερωτήματα προς διερεύνηση. Ποιες οι μουσικές εξελίξεις στο νησί κατά την περίοδο κυριαρχίας των Ιωαννιτών Ιπποτών και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας; Τι ρόλο παίζουν οι πληθυσμοί που φτάνουν και εγκαθίστανται στο νησί; Και εν τέλει, ποια είναι η μουσική παράδοση της Ρόδου και ποιες οι ρίζες της; Τα παραπάνω ερωτήματα καταδεικνύουν πως η Ρόδος, όπως και πολλά από τα

Δωδεκάνησα, αποτελεί μια παντελώς ανεξερεύνητη ζώνη. Στη βιβλιογραφία υπάρχει ένα τεράστιο κενό γύρω από μουσικά ζητήματα που αφορούν το νησί. Είναι βέβαιο πως αν η Πολιτεία δεν ευαισθητοποιηθεί εγκαίρως βοηθώντας το έργο της μουσικολογικής κοινότητας, πολλά από τα στοιχεία αυτά αργά ή γρήγορα θα χαθούν είτε διότι οι εναπομείναντες μάρτυρες όλο και λιγοστεύουν είτε επειδή τα ίδια τα στοιχεία φθείρονται ολοένα και περισσότερο.

Παραρτήματα

I. Προγράμματα συναυλιών του Γυμναστικού Συλλόγου «Διαγόρα»

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Μέρος Α'

1) Ύμνος του Συλλόγου — 2 'Εμβατήριον Μανδολινάτας «Διαγόρα» — 3 Μονόλογος ή 'Ελεημοσύνη υπό του κ. 'Εμμ. Παντελίδου, — 4 'Υπό τὸ φῶς τῆς Σελήνης — 5 'Η προσευχή του ὁρσανοῦ (3 Βιολία [καὶ κιθάρα) — 6 'Ενθουμοῦ δυοφδία υπό τῶν κ. Μ. Περδικάκη καὶ Χρ. Θωμαΐδου.

Μέρος Β'

1) Matchichinette. 2 'Η καρδιά τῆς μάνας μονόλογος υπό του κ. Ν. Χρυσόχου. — 3 Σερενάτ Τρεντίνα. — 4 Μονοφδία ὁ 'Αποχωρισμός υπό του κ. Ν. Χρυσόχου. — 5 Τὸ πρῶτον φιλίημα. — 6 Φερενίκη (Solo Κιθάρα) υπό του κ. Γ. Βαλῆ. — 7 'Εκ τοῦ Μελοδράματος Ernani (Verdi) μονοφδία βαρυτόνου υπό του κ. Μιχ. Περδικάκη.

Μέρος Γ'

1) 'Ενθύμιον τῆς Ρόδου. — 2 'Η Προσφύξ ἐπαῖτις υπό του κ. Γ. Θ. Γεωργιάδου. — 3 FA OYST. — 4 Ηερήφανα Ναυτόπουλα (χορωδία).

1. Ροδιακή 22 (28/1/1916), 4

Δ' ΜΟΥΣΙΚΟΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΤ. ΣΥΛΛ. ΔΙΑΓΟΡΑ.

Αποφασισμένη την πρότεχην Κυριακήν 4/17 Μαρτίου 1918 και ώραν 8ην μ. μ. εν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Βενετοκλείου Γυμνασίου.

Μέρος Α'

ΥΜΝΟΣ ΔΙΑΓΟΡΑ

1) Ἀμβατήριον ἢ Προτομαγιά τοῦ 1917 (Γ. Βαλλῆ)

2) Ἐντὸ πὸ φῶς τῆς Σελήνης Σερβάντα (Scottano)

3) Ἑλα μαῖη—Δεμβωδία (Τσαμπουνάρα)

4) Δάκρυα χαρᾶς—Βάλς (Γ. Βαλλῆ).

Μέρος Β'

5) Τὸ Πατρικὸ Σπῆμ (Θρ. Ζωϊπούλου Σ. ἀφήν) Μανόπρακτον Δράμα βραβευθὲν εἰς τὸ λευταῖον διαγωνισμὸν τῶν μοναπράκτων.

Πρόσωπα Δράματος

Γεώργιος Πικραμμένος, Σμαράγδη σύζυγος τοῦ Ἀσημάθια κόρη τοῦ, Τάτης υἱὸς τοῦ βασιλάκη

Ερασιτέχναι

Ἐμμανουὴλ Παντελίδης, Μαρίκα Ν. Κέζου, Καλλιόπη Γ. Τσουμπρῆ, Κωνστ. Ζαλάκας, Δημ. Γ. Τσουμπρῆς.

Μέρος Γ'

6) Διδ' ἀπ' ὅλα

7) Ἑρνάνη—Χορωδία. (G. Verdi)

8) Μονόλογος δ. Σαμένηλ (Ἀρ. Βαλαωρίνου) ὑπὸ Γ. Θ. Γεωργιάδου.

9) Ἐμβατήριον Μανδολινάτας Διαγόρα (Γ. Βαλλῆ).

Μέλη Μανδολινάτας.

1) Μιχ. Ἀποστολίδης, 2) Παν. Μουζουράκης, 3) Τερψιχ. Νεζμετίν, 4) Ἀθ. Κτριάκου, 5) Γ. Παπαδόπουλος, 6) Ἀλβέρτ Ἀμάτο, 7) Στ. Δεληγιάννης, 8) Ἡλ. Κυραμακίς, 9) Ντ. Α. Π. Νικολάου, 10) Θ. Στεφανίδης, 11) Ἐμμ. Νικ. Μαλτέζος, 12) Γ. Ν. Μαλτέζος, 13) Δημ. Γ. Τσουμπρῆς, Ἐμμ. Μανκελίδης.

Μέλη Χορωδίας.

1) Μιχ. Χατζής, 2) Εὐστ. Λαγπᾶνης, 3) Σάβ. Διακοστάββας, 4) Στυλ. Σωκράτους, 5) Ἰωάν. Ἀθανασίου, 6) Μ. Μιχ. Ἐμμανουήλ, 7) Ἐμμ. Διακογιαννῆς, 8) Ἀνδ. Π. Βενετοκλέους, 9) Ἰωάν. Π. Βασιλείου, 10) Νικ. Διακοστάββας, 11) Ἡκ. Χ. Ἡλιάδης, 12) Δημ. Λουζίδης, 13) Ἰάκ. Οἰκονομίδης, 14) Δημ. Ζαφειριάδης, 15) Τσ. Κουλλάρης, 16) Ἐμμ. Σταματάκης, 17) Ἐπ. Συμεών, 18) Ἰ. Κουτσούρης, 19) Δημ. Κοτίζας.

Τιμὴ ἀτομικοῦ εἰσιτηρίου φράγκα 2

μαθητικοῦ » » 1

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Μουσικοθεατρικῆς Ἡμε-
ρίδος τοῦ Γ. Σ. Διαγόρου
δοθησομένης ἐν τῷ **Ιε. Γυμνα-
σίῳ** τὴν **29) 11 καὶ 30) 12**

Φεβρουαρίου 1923

ὑπὲρ τοῦ «**ΔΙΑΓΟΡΑ**» καὶ τῶν
ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Μέρος Α.

- 1ον) Ὑμνος Διαγόρα ὑπὸ τῆς Φιλαρμ.
- 2ον) Ἐμβατήριον εἰς τὰ «**Βουνά**»
- 3ον) Ἀπαγγελία ὑπὸ κ. Πιττακῆ
- 4ον) Μὲ ἀκούεις; ὑπὸ τῆς Μανδολινάτας
(Terzetto)

- 5ον) Ἄσμα μετὰ κωμικῆς ἀμφιέσεως ὑπὸ
κ. Βλαδιμήρου
- 6ον) Παλαιαὶ ἀναμνήσεις (Γ. Βαλλῆ) ὑ-
πὸ τῆς Μανδολινάτας
- 7ον) Κωμικαὶ σκηναί
- 8ον) Pasquinade Solo Μανδολίνου ὑπὸ
κ. Ι. Σχιζα
- 9ον) Βάλτ «Τὸ λουλοῦνι τοῦ βράχου» ὑπὸ
τῆς Φιλαρμονικῆς.

Μέρος Β.

- Οὐάν—Στέπ ὑπὸ τῆς Φιλαρμονικῆς
- 2ον) Φῶξ—Τρότ » » »
 - 3ον) Ἀπαγγελία ὑπὸ κ. Πιττακῆ
 - 4ον) Ταχυδακτυλογικὰ παίγνια ὑπὸ κ.
Πέτρου Φιλίππου
 - 5ον) Βάλς «**Μαῦρα Τριαντάφυλλα**» (Γ.
Βαλλῆ) ὑπὸ τῆς Μανδολινάτας
 - 6ον) Δυοφδία ἐκ τῆς Ὀπερέτας «**Ἀπά-
χηδες**» ὑπὸ κ. Βλαδιμήρου
 - 7ον) Βάλς «Τὸ ἀγριολούλουδο» (Γ. Βαλ-
λῆ) ὑπὸ τῆς Φιλαρμονικῆς
 - 8ον) Καλαματιανὸς ὑπὸ τῆς Φιλαρμον.
 - 9ον) Χορωδία ἐκ τῆς Ὀπερέτας «**Ἀρ-
λεκίνος**»
 - 10) Ἐμβατήριον τῆς Φιλαρμονικῆς

Ἔσρα ἐνάροξως 2 μ. μ.

Τιμὴ εἰσιτηρίου ἀτομικοῦ **φρ. 10**
θέσεις ἡριθμημέναι

ΣΗΜ. Ἀπαγορεύεται ἡ ἀνταλλαγὴ τῆς
ὑπὸ τῆς Κοσμητείας ὑποδειχθείσης θέ-
σεως.

Τὰ εἰσιτήρια τῆς πρώτης ἡμέρας δὲν
ισχύουσι διὰ τὴν δευτέραν.

II. Προγράμματα συναυλιών του Μουσικού Ομίλου «Ορφεύς»

Ροδιακή 24 (11/2/1916), 4

Μουσικοφιλολογική Συναυλία ὕπὲρ τῶν Κεντρικῶν Σχολῶν Ἰσόδου.

Κατόπιν συνεννόησεως τῆς Ἀξ. Ἐφορείας μετὰ τοῦ Προεδρείου τοῦ Μ. Ὁ. Ὁρφέως ἀπεφασίσθη ὅπως τὴν Κυριακὴν 14ην τρέχοντος, διοργανωθῇ ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἡ ὑπὲρ τῶν Κεντρικῶν Σχολῶν δοθητομένη συναυλία.

Ἡ Μανδολινάτα διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ ἀριστου μουσικοδιδασκάλου κ. Δρότου Σκόττη καὶ περιλαμβάνουσα ἄνω τῶν 25 ὄργάνων θέλει παινῆται διάφορα ἐκλεκτὰ καὶ πρωτοφανῆ διὰ τὴν πόλιν μας τεμάχια, ..

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Μέρος Α΄.

α΄) Ἐμβατηριον Μανδολινάτας Ὁρφέως (ἔργον Δρότου Σκόττη) β΄) Corronell' opera «La Bat tagliadi Legnano». γ΄) Α' μέρος τῆς Traviata ἐπὶ Κιθάρας μόνης (ὑπὸ Ἱεροθέου Σχιζα) δ΄) Ἡ Καίματο τοῦ Τετραφωνία με ὑψίφωνον τὸν κ. Γεώργιον Γεωρδαμλῆν.

Μέρος Β΄

α΄) Notte di Luna β΄) Serenata Silvestri Ἐξαιτία μουσικὴ σύνθεσις ἐπὶ βιολίου μόνου (ὑπὸ Δρότου Σκόττη).

γ΄) Τὸ Βάλταμον. δ΄) Normia Bellini Ἐπὶ Κιθάρας καὶ Μανδολίνου ὑπὸ Δρότου Σκόττη καὶ Ἱεροθέου Σχιζα.

Μέρος Γ΄.

α΄) Ἡ Λουλουδιά (Μονόλογος ὑπὸ Φωκίωνος Κανᾶ) β΄) Serenata Valacca (Quarteto).

γ΄) Rendez Vous. ἔργον Δ. Σκόττη δ΄). Ἡ Εὐμόρφη Νύκτα. Τετραφωνία με ὑψίφωνον τὸν κ. Γ. Γεωρδαμλῆν. ε΄) Au revoir.

Μέλη τῆς Μανδολινάτας.

Αἱ Δεσποινίδες : Σ. Παλαιολόγου, Σ. Παρασκευᾶ, Σ. Χ' Ίακωβίδου, Ἐ. Παπαδοπούλου Χ. Καλλιγὰ Δ. Καισούρη, Alpina Laffon. Ἡ Παρασκευᾶ, Σ. Παπαδοπούλου, Ἀλκηστis Κανᾶ.

Οἱ Κύριοι: Ν. Παρασκευᾶς Adalbert Laffon Φωκίων Κανᾶς, Πρωτογένης Τριανταφύλλου Ἱεροθεὸς Σχιζας, Giouv. Nobile, Ἀντ. Καλλιπολλίτης, Ἡλίας Κυραμαρῖδς, Δημ. Στρομπῆς, Ἑρμ. Πετρακάκης, Γεωρ. Γεωρδαμλῆς Ἀλκ. Παπαδοπούλος Ν. Μουζουράκης Ἰωάνν. Μανδραγῆς.

Εἰσιτήρια πωλοῦνται

Εἰς τὰ γραφεῖα τῆς ἑρμ. «Ροδιακῆς»

Εἰς τὸ χαρτοπωλεῖον τοῦ κ. Ἀναστασιάδου

Εἰς τὸ Γραφεῖον τοῦ κ. Γ. Κατσίου

Εἰς τὸ κατάστημα Σάβ. Παπαγιάννου

Musica al Mandracchio

Domani, nella ricorrenza del genetliaco di S.M. il Re, la Banda cittadina eseguirà, in piazza del Mandracchio, il seguente programma:

- 1 - Marcia Reale
- 2 - Valzer — *Tesoro mio!*
- 3 - Marcia — *Merope*
- 4 - Mazurca — *Cuor sincero*
- 5 - Valzer — *Je t'aime*
- 6 - Canto — *Ciovinezza.*

1. *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.166 (10/11/1922), 4

IV. Προγράμματα συναυλιών στρατιωτικών μπαντών

Musica in piazza
MANDRAKI

Domani dalle ore 18 alle 19.30 la fanfara del 34° Reggimento Fanteria, diretta del bravo maresciallo Siena, eseguirà il seguente programma :

- 1 — Marcia Militare
- 2 — Il Trovatore - pout - pourry
- 3 — Valzer - Brise du soir
- 4 — La traviata - Reminiscenze
- 5 — Polca caratteristica - applausi e fischi.

1. *Il Messaggero Di Rodi* 14 (7/5/1916), 4

Cronaca di Rodi

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Domani, 14, la fanfara del 34. Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18 alle ore 19.30, il seguente programma :

1. — Marciabile sinfonico
2. — Gavotta dei baci.
3. — Valzer - Serenade espagnole
4. — Un ballo in maschera -
miscellanea
5. — Canzonette napoletane.

2. *Il Messaggero Di Rodi* 21 (14/5/1916), 3

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 21, la fanfara del 34. Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18 alle ore 19.30, il seguente programma:

1. Marcia Patriottica
2. Mazurka. Sogno dorato
3. Inno. Il Sogno passa
4. Valzer. Serenade Espagnole
5. Lucia di Lammermoor. Pont-pourry
6. Polka. Viens Ponpouille

3. *Il Messaggero Di Rodi* 28 (21/5/1916),
3

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 28, la fanfara del 34. Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18 alla ore 19.30, il seguente programma.

1. Marcia. La Matichiche
2. Valzer. Il Conte di Loussemburg
3. Danza. La Pretenziosa
4. Mazurka. Violetta
5. Boccaccio. Centone
6. Polka. Margherita

4. *Il Messaggero Di Rodi* 35 (28/5/1916),
4

Cronaca di Rodi

Musica in Piazza Mandraki

Oggi, 4. la fanfara del 34° Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18 alle ore 19 30, il seguente programma:

1. Marcia Reale
2. Un ballo in maschera. *Miscellanea*
3. Donna Iuanita. *Fantasia*
4. Pout-pourry di Canzonette
5. Marcia Reale

5. *Il Messaggero di Rodi* 42 (4/6/1916), 4

MUSICA IN PIAZZA MADRAKI

Oggi, 11, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18,30 alle ore 20 il seguente programma:

1. Marcia — Fanfan la Tulipe
2. Gavotta — Stephanie
3. Valzer — Serenade Espagnole
4. Donna Iuanita — Fantasia
5. Pout-pourry di Canzonette

6. *Il Messaggero di Rodi* 49 (11/6/1916), 4

Musica in piazza Mandraki

Oggi, 18, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, dalle ore 18,30 alle 20, il seguente programma:

1. Marcia militare
2. Mazurka
3. Valzer — Brise du soir
4. La Vedova Allegra — Fantasia
5. La Traviata — Reminiscenze
6. Polka — Margherita

7. *Il Messaggero di Rodi*
56 (18/6/1916), 4

Musica in Piazza Mandraki.

Oggi, 25, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, dalle ore 18,30 alle 20, il seguente programma:

1. Marcia
2. Mazurka - Sogno dorato
3. Gavotta dei baci
4. Histoire d'un Pierrot - Pantomima
5. Lucia di Lamermoor
6. Canzonette

8. *Il Messaggero di Rodi* 63
(25/6/1916), 4

Cronaca di Rodi

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 2, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18,30 alle ore 20, il seguente programma:

- 1° Marcia militare
- 2° Il Trovatore - pont pourry
- 3° Valzer - Santiago
- 4° Donna Juanita - Fantasia
- 5° Polka

9. *Il Messaggero di Rodi* 70 (2/7/1916), 4

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 9, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18,30 alle ore 20, il seguente programma:

- 1° Marcia - Il Venditore d'uccelli
- 2° Valzer - Santiago
- 3° Rigoletto - Fantasia
- 4° Canzonette - Pont-pourry
- 5° Boccaccio - Centone

10. *Il Messaggero di Rodi* 77 (9/7/1916), 4

CRONACA DI RODI

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 16, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18,30 alle ore 20, il seguente programma:

- 1° — Marcia Sinfonia
- 2° — Danza - La Ralle Beberch
- 3° — Histoire d'un Pierrot - Pantomina
- 4° — Un ballo in Maschera - Pour le pouty
- 5° — Polka caratteristica - Applausi e

11. *Il Messaggero di Rodi* 84 (16/7/1916), 4

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 23, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18,30 alle ore 20, il seguente programma:

- 1° — Inno a Trieste
- 2° — Mazurka - Sogno dorato
- 3° — Valzer - Serenade Espagnole
- 4° — La Traviata - Reminiscenze
- 5° — Canzoniere napoletano

12. *Il Messaggero di Rodi*
91 (23/7/1916), 4

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18,30 alle ore 20, il seguente programma:

- 1° — Marcia
- 2° — La Vedova Allegra - Fantasia
- 3° — Valzer - Santiago
- 4° — Lucia di Lammermoor-pout-pour-ry
- 5° — Gavotta dei Baci
- 6° — Polka - Margherita

13. *Il Messaggero di Rodi* 98 (30/7/1916), 4

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 6, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18,30 alle ore 20, il seguente programma:

- 1° — Marcia militare
- 2° — Mazurka - Amalia
- 3° — Inno - Il sogno passa
- 4° — Valzer - Tourbillon
- 5° — Donna Juanita - pout-pourty
- 6° — Polka

14. *Il Messaggero di Rodi* 105 (6/8/1916), 4

Cronaca di Rodi

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 13, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria, eseguirà dalle ore 18,30 alle ore 20, il seguente programma:

- 1° — Marcia militare
- 2° — Valzer - Tourbillon
- 3° — Danza - La Pretenziosa
- 4° — Gavotta dei baci
- 5° — Boccaccio - Pout-pourry
- 6° — Polka - Margherita.

15. *Il Messaggero di Rodi* 112 (13/8/1916),
4

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 20, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, dalle ore 18,30 alle ore 20, il seguente programma:

- 1° — Marcia
- 2° — Polka - « En Riant »
- 3° — Valzer - Brise du soir
- 4° — Il Trovatore - Fantasia
- 5° — Canzonette - Pout-pourry

16. *Il Messaggero di Rodi* 119
(20/8/1916), 4

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 27, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguì, dalle ore 18,30 alle ore 20, il seguente programma:

1° — Marcia « *Gorizia Italiana* »

Autore: Giorgio Ballis di Rodi

2° — Valzer - *Serenade éspagnole*

3° — Canzonetta - *Mandolinata a mare*

4° — La Vedova allegra - *Fantasia*

5° — La Traviata - *Reminiscenze*

6° — Polka.

17. *Il Messaggero di Rodi*
126 (27/8/1916), 4

Cronaca di Rodi

La marcia « *Gorizia Italiana* »

La marcia « *Gorizia Italiana* », del maestro Giorgio Ballis di Rodi, suonata ieri, domenica, in piazza Mandraki dalla fanfara del 34° Reggimento Fanteria, riscosse vivissimi ed entusiastici applausi dal numerosissimo pubblico.

18. *Il Messaggero di Rodi* 128
(29/8/1916), 4

Cronaca di Rodi

MUSICA IN PIAZZA MANDRAKI

Oggi, 10, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, dalle ore 18 alle ore 20, il seguente programma:

- 1° — Marcia Militare
- 2° — Valzer - Santiago
- 3° — Melodia - Le plus joli rêve
- 4° — Sinfonia dell'opera - Nabucco
- 5° — Donna Juanita - Pour - pour
- 6° — Polka - Eb-riant

19. *Il Messaggero di Rodi* 140
(10/9/1916), 4

Cronaca di Rodi e dell'interno

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi 15, dalle ore 18,30 alle ore 20, dalla fanfara del 34° Fanteria sarà eseguito, in Piazza Mandraki, il seguente programma in onore del Principe Ereditario.

- 1 — Marcia Reale.
- 2 — Marciabile Sinfonico.
- 3 — Canzonetta - Mandolinata a mare.
- 4 — Danza - La Pretensiosa.
- 5 — Valtzer - Santiago.
- 6 — Boccaccio - Centone.
- 7 — Marcia Reale.

20. *Il Messaggero di Rodi* 146 (16/9/1916),
4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 17, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, dalle ore 18,30 alle ore 20, il seguente programma:

- 1 — Marcia — Il venditore d'uccelli.
- 2 — Polka — En Riant.
- 3 — Melodia — Le plus joli rêve.
- 4 — Sinfonia dell'opera — Nabucco.
- 5 — Il Trovatore — Pont-pourry.
- 6 — Histoire d'un Pierrot - Pantomima

21. *Il Messaggero di Rodi* 147 (17/9/1916),
4

Cronaca di Rodi

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, dalle ore 17 alle ore 18,30, Piazza Mandraki, la fanfara del 3° Reggimento Fanteria eseguirà il seguente programma speciale, per la Festa Nazionale del XX Settembre.

- 1 — Marcia Reale.
- 2 — Valtzer — Brise du soir.
- 3 — Donna Hadnita — Pot-pourri.
- 4 — La Traciata — Reminiscenze.
- 5 — Inno a Garibaldi.
- 6 — Inno di Mameli.
- 7 — Marcia Reale.

22. *Il Messaggero di Rodi* 150
(20/9/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 24, dalle ore 17 alle ore 18,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

- 1 — *Marcia militare.*
 - 2 — *Valtzer - Serenade espagnole.*
 - 3 — *Lucia di Lammermoor - Pot-pourry*
 - 4 — *Rigoletto - Fantasia.*
 - 5 — *Canzonetta - Pot-pourry.*
-

23. *Il Messaggero di Rodi* 154
(24/9/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 1, dalle ore 17 alle ore 18,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

- 1 — *Marcia - XX Settembre.*
 - 2 — *Danza - La Balla Rebeck.*
 - 3 — *Gavotta di baci.*
 - 4 — *Sinfonia dell'opera Nabucco.*
 - 5 — *Ernani - Atto 3°.*
-

24. *Il Messaggero di Rodi* 161
(1/10/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 8, dalle ore 17 alle ore 18,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

1. — *Marcia* - Pattuglia in marcia.
2. — *Mazurka* - Sogno dorato.
3. — *Donna Juanita* - Pot-pourry.
4. — *Ernani* - Atto 3.
5. — *Polka* - Vions Poupouille.

25. *Il Messaggero di Rodi* 168
(8/10/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 22, dalle ore 17 alle ore 18,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

- 1 — *Marcha militare*.
 - 2 — *Waltzer* — Santiago.
 - 3 — *Un Ballo in Maschera* — Pot-pourri.
 - 4 — *Ernani* — Atto III (a solo per bombardino).
 - 5 — *Polka* — Margherita.
-

26. *Il Messaggero di Rodi*
182 (22/10/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 22, dalle ore 17 alle ore 18,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

- 1 — *Marcia* — Il venditore d'uccelli.
2. — *Mazurka* — Ti chiamerò Maria.
3. — *Melodia* — Le plus joli rêve.
- 4 — *Sinfonia* dell'opera Nabucco.
- 5 — *Il Trovatore* — Fantasia.
- 6 — *Polka* — En riant.

27. *Il Messaggero di Rodi*
189 (29/10/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 1, dalle ore 17 alle ore 18,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

1. — *Marcia*. — *Addio Rusi*
 2. — *Mazurka*. — *Ti chiamerò Maria*
 3. — *Canzonetta*. — *Guapparia*
 4. — *Valzer*. — *Brise du Soir*
 5. — *Gavotta dei baci*
 6. — *Polka*.
-

28. *Il Messaggero di Rodi* 192
(1/11/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 5, dalle ore 17 alle ore 18,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

1. — Marcia militare.
 2. — Valzer — *Serenade Espagnole*.
 3. — Pantomima - *Histoire d'un Pierrot*.
 4. — La Traviata — *Reminiscenze*.
 5. — Canzonette — *Pot-pourri*.
-

29. *Il Messaggero di Rodi*
196 (5/11/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 11 novembre, in ricorrenza della nascita di S. M. il Re d'Italia, Vittorio Emanuele III, la fanfara del 34° Fanteria, dalle ore 17 alle ore 18,30, eseguirà in piazza Mandraki il seguente programma speciale:

1. — *Marcia Reale*.
2. — *Danza* — *La Pretensiosa*.
3. — *Valtzer* — *Santiago*.
4. — *Inno a Garibaldi*.
5. — *Nabucco* — *Coro*.
6. — *Inno di Mameli*.
7. — *I Puritani* — *Coro*.
8. — *Marcia Reale*.

30. *Il Messaggero di Rodi*
202 (11/11/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 12, dalle ore 17 alle ore 18,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

1. — *Marcia* — Santa Cecilia.
2. — *Mazurka* — Ti chiamerò Maria.
3. — *Melodia* — Le plus joli rêve.
4. — *Sinfonia* nell'opera Nabucco.
5. — *Ernani* — Atto 3°.
6. — *Polka* — Vieux Poupouille.

31. *Il Messaggero di Rodi* 203
(12/11/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 19, dalle ore 16 alle ore 17,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

- 1 — *Marcia* — *La Ritirata* — *Marcia*
d'ordinanza della Regia
Marina italiana.
 - 2 — *Mazurka* — *Sogno dorato.*
 - 3 — *Marciabile Sinfonico,*
 - 4 — *Gavotta* — *Stephanie.*
 - 5 — *Rigoletto* — *Fantasia.*
 - 6 — *Valzer* — *Serenade espagnole.*
-

32. *Il Messaggero di Rodi*
210 (19/11/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 20, dalle ore 16 alle ore 17,30,
la fanfara del 34° Reggimento Fanteria
eseguirà, in Piazza Mandraki, il se-
guente programma musicale:

- 1 — Marcia Reale.
- 2 — Mazurka — *Ti chiamerò Maria.*
- 3 — Valzer — *Santiago.*
- 4 — Melodia — *Le plus joli rêve.*
- 5 — Il Trovatore — *Pot-pourry.*
- 6 — La Ritirata — *Marcia.*

33. *Il Messaggero di Rodi* 211
(20/11/1916), 3

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 26, dalle ore 16 alle ore 17,30,
la fanfara del 34° Reggimento Fanteria
eseguirà, in Piazza Mandraki, il se-
guente programma musicale:

- 1 — Marcia militare.
- 2 — Mazurka — *Annina.*
- 3 — Valtzer — *Brise du soir.*
- 4 — Quartetto dell'opera — *Rigoletto.*
- 5 — I Puritani.
- 6 — Nabuccò. *Cori.*
- 7 — Faust.

34. *Il Messaggero di Rodi*
217 (26/11/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 3, dalle ore 16 alle ore 17,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

1. — Marcia.
2. — Valzer — *I mandolinisti.*
3. — Serenata — *Guapparia.*
4. — Quartetto dell'Opera — *Rigoletto.*
5. — Canzoniere napoletano.

35. *Il Messaggero di Rodi*
224 (3/12/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 10, dalle ore 16 alle ore 17,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

- 1 — *Marcia.*
- 2 -- *Mazurka* — *Amalia.*
- 3 — *Inno* — Il sogno passa.
- 4 — *Sinfonia* dell'Opera *Nabucco.*
- 5 — *Ernani* — Atto 3°.
- 6 — *Polka* — *En Riant.*

36. *Il Messaggero di Rodi*
231 (10/12/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 17, dalle ore 16 alle ore 17,30, la fanfara del 31° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

- 1 — Marcia — Fanfan la Tulipe.
 - 2 — Mazurka — Ti chiamerò Maria.
 - 3 — Valtzer — Santiago.
 - 4 — Rigoletto — « Tutte le feste al tempio ».
 - 5 — Rigoletto — Quartetto.
 - 6 — Polka — Applausi e fischi.
-

37. *Il Messaggero di Rodi* 239
(18/12/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 24, dalle ore 16 alle ore 17,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

- 1 — Marcia militare.
 - 2 — Mazurka — Amalia.
 - 3 — Valtzer — Serenade espagnole.
 - 4 — Lucia di Lammermoor — Pot-pourri.
 - 5 — *La Traviata* — Reminiscenze.
 - 6 — Ave Maria di Gounod.
-

38. *Il Messaggero di Rodi* 245
(24/12/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 25, dalle ore 16 alle ore 17,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

- 1 — Marcia -- Sinfonia.
 - 2 — Valtzer — Brise du soir.
 - 3 — Melodia — Le plus joli rêve.
 - 4 — Ave Maria di Gounod.
 - 5 — Il Trovatore — Fantasia.
 - 6 — Histoire d'un Pierrot.
-

39. *Il Messaggero di Rodi* 246
(25/12/1916), 4

PROGRAMMA MUSICALE

Oggi, 31, dalle ore 16 alle ore 17,30, la fanfara del 34° Reggimento Fanteria eseguirà, in Piazza Mandraki, il seguente programma musicale:

- 1 — Marcia militare.
- 2 — Danza — *La Kalla Bebeck.*
- 3 — Gavotta — *Stephanie.*
- 4 — Sinfonia — *Nabucco.*
- 5 — Rigoletto — *Quartetto.*
- 6 — Polka des Anglais.

40. *Il Messaggero di Rodi*
252 (31/12/1916), 4

La musica del presidio

Mercè l'opera intelligente e alacre del Sottotenente di Complemento sig. Musi Francesco, valente maestro concertatore diplomato dal Conservatorio di Bologna, e mercè la squisita cortesia del Presidente della Società Diagona Cav. avv. Giorgiadis, che gentilmente ha concesso alcuni strumenti musicali, in attesa che giungano quelli ordinati in Italia, la musica del Presidio ha potuto essere egregiamente organizzata.

Domenica dalle ore 16 alle ore 17,30 darà il suo primo concerto in Piazza Mandrakì col seguente scelto programma:

1. N. N. Marcia Militare
2. G. Verdi *La Traviata* (atto 1°)
Preludio introduzione e brindisi
3. G. Rossini *Il Barbiere di Siviglia*
(atto 1°) *La calunnia è un venticello*
4. G. Gounod *Faust* (Fantasia)
5. G. Verdi *La forza del Destino*
(atto 3°) *Scena e romanza.*
6. N. N. Marcia Militare

41. *Il Messaggero di Rodi* Anno V, No.33
(7/2/1920), 2

Programma musicale

Domani domenica, in Piazza Mandraki dalle ore 16, alle ore 17,30 la musica del presidio eseguirà il seguente scelto programma:

1°

P. Carosio — A Trieste — Inno Marcia

2°

V. Bellini — Norma — Atto 1°
Coro d'Introduzione

3°

H. Planquette — Le Campanes di Cornville — Ouverture.

4°

Gounod — Faust — Fantasia.

5°

G. Verdi — Aida — Sesto del finale 2°

6°

N. N. — Marcia Militare.

42. Il Messaggero di Rodi Anno V,
No.39 (14/2/1920), 2

PROGRAMMA MUSICALE

Domani domenica in Piazza Mandraki, dalle ore 16,30 alle ore 18, la musica del presidio eseguirà il seguente programma musicale;

1°

G. Mariani — *Asclepias* — *Marcia Militare*

2°

F. V. Suppè — *Poeta e Contadino* — *Sinfonia*

3°

G. Verdi — *La Traviata* — *Atto IV° Preludio*

G. Rossini — *Mosè* — *Atto IV° preghiera*

4°

G. Verdi — *Il Trovatore* — *Misere re e Coro*

5°

G. Verdi — *Aida* — *Sunto del finale 2°*

6°

N. N. — *Marcia Militare*

43. *Il Messaggero di Rodi* Anno V,
No.45 (21/2/1920), 2

PROGRAMMA MUSICALE

Domani domenica in Piazza Mau-
draki, dalle ore 16,30 alle ore 18, la
musica del presidio eseguirà il seguen-
te programma musicale ;

1.

N. N. — Marcia Militare

2.

Pladquette — Le Campane di Corne
ville

3.

Rodriguez — Valzer « Sognando »

4.

G. Rossini — La Preghiera di Mosè

5.

Mauente — Marcia Sinfonica

Il concerto vocale-strumentale al Circolo Italia

La cronaca della serata è lietissima e l'iniziativa non poteva essere accolta da maggiori consensi e da più fortunato successo.

Per quanto la diramazione degli inviti fosse stata preparata in poche ore, la elegante sala del Circolo Italia iersera alle ore 17,30 era gremita letteralmente dalla più aristocratica « élite » della città e conteneva a stento la folla numerosa di signore, signorine, ufficiali, notabilità e funzionari.

L'interesse seguì un « crescendo » continuo dal primo all'ultimo numero dell'attraente programma che fu salutato a ogni tratto da vivissimi e calorosi applausi generali.

Ecco il gustoso programma:

PARTE PRIMA

Romanzi senza parole, di Tschafkowsky. — Violini, violoncello e piano — Signorina B. Doria, Signori S. Tagliapietra, L. Sciortino, A. Tessa, A. Bonelli.

Polonese (N. 6), di Chopin — piano — Sig. A. Bonelli.

Carmen (Romanza Il fiore), di Bizet, sig. E. Rosignoli.

Semiramide (sinfonia), di Rossini — Piano a 4 mani — Sig.^a A. Gugliormella, signorina B. Doria.

Al Piano: Signora A. Gugliormella e signor A. Bonelli.

PARTE SECONDA

Minuetto all'antica, di Salvetti — quartetto archi — sigg. S. Tagliapietra, L. Sciortino, A. Tessa, A. Bonelli.

L'Amico Fritz, di Mascagni — Violinata — Sig. S. Tagliapietra.

Capriccio, di Martucci — Piano — Signorina Bice Doria.

Giocanda (Romanza Cielo e mar), di Ponchielli, Sig. E. Rosignoli.

Gran trio (Sopra motivi di opere di Verdi), di Ceriméle, Sig.^a A. Gugliormella e Signori S. Tagliapietra, A. Bonelli.

1. *Il Messaggero di Rodi* 220 (29/11/1916), 4

Cronaca Cittadina

LA VEGLIA AL CIRCOLO ITALIA

- Splendenti di luci, olezzanti di profumi - di innumerevoli fiori, apparivano ieri sera i locali del Circolo Italia. Il the danzante ebbe un successo veramente eccezionale, da sorpassare ogni più lusinghiera aspettativa.

Il Comitato, composto dei Sigg. Maggiore Cav. *Cilento*, Conte *Senni*, Comandante Cav. *Quentin*, Cap. Cav. *Chinni* e Ten. *Viviani*, è stato semplicemente prodigioso. Con rara perizia curò ogni minimo particolare preparando, con signorilità, gli elementi che contribuirono all'ottimo svolgimento della festa. Da tutti gli intervenuti ebbe il sincero, riconoscente e ben meritato plauso ed i più

vivi ringraziamenti per la serata incantevole dovuta alla sua operosità ed iniziativa.

Per l'occasione le varie sale del Circolo cambiarono aspetto. Fiori, fiori ovunque, sui lampadari, sulla scala, sulle mensole, sugli specchi. Nella sala da ballo, il pavimento liscio e lucido, le pareti ornate di arazzi e fiori; numerose lampadine gettavano la loro vivida luce tra il denso strato di fogliame e di fiori elegantemente disposti sui lampadari. Al pianterreno due sale furono adibite a buffet. Su un gran tavolo, disposte in modo provocante, torte e paste d'ogni specie, cioccolattini ecc. allineate in perfetto ordine bottiglie di Champagne e d'ogni sorta di liquori.

Nè mancavano sandwich e polli arrosto, pronti per gli spuntini indispensabili nelle prime ore del mattino; ed altre leccornie.

Alle ventuno e trenta le sale cominciarono ad animarsi. Alle ventidue il Direttore di sala Cap. Gazzini, diede il segnale del primo ballo e subito la scelta orchestra mise l'argento vivo negli astanti eseguendo una briosa polka. Alle ventidue e trenta la sala era gremita e presentava un magnifico colpo d'occhio. Sete e trine dai vivaci colori, signorilmente portate da belle signore, si confondevano col grigio verde delle uniformi ed il nero degli smoking. Le coppie turbinavano

nella danza sempre più animata, dappertutto occhi lucenti, guance rossee, labbra purpuree, denti di perla, dappertutto sfarzo di grazia, di freschezza, di contento.

Notammo fra gl'intervenuti il Sig. Generale Comandante del Corpo di spedizione, il Sottocapo di S. M. Ten. Colonn. *Giachino*, il Ten. Colonnello *Bois* dell'esercito inglese, numerosi ufficiali dell'Esercito e della Marina, il Conte *Senni*, il Comm. *Saccorgiti*, e vari altri funzionari.

E le signore? Come enumerarle tutte? Assai notate per eleganza la Sig.ra *Bois*, toilette color azzurro cupo, Sig.ra *Contestabile*, nero; Sig.ra *Alleva*, champagne; Sig.ra *Guidoni*, bianco; Sig.ra *Bottiglia*, bianco; Sig.ra *Mundula*,

2. Il Messaggero di
Rodi Anno V, No.57
(6/4/1920), 1-2

nero; Sig.ra *Buttà* bianco a fiori; Sig.ra *Cocco*, avana; Sig.ra *Biagini*, cenere; Sig.ra *Paoletti*, bleu; Sig.ra *Luisidis*, nero; Sig.ra *Regano*, giallo; Sig.ra *Mariani*, nero; Sig.ra *Trapolino*, nero a fiori; Sig.ra *Ruta*, nero; Sig.ra *De Porto*, grigio; Sig.ra *Djemil*, nero; Sig.ra *Hassom*, nero; Sig.ra *Lichelianu*.

La Signorina *Guidoni*, celeste, Sig.na *Luisidis*, rosa pallido, la Sig.na *Mundula*, azzurro, Sig.na *Zià Salimè*, giallo chiaro, Sig.na *Idis Rahmi*, bianco, Sig.ne sorelle *Crisostomides*, nero, Sig.ra *Estreilla Leon*, bianco, Sig.na *Behora Leon*, celeste, sig.na *Rachel Leon*, bianco, Sig.na *Alhadess*, rosso, Sig.ne *Regina* e *Mathilde Hassom*, bianco a fiori, Sig.na *De Porto*, bianco, Sig.na *Sichelianu* e Sig.na *Binatasch*.

Notammo pure i Sigg.ri *Suleiman* e *Menduk Rahmy*, *Sucry Bey*, *Gjamal Bey*, Sig. *Jussuf*, Sig. *Calafatas*, Sig. *Notrica* ed altri di cui ci sfugge il nome.

Dopo valzer, mazurka, one step, etc., danzati con maestria, le gentili coppie allegre e chiosose, come frotte di scolaretti, affollarono il buffet. Gelati, dolci, bibite, d'ogni genere, calmarono un po' l'arsura, indi le danze furono riprese con maggior lena. Ancora valzer poi fox trott e di nuovo valzer, finalmente fu eseguita la Quadriglia, diretta dal Col. Cav. *Mundula*, con brio indavolato. Verso le tre del mattino l'ultimo ballo annunciato dal programma, il cotillon. Gran distribuzioni di fiori alle signore, di cappellini di carta d'ogni foggia, grèmbiulini e sciarpe, vasetti di terracotta, nastri, spille ecc. Si formò una simpatica confusione che aumentò l'allegria. Le coppie continuarono a girare, a sciogliersi e riunirsi sino alle 5. Vi fu un ultimo valzer, e poscia lentamente le sale divennero deserte. Solo pochi ritardatari indugiarono al Buffet ed uscirono che suonava la sveglia nella vicina caserma.

ILLUMINAZIONE e DANZE

Ieri sera in Piazza Mandraki brillavano in gran copia lampadine bianche, rosse e verdi. Al Comando del Corpo di spedizione, al Circolo Italia e lungo il mare.

La novità attirò molta gente che passeggiò per la Piazza sino a tarda ora. Al Circolo « Italia » gli entusiasti della danza si abbandonarono alle ebbrezze dei vorticosi balli accompagnati da un'orchestrina, composta dei Tenenti Giorgis, Rubele, Grossi, Epicoco, ed Al pianoforte le gentili Signore Albertini e Buttà eseguirono qualche moderno fox-trott ed altri ballabili, permettendo così un giusto riposo all'orchestra.

Il Tenente Imperiali durante una sosta generale — indispensabile per riprendere la normale respirazione — recitò una poesia in napolitano ed eseguì una gustosa macchieta che aumentò il buon umore. Furon poi riprese le danze fin quando le signore un po' stanche diedero il segnale dello sfollamento.

3. Il Messaggero di Rodi Anno V,
No.83 (7/6/1920), 4

Al « Circolo Italia »

Riuscitissimo il trattenimento dato dai soci del « Circolo Italia », giovedì undici corrente, con grande sollievo di quanti sentivano il desiderio di scaldarsi alle voluttuose note di una intonata orchestra.

Gli ampi locali del Circolo erano sfarzosamente addobbati ed illuminati.

La grande sala al piano superiore, affollata da un numero infinito di graziose, elegantissime dame, offriva un magnifico colpo d'occhio.

Le danze, dal *valtzer* lento all'impetuoso *fox - trot*, si sono seguite ininterrotte sino alle due dopo mezzanotte.

Saggio piacevole e nuovo fra il muover di piedi a Rodi, una castigata, ammiratissima coppia di *tango*, vivamente applaudita.

Una briosa animazione in tutta la serata, molto ardore giovanile di cavalieri, maggior buona grazia femminile ed una fitta rete di visibile simpatia nell'aria pregnà di sguardi soddisfatti e di giocondissima, spensierata allegria.

Suntuoso ed inappuntabile il *buffet* servito ai numerosissimi invitati.

4. *Il Messaggero di Rodi* Anno V, No.158
(13/11/1920), 3

La Direzione del Circolo, mentre prepara un ciclo di nuovi trattenimenti familiari per la stagione di quaresima, ci prega intanto di annunciare che martedì p. v. 7 corr. marzo, alle ore 18, avrà luogo, sempre nei locali del Circolo, un concerto del violinista Vassili Beniamin, col seguente programma:

Mozart - Concerto in la maggiore

M. Mozkowski - Serenata

I. Raff - Cavatina

Franz Drdla - Serenata

V. de Meis - Danza greca

La presente comunicazione serve di partecipazione e di invito ai Signori Soci ed alle loro famiglie.

5. «I trattenimenti al Circolo Italia», *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.27 (1/3/1922), 3

CIRCOLO ITALIA

Martedì prossimo -- 7 corr.
marzo, alle ore 18, nei locali stessi del Circolo, il violinista Vassili Beniamin darà un concerto svolgendo il seguente programma:

Mozart — Concerto in la maggiore

M. Mozkowski — Serenata.

I. Raff — Cavatina.

Franz Drdlo — Serenata.

V. de Meis — Danza greca.

La presente comunicazione serve di partecipazione e di invito ai Signori Soci ed alle loro famiglie.

6. *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.29
(5/3/1922), 5

AL CIRCOLO ITALIA

Ieri ha avuto luogo l'annunciato concerto del violinista Vassili Benjamin, cui il nostro pubblico migliore rivolse, durante lo svolgimento ed alla fine del programma, applausi vivi ed insistenti.

Il Vassili eseguì con molto impegno il magistrale *Concerto in la maggiore* di MOZART, rivelandosi subito, per le sue brillanti qualità di tecnica e di sentimento, un virtuoso che possiede una, cavata molto espressiva e dolce. Fu grandemente ammirato nella *Serenata* di MOZKOWSKI e nella *Cavatina* di RAFF. Toccò infine un trionfo nella *Serenata* di DRDLO, che a richiesta venne anche ripetuta. Piacque pure molto la *Danza greca* di DE MEIS, con la quale si chiuse il nobile

Accompagnava con precisione, la distinta pianista Signora Bice Doria - Buttà, diplomata al Conservatorio di Santa Cecilia, la quale, pregata, suonò meravigliosamente, a solo, fra il 3° e 4° pezzo del concerto, la *Polonese* di CHOPIN.

Constatiamo con piacere, l'importanza di questo pomeriggio musicale, augurando al concertista Vassili Benjamin un cammino eccezionale, in modo da confermare il successo che gli ha già decretato il pubblico di Rodi.

7. *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.30
(8/3/1922), 3

Συναυλία

Αύριον Κυριακήν (15 Μαΐου) ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Μουσείου θὰ δοθῇ ὑπὸ τοῦ διακεκριμένου βιολιστοῦ τοῦ Κεντρικοῦ Ὁδοῖου Ἀθηνῶν κ. Βενισμίν μίᾳ συναυλίᾳ. Ἐκ τοῦ προϊόντος τῶν εἰσπραξέων αὐτῆς μέρος θὰ διατεθῇ ὑπὲρ φίλου Ἀρωπικοῦ σκοποῦ.

Τὸ πρόγραμμα τῆς συναυλίας περιλαμβάνει ἔργα μεγάλων καλλιτεχνῶν ὡς ὁ Vientemps, καὶ ὁ Wieniawski.

Εἰσιτήρια πωλοῦνται.

Παρά τοῦ κ. Β. Βενισμίν

Εἰς τὸ πρακτορεῖον τοῦ κ. Κωνσταντ. Κυριακίου

Εἰς τὸ κατάστημα τοῦ κ. Μιλτ. Κοζᾶ

Εἰς τὰ γραφεῖα τῆς «Ροδιακῆς»

Συνιστῶμεν θερμότατα τὸν νεαρὸν ὁμογενὴ καλλιτέχνην εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ κοινῶς ἡμῶν πόλεως μας, ὅπερ δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θὰ τιμήτῃ διὰ τῆς παρουσίας του τὴν πρώτην αὐτοῦ καλλιτεχνικὴν συναυλίαν, ἐξ ἧς θὰ ἀποκομίσῃ τὰς γλυκυτέρας καὶ τέρπνοτέρας τῶν ἐντυπώσεων.

8. «Συναυλία», *Ροδιακή* Ζ' 401 (14/5/1922), 2

CONCERTO BENIAMIN

Il concerto del violinista Basilio Beniamin è fissato per domani, sabato-17 giugno, alle ore 17, al Museo.

Il programma contiene :

— I —

Concerto in re minore Henri Vieuxtemps
Andante
Adagio religioso
Finale marziale

— II —

<i>Romansa</i>	Ambrosio
<i>Liebesleid</i>	F. Kreisler
<i>Canzone Luigi XIII</i>	»
<i>Siciliano e Rigaudon</i>	»
<i>Sogno (Notturmo)</i>	F. Drdla

— III —

<i>Leggenda</i>	H. Wieniawski
<i>Scherzo - Tarantella</i>	»

Accompagnerà, l'eletta pianista - Signora Bice Doria Buttà.

9. *Il Messaggero di Rodi* Anno VII,
No.86 (16/6/1922), 4

CONCERTO BENIAMIN

Sabato scorso, alle ore 17, com'era stato annunciatato il violinista Basilio Beniamin ha tenuto, innanzi ad un pubblico colto e numeroso, nella sala grande del Museo, un altro concerto, affermandosi nuovamente per la sua tecnica ed agilità.

Accompagnava al piano, con precisione e somma maestria, l'eletta Signora Bice Doria Buttà, arbitra assoluta della tastiera, che ella sa piegare a tutte le esigenze di un temperamento musicale di primissimo ordine, con espressione di sentimento senza sovrabbondanze e nobilmente contenuta da quel freno ch'è singolare suo intendimento artistico.

Il Beniamin, come nel concerto dato in precedenza al « Circolo Italia », ha interpretato con intuito, sensibilità e passione il programma musicale che qui appresso riportiamo:

— I —

Henri Vieuxtemps *Concerto in re minore*
a) *Andante*
b) *Adagio religioso*
c) *Finale marziale*

— II —

Ambrosio *Romanza*
F. Kreisler *Liebesraut (Piacere ed amore)*
» *Cansone Luigi XIII*
» *Siciliano e Rigaudon*
F. Drdla *Sogno (Notturmo)*

— III —

H. Wieniawski *Leggenda*
» *Scherzo - Tarantella*

Fra gli intervenuti abbiamo notato S. E. il Governatore, che ha voluto personalmente rallegrarsi con i due virtuosi e squisiti interpreti per il successo meritatamente da essi riportato.

10. *Il Messaggero di Rodi* Anno VII, No.87
(19/6/1922), 4

Συναυλία

Ἡ πρὸ τινῶν ἡμερῶν ἀναβληθεῖσα συναυλία τοῦ ὁμογενοῦς καλλιτέχνη κα. Βασ. Βενιαμίν ἔλαβε χώραν τὸ Σάββα-
τον τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Ἀρχαιολο-
γικοῦ Μουσείου.

Τὴν συναυλίαν ἐτίμησε διὰ τῆς παρου-
σίας Του ἡ Α. Β.Ξ. ὁ Διοικητὴς κόμης
Δὲ Μποσδάρι καὶ πολὺ ἐκλεκτὸς κόσμος
τῆς διεθνοῦς κοινωνίας μας. -

Τὸ πρόγραμμα τῆς συναυλίας περὶ
λάμβανεν τιμὰς ἔργων ἐξόχων καλλι-
τεχνῶν, ὡς Vieuxtemps, Kreisler,
Wenianski, τὴν θαυμασίαν ἐτέλεσιν
τῶν ὁποίων παρηκολούθησε μετὰ τῆς με-
γαλυτέρας συγκινήσεως τὸ ἐκλεκτὸν ἀκρο-
ατήριον, ὅπερ ἐξέσπα εἰς παρατεταμένα
χειροκροτήματα.

Εὐηρεστήθη νὰ συνοδεύσῃ διὰ κλειδο-
κυμβάλου τὸν καλλιτέχνην κατὰ τὴν ἐκ-
τέλεσιν τοῦ προγράμματός του ἡ ἀξιότ.
κυρία Bice Buttà θυγάτηρ τοῦ ἐν τῇ πέ-
λειμας ἀξ. προέδρου τῶν ἐφετῶν κα. Doria.

Συγχαίρομεν τὸν νεαρὸν καλλιτέχνην
διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τὴν ὁποίαν ἐσημείω-

σε μὴ ἀμφιβάλλοντες ποσῶς ὅτι θέλει συ-
νεχίσῃ καὶ διὰ νέων συναυλιῶν τοῦ νὰ
προκαλῇ ταιαύτας εὐχαρίστους συγκεν-
τρώσεις, ὅς ἂν ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Σαββάτου ται-
αύτη.

11. «Συναυλία», *Ροδιακή Ζ'* 480
(8/6/1922), 2

- CONCERTI -

Nico T. Camburekis. nativo di Calimno, di anni dodici, violinista, alunno del Professore del Conservatorio di Rostov, in Russia, Sig. Zelihman, darà due concerti: sabato e domenica prossima, nella Sala grande del Museo Archeologico di Rodi,

12. *Il Messaggero di Rodi*
Anno VII, No.157
(25/10/1922), 3

alle ore 16. Il programma comprende opere dei migliori compositori di musica. Il violinista sarà accompagnato al pianoforte, dalla distintissima Signora A. Gugliormella.

La 3ª parte del ricavato dei due concerti sarà destinata per i profughi dell'Asia Minore.

Ο ΝΕΑΡΟΣ 12ΕΤΗΣ ΕΛΛΗΝ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ ΒΙΟΛΙΣΤΗΣ ΝΙΚΟΣ ΚΑΜΠΟΥΡΑΚΗΣ

Μαθητής τοῦ διασήμου κα-
θηγητοῦ Ζέλιχμαν τοῦ Κον-
σερβατονάρ Ροστόβ τῆς
Ρωσσίας.

Ὅστις ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν
τεῦθεν δι' Ἀλεξάνδρειαν δι-
αβάσεώς του θὰ δώσει δύο
συναυλίας ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ
Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Εἶνε γνωστοὶ οἱ θρίαμβοι
οὓς κατήγαγεν ἐν Κωνσταντι-
νίᾳ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἔνθα τὸ Ὁ-
δεῖον ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν προ-
στασίαν τουτῶς συναυλιαστοῦ,
τὰς ὁποίας ὁ τύπος τῶν δύο
τούτων πόλεων συνώδευσε
μὲν ἐνθουσιωδέστατα σχόλια.

Τὰς συναυλίας του θὰ δώ-
σῃ τὸ Σάββατον καὶ τὴν Κυ-
ριακὴν, θὰ συνοδεύσῃ δὲ ταύ-
τας διὰ κλειδοκυρβάλου ἡεὺγε-
νὸς Κα Γουλιερμέλλα.

Τὸ πρόγραμμα περιλαμβά-
νει ἐκλεκτὰ τεμάχια μεγάλων
Μουσουργῶν.

Εἰσιτήρια πωλοῦνται εἰς τὰ
γραφεῖά μας.

Διὰ τοὺς στρατιώτας καὶ μαθητὰς τὰ εἰσιτήρια εἰς τὸ ἥμισυ.

ΝΙΚΟΣ ΚΑΜΠΟΥΡΑΚΗΣ

Ο ἐκ Καλδάρων καταγόμενος Νίκος Θ. Καμπουράκης, διδασκατὴς ἀριστοτέχνης βιολιστῆς, μαθητὴς τοῦ διασήμου καθηγητοῦ τοῦ Ωδείου Ρουσὶβ (Ρωσίας) Σέλιγκιν, παρουσιάζει ἑκτακτον μουσικὴν ἰδιοφυίαν εἰς μικρὸν εἶσαίη ἡλικίᾳ καὶ τὸ μοναδικὸν φαινόμενον νὰ καίῃ μὲ νόταν ἐκ μνήμης τὰς δυσχερώτερας συνθέσεις τῶν διασημοτέρων μουσουργῶν.

Παντοῦ διουκῶκε μουσικὰς συναυλίας κατήγαγεν ἀληθεῖς θριάμβους καὶ ἐθανυμάσθη τὸ μουσικὸν του ἄλαντον. Εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ Ωδεῖον ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν του τὰς συναυλίας του, ὃ δὲ τύπος ἐξῆρε τὴν ἀπαράμειλον μουσικὴν δεινότητά του

καὶ ἐνθουσιωδῶς ἐχρηαίτισε τὸν νέον τοῦτον ἑλληνικὸν μουσικὸν ἀστήρα τῆς Δωδεκανήσου.

Ο νεαρώτατος καλλιτέχνης ἐπ' ἐδῶκαι ῥίξ τῆς ἐντεῦθεν δι' Ἀλεξάνδρειαν διαβάσεώς του θὰ δώσῃ δύο συναυλίας ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῇ εὐγενεῖ συμπράξει διὰ κλειδοκρυβίου τῆς Κυρίας Γουλιερμέλλα, τὸ Σάββατον καὶ τὴν Κυριακὴν. Τὸ πρόγραμμα περιλαμβάνει ἐκλεκτὰ μουσικά τεμάχια μεγάλων μουσουργῶν.

Εἰσιτήρια πωλοῦνται εἰς τὰ Γραφεῖα τῶν ἐφημερ. «Νέας Ρόδου» «Ροδιακῆς» εἰς τὴν Ἱταλικὴν λέσχην καὶ εἰς τὸ περίπτερον τοῦ κ. Ρόδο.

14. «Νίκος Καμπουράκης», *Νέα Ρόδος* IB' 766 (14 (27)/10/1922), 1

CONCERTI

I due concerti dati nella grande Sala dei Cavalieri, dal violinista dodicenne, Nico Camburachi, hanno fatto accorrere — sabato e domenica scorsi — al Museo dei Cavalieri, tutti gli amatori della musica di stile.

L'intervento di S. E. il Governatore ha richiamato ai concerti anche le autorità e la parte più colta ed intellettuale, sia della nostra Colonia, che della cittadinanza rodiota.

Il programma vario ed interessante, diverso nei due giorni, ha messo brillantemente in luce le spiccate doti di questo precoce virtuoso, apparso come una bella promessa dell'arte, egregiamente accompagnato al piano dalla esimia Signora A. Gagliormella.

Nico Camburachi, profugo dalla Russia, è nato a Calimno ed ha studiato al Conservatorio di Rostov. Oltre ad una tecnica mirabile di polso, sicurezza e resistenza, egli possiede — dote non comune alla sua età — espressività tale da superare senza sforzo, tutte le difficoltà di esecuzione anche per pagine musicali non tanto semplici, pregevoli di vivezza, eleganza e suggestione.

Pregato da S. E. il Governatore, il piccolo violinista, nell'esecuzione, di domenica, ha ripetuto il finale della armoniosa suonata « I figli degli zingari » di *Strauss*, interpretata con mirabile sentimento artistico.

Nico Camburachi ha indubbiamente innanzi a sé aperto un avvenire al quale ha pienamente diritto per la passione che lo anima e lo avvince al suo violino, ma il risultato dei suoi concerti — anche quando siano dati a scopi nobili e filantropici — non gli debbono far dimenticare però che gli restano pochissimi anni ancora di studio razionale ed intelligente per potere entrare con i tesori tutti racchiusi nel suo archetto, e trionfalmente, nel numero dei violinisti più apprezzati.

È sarebbe proprio un peccato se l'ebbrezza di singoli piccoli successi o d'altro, dovesse tarpare le ali a chi dalla natura ha avuto un dono tanto raro.

Domani, mercoledì - 1 novembre, alla ora 18, Nico Camburachi, gentilmente offertosi, darà un altro concerto al « Circolo Italia », al quale sono invitati i Soci e le rispettive famiglie.

Siederà al piano, ancora la distintissima Signora A. Gagliormella.

Ὑπῆρξεν ἀνωτέρα πάσης προτοδοκίας ἡ ἐπιτυχία τὴν ἐστημεῖωσαν αἱ δύο συναυλίας τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς, ἃς ἔδωκεν ὁ δωδεκαετής βιολιττής Νίκος Καμπουράκης ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Κεῖ ὁ κόσμος τῶν θαυμαστῶν τῆς θείας τέχνης τοῦ Ὀρφέως, ὅστις ἔτρεξεν ἐκεῖ διὰ νὰ ἰδῇ καὶ νὰ θαυμάσῃ τὸν μικρὸν Ἑλληνα καλλιτέχνη, ἔστις περιποιεῖ τὴν τιμὴν εἰς τὴν ἐμογένειαν καὶ ἰδίᾳ τὴν Δωδεκάνητον (διότι εἶνε Καλύμνιος), ἀνεχώρησε κατεγοητευμένος, ἐνθουσιασμένος διὰ τὸ σπάνιον τοῦτο μουσικὸν φαινόμενον τὸ ὅποσον τόσον ἐγγυᾶται διὰ τὸ μέλλον ἀρκεῖ τοῦτο, ὅπως καὶ πιστεύομεν νὰ μὴ ἀρεθῇ νὰ ἀναπτυχθῇ μόνον μετὰ τὴν ἐξαιρετικὴν ἰδιοφυίαν τοῦ ἀλλὰ ν' ἀποκτήσῃ ὅλους ἐκείνους τοὺς ἀναγκαίους μουσικοὺς τίτλους τοὺς ἀπαραίτητους διὰ τοὺς μεγάλους μύστας τῆς μουσικῆς.

Τὰς συναυλίας τοῦ κ. Νίκου Καμπουράκη ἐτίμησαν διὰ τῆς παρουσίας των ἡ Α. Ἐξ. ὁ Διοικητής, ὅστις καὶ τὸν συνεχάρη ἰδιαιτέρως, αἱ Ἀνώτεραι ἀρχαί καὶ τὸ Προξενικὸν σῶμα τῆς πόλεώς μας. Τὴν ἐκτέλεσιν δὲ τοῦ πλουσίου προγράμματος, ὅπερ περιέλαβεν ἑξῆς ἔργα κυρίως μεγάλων Ρώσων μουσουργῶν συνώδευσεν ἡ εὐγενεστάτη κυρία Γουλιρμέλλα, διὰ κλειδοκυμβάλου.

Ὅ,τι κυρίως ἐθαυμάσθη καὶ κατὰ τὰς δύο συναυλίας τοῦ κ. Ν. Καμπουράκη ὑπῆρξεν ἡ δυσανασόγως πρὸς τὴν ἡλικίαν τοῦ τεχνικὴ εὐχέρεια περὶ τὴν πιστὴν ἐκτέλεσιν καὶ τῶν δυσκολωτέρων μερῶν τοῦ προγράμματός του, ὅπερ ἀπέδωκε μὲ ὅλην τὴν ἐκφραστικότητα καὶ τὴν γλυκύτητα ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλους τοὺς κανόνας, οὓς ἡ τέχνη ἀπαιτεῖ, ἐπισπασάμενος δικαίως τὰ παρατεταμένα τῶν ἀκροτῶν του χειρουργήματα.

ΣΥΝΑΥΛΙΑ

Τὴν Τετάρτην ὥραν 3 μ. μ. ὁ νεαρὸς ἀ-
ριστοτέχνης βιολιστὴς Νίκος Καμπούρα-
κης θὰ δώσῃ ἀκόμη μίαν τελευταίαν συν-
αυλίαν ἐν τῇ Μεγ. αἰθούρῃ τοῦ Βασιτ.
Γυμνασίου.

Μέρος τῶν εἰσπραξέων θὰ διατεθῇ ὑ-
πὲρ τῶν προσφύγων.

17. «Συναυλία», *Ροδιακή* Η' 440
(24/10/1922), 2

Il violinista Nico Camburachi al « Circolo Italia »

Un'altra ora di indimenticabile godimento artistico si è avuta nel pomeriggio al « Circolo Italia », dove il piccolo violinista ha eseguito, dietro richiesta dei Soci—in seguito a desiderio espresso da S. E. il Governatore, un'eccezionale programma.

Accompagnato al piano sempre dalla Signora Agnese Gugliormella la quale, alla squisita sensibilità artistica accoppia la sapienza tecnica di una lunga pratica nel magistero di musica e canto, Nico Camburachi—già circondato dalla invidiabile notorietà del successo riportato alla Sala del Museo—è stato molto festeggiato dai numerosi convenuti, che lo hanno calorosamente applaudito ad ogni pezzo.

Il giovane e valentissimo violinista ha, con vero impegno e mirabile intuito interpretativo, dato un'altra prova della sua arte di intima significazione spirituale suonando :

PARTE I.

- 1- Concerto, Mendelssohn - 1^a parte.
- 2- Minuetto, Paderewsky
- 3- Siciliano e Rigaudon, Francaeur - Kreisler
- 4- L'ape, Schubert

18. Il Messaggero di Rodi Anno VII, No.163
(6/11/1922), 6

PARTE II.

- 5- Faust, Gounod
- 6- La 2^a mazurca, Wieniawsky
- 7- Gavotta, Goseno
- 8- Zingaresca, Sarasate

A ricordo della festa d'arte, la Direzione del Circolo ha offerto al piccolo virtuoso un orologio d'oro a bracciale ed una discreta somma di danaro raccolta sul momento per oblazione spontanea fra i Soci.

Alla fine del concerto, i Soci hanno fatta una calda dimostrazione all'esimia pianista Signora Gugliormella che gentilmente si è prestata per la magnifica audizione musicale. A tutti gli intervenuti è stata regalata una cartolina fotografia del violinista, che promette invero di diventare un sottile e profondo maestro dell'archetto.

ΣΥΝΑΥΛΙΑ

Ἡ συναυλία τῆς παρελθούσης Τετάρτης, ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ μικροῦ καλλιτέχνου κ. Νίκου Καμπουράκη τῇ εὐγενεῖ συμπράξει τῆς κ. Γουλιερμέλλα ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Βενετοκλείου Γυμνασίου ἐσημείωσε καὶ πάλιν, ὡς ἄλλως ἦτο δέβαιον ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν. Προγραμμα ἐκλεκτὸν, ἔργα κλασικὰ μεγάλων μουσουργῶν, ἐκτέλεσις θαυμασία, πιστοποιήσουσα

διὰ τὴν ἐπί πάλιν φοράν τὰς ἀτάλαντάς τας τῶν τοῦ καλλιτέχνου πιστοτέχνων. Ὅσοι οὖν τόσας ὑποθέσεις εἶδει διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ὅπερ ἐπιδείκνυται τὸν κατὰ τὴν τάξιν τῶν μεγάλων μουσικῶν οὐκ εἰσὶν ἀκόσμου, ἐφ' ὅσον πρὸς τῇ ἐξαιρετικῇ ταύτῃ ἰδιότητι τοῦ καλλιτέχνη κατὰ τὴν διαβεβαιώσιν τῆς εὐγενοῦς ἐνταῦθα προστάτιδος τοῦ κ. Γουλιερμέλλα καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ πρᾶγματα, ἅτινα ἀναδεικνύουσι τοὺς μεγάλους μουσικοὺς. Ἀκριβῶς δὲ τὰ πρᾶγματα τοῦ ταῦτα εἶνε ἐκεῖνα, ἅτινα ἐφείλκυσαν τὴν μεγάλην συμπάθειαν τῆς εὐγενοῦς καὶ μεγάλης ἐπίσης καλλιτέχνης ἐν τῷ κλειδοκυμβάλῳ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ τῇ παράσχη ἀμέριτον τὴν συμπράξιν τῆς κατὰ τὰς συναυλίας τοῦ ἐπισπασαμένη δικαίως τὴν βαθεῖαν τῆς καινοφάνειας ἐκτίμησιν διὰ τὴν ὑπέροχον τῆς ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα ἐξουσίας

Ἐξ ἐπισημικῆν καλλιτέχνην, πᾶς εὐγενεστῆρας οἶκος. Γουλιερμέλλα καὶ Μπαγκλίνι, ἧς ἡ θυγάτηρ πάντῃ εὐγενῶς ἐβοήθητε κατὰ τὴν συναυλίαν, μετὰ τὸ τέλος αὐτῆς ἐγένετο δεξίωσις ἐκ μέρους τῆς κοινότητος ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Γυμνασιαρχείου, ἐνθα καὶ τοῖς προτερέθησαν ὅλα τὰ ἀναγκατικά.

19. «Συναυλία», Ροδιακὴ Η' 442 (31/10/1922), 2

VI. Ποιήματα

1. Εμμανουήλ Παντελίδης, «Η πατρίς μας ερημόνει», *Ροδιακόν Ημερολόγιον* (1912), 76-79

Η ΠΑΤΡΙΣ ΜΑΣ ΕΡΗΜΟΝΕΙ

*
Πῆρα τὸν δρόμον μὴν αὐγὴ ὀλίγο νὰ ῥευθάβω
καὶ πῆγα στὸ Φιλέρημο· ὅθεν ἦτανε νὰ ῥθάσω
εἰς τὸ Ταβάζι ὁ πτωχὸς τὴ διψᾷ μου νὰ δούσω
καὶ μ' ἔμελλε τῆς θλιθερῆς ἰδέας μου ν' ἀρχίσω
μέσα δ' ἐκείνην τοῦ βουνοῦ τὴν ἄκραν ἡσυχία
ἀκούετ' ὁ ἀντίλαλος μὲ μὴ ὥων ἄγρια
«ὦ Πατρίς μας ἐρημόνει
καὶ κανένας ὅθεν τὴν δώνει!»

ἀναπετάχθη κι' ἔλεγα ὄνειρο εἶνε μόνο
ὄνειρο γιὰ νὰ ἐνθυμηθῶ τὸν ῥοβερό μου πόνο
μὰ μὴπως κι' ὁ ἀντίλαλος ψεύδεται εἰς ἐμένα
μὴπως καὶ ὅθεν ῥημάχτηκε ἀπὸ τὰ μαῦρα ξένα
μὴπως καὶ ὅλα τὰ παιδιὰ ὅθεν ῥεύγουν κάθε μέρα
κι' ἀφίνουν τέτοια εὐμορξιά κρύο νερὸ κι' ἀγέρα
μὴπως καὶ ὅθεν ὠρῶνεψε ποῦ τὰ παιδιὰ της 'κεῖνα
ποῦ ἔδιδαν δῆριγος καὶ ζωὴ καὶ τώρα κοιμημένα
'μέρα καὶ νύκτα 'θρίσκονται καὶ πόλεις καὶ χωρία
κι' ἐνῶ αὐτὰ σκεπτόμουνα, νὰ ἦ ὥων ἄγρια

«ὦ Πατρίς μας ἐρημόνει
καὶ κανένας ὅθεν τὴν δώνει!»

ὦ! τί ἀγριεμὸς τριγύρω μου ἀνέλπιστος, τί ὀρίκη,
ἀλήθεια λέγει ἡ ὥων ὅθι ποῖαν καταδίκη
δ' ἔρριψαν ὦ! Πατρίδα μου τ' ἀγαπητὰ παιδιὰ σου

* Ἀπηγγέλθη ὑπὸ τοῦ ποιήσαντος ἐν τῇ ἡμερίδι τῆς
'Εργάνης Ἀθηνᾶς γενομένη τὴν 26ην Ἰουνίου 1911 ἐν
τῷ Βενετοκλείῳ Γυμνασίῳ.

κι' ὁ ζωοφόρος των ὁ πικρὸς σπάρραξε τὴν καρδιά σου
 τὸ δάκρυ ἔχεις δύντροφο περίσσιο κι' ἀπ' τὸ κύμα
 ὅπου δὲ περιβρέχει
 ἄχ! γονατίζεις ἀνύχνη στής μοῖρας κάθε βῆμα
 καὶ σκέπτεσαι τὶ τρέχει,
 νὰ ἡ φωνὴ καὶ πάλι
 σκορπώντας ῥοικνὴ ζάλνῃ

«ὦ Πατρίς μας ἐρημώνει
 καὶ κανένας δὲν τὴν δώνει!»
 ἀκουμπισμένος θαύμαζα τὴν καλλονὴν τῆς 'Ρόδου
 κι' ἐρροφούν αἶθραν ὁροδεράν καὶ θυμαιοῦ καὶ 'ρόδου
 ὁσμὴν ποῦ δὲν τὴν ἀπαντᾷς ποτὲ εἰς ἄλλαν χώρα
 κι' ἂν ἀκριδοπληρώσης, κι' ἡ 'Ρόδος μας γιὰ ὥρα
 δυσεύρετα εἰς ἄλλν γῆ εἰς ὅλους τὰ χαρίζει
 ἐπλάσθην ὅπως τοὺς θνητοὺς Παράδεισον 'θυμίζει !
 ἐκεῖ ποῦ γύρω ἔβλεπα ζωριὰ ἀνθοστολισμένα,
 μὰ φαίνοντο κι' ἀπ' τὰ ψηλά πῶς ἦτανε θλιμμένα
 τὰ μάτια μου ἐκλείδανε
 ξάβρου εὐρέθ' ἐμπρός μου
 κόρη θλιμμένη
 μαυροντυμένη

τόσο πανώρητα ἦτανε ποῦ 'θάμβωσε τὸ ῥῶς μου
 ἀνατριχίλα ἐννοῶσα μὲ πιάνει ποῦ τὸ χέρι
 κι' ἀρχίζει νὰ μοιρολογᾷ κι' ἀρχίνασε νὰ κλαίγῃ
 ἐρρίφθῃ γύρω καταχνιὰ ζεστάθηκε τ' ἀγέρι !
 καὶ μὲ τρεμονλιαστὴ φωνὴ ἀπὸ λυγμὸν μὲ λέγει
 «τὶ μὲ νομίζεις φίλε μου» ἔχθη ὁ στοχασιμὸς μου
 ἔδεδθηκε ἡ γλῶσσά μου, ἐθάμβωσε τὸ ῥῶς μου
 φάντασμα ἐσπετόμοινα δὲν 'μοιάζει ἡ μορφή της
 ἄγγελος ἴσως ἦτανε γιατί ἡ καλλονὴ της
 ἦτο οὐράνια ἀνέκδοτατος δὲν γράφεται μὲ πέννα.
 — Παιδί μου μὴ μοῦ σκιάζεσαι μὴ ταραχθεῖς γιὰ μένα
 ἐγὼ 'μαι ἡ 'Ρόδος ἡ Πατρίς ἀπότομα μοῦ λέγει
 τὰ μάτια της βουρκώσανε κι' ἀρχίνασε νὰ κλαίγῃ.

Εἴμ' ἡ πτωχὴ Πατριῖδα δας γιὰ ὅες πῶς ἔχω γείνη!
καθ' εὐτυχία, καλλονή, ἀλλοίμονον μοῦ ῥθίνει!
φεύγουνε ὅλα τὰ παιδιὰ καὶ ἔρημ' ἀπομένω
κι ἀντὶ χαρῆς πειὰ ἐποχὴ θλίψεις καὶ μοῦς προσμένω
ἔλα ν' ἀκούσῃς κἄτι τι, ποῦ πειὰ δὲν θὰ σπαράξει
καρδιά κι' ἄν εἶνε διδερμένα ;

. ὅλα τὰ εἶχ' ἐν τάξει
ὁ νειὸς 'κείνη ποῦ μ' ἔδειξε, μὲ μάτια θακρυσμένα
τὸ πλοῖον ἐπερίμενε νὰ φύγῃ εἰς τὰ ξένα
πᾶσιν ἐκλάψαν οἱ γονεῖς καὶ ἡ γλυκειὰ μνηστὴ του
λιποθυμῆσαν ἡ ἀδελφὴς καὶ οἱ πτωχοὶ ἀδελφοὶ του
μὰ δτὴν ὑστερὴν τὴν ὥρα θαρρεῖς καὶ νὰ μετάνιωδε
γιαυτὸ ποῦ ἀπεφάσισε
καὶ μὲ καὶ ὁ μεγάλος μονολογεῖ μὲ δάκρυα

κρυφὰ δὲ μίαν ἄκρεια.

« Ῥόδος πατριῖδα μου γλυκειὰ ἄχ πῶς θὰ δὲ ἀρῇσω
μὰ δπου κι' ἄν πάγω μακριὰ δὲν θὰ δὲ λησμονήσω
Ὅπου μὲ 'ρίψει ἡ μοῖρά μου ἀγαπητὴ Πατριῖδα
δὲν θάσαι μόνη μου χαρὰ καὶ μόνη μου ἐλπίδα
Δάκρυα πικρὰ χύνω γιὰ δὲ μὰ μὰ νὰ δὲ ταιριάζει
κι ὁλόπικρός σου χωρισμός τὰ δτήθεια μου σπαράζει
Ὅπου κιᾶν πάγω μὰνα μου θάσαι παρηγοριά μου
θὰ μὲ 'λαφρώνης τὸν καὶ μὲ ποῦ νειώθω δτὴν καρδιά μου
Στὴν τελευταία αὐτὴ στιγμὴ ποῦ μακριὰ σου φεύγω
γονατιστὸς Πατριῖδα μου μιά σου εὐχὴ γινεῦω

καὶ μιά σου θίδω ἀπὸ καρδιά

Πατριῖδα μου ἔχε γειὰ ! »

Ἡ κόρη τότε δᾶν τρελλὴ τραβοῦσε τὰ μαλλιά της
τ' ὠραῖον βλέμμα ἄλλαξε ἐχάθη ἡ ὡμορφιά της
ἔτρεμε οἷν τὸ πρόβατο 'ποῦνε μισοδόξαγμένο
τὸ χέρι μ' ἔδωγγε γερὰ μὲ βλέμμα πονεμένο
ὅλο τὸν πόνο ἐννοιωθα ποῦ εἶχε δτὴν καρδιά της

γιά τ' ἄμοιρα παιδιὰ της.

Ἄχ! ἡ μεγάλη διμφορὰ εἶνε! θουδὴ καὶ κρύα

δὲν τοῦ νεκροῦ τὰ δάδανα, δὲν τὰ ψυχρὰ μνημεῖα
ὥρα πολλὰ ἐπέρασε..... καὶ ξάφνου ἀποστάμενη
ποῦ τὴν μεγάλην ταραχὴν μὲ λέγει πονεμένη
«θέλεις παιδί μου νὰ ἰδῇς τὶ κάμνουν κι εἰς τὰ ξένα
τ' ἀγαπημένα μας παιδιὰ τ' ἀδικοξοριδμένα ;»
καὶ μονομιᾶς βρεθᾷκαμε πλάϊ δὲ πατριώτη
ποῦ εἶναι ἄρωστος βαρεὶά εἰς σκοτεινὴ καλύβι
«περνάει ἄχαρι ζωὴ τὴν ὥμορφη του νεότητι
μὲ πόνους καὶ μὲ στεναγμοὺς παντοτεινὰ τὴν θλίβει»
τὸν πόνο πῶχει τὸν βαθὺν ἐβλεπες στὴν καρδιά του
«ἀκουσε τὶ παραληροῖ μέσα στὴν μοναξιά του»

«Σὺν δ' ἐνθυμηθῶ πατρίδα μὲ στὴν μαύρη ξενιτειὰ
τρέμει ἀπὸ νοσταλγία ἄχ! ἡ δόλια μου καρδιά
δὲν βλέπω μὲ στὴν γῶρ' αὐτὴ τὰ ξακουστά σου κάλλη
κι' ὁ ἥλιος εἶνε θαυπερὸς τὴν ὥρα ποῦ προσβάλλει
δὲν ῥίπτει γύρω του ἀχτίδες ὀλόχρυσες καὶ λαυπερές
καὶ ζῶ παντοτινὰ, μὲ σκέψεις ἄχ! τοῦ νηπίου μου ἱερές
μέσα στὴν ἔρημν ξενιτειὰ ποῦ λείπουν συγγενεῖς καὶ φίλοι
τὸ δάκρυ ἔχω δύντροφο καὶ φαρμακάδα εἰς τὰ χεῖλη
δὲν βλέπω συγγενεῖς καὶ φίλους νὰ παρηγορηθῶ
καὶ πῶς πατρίδα λατρευμένη νὰ μὴ δ' ἐνθυμηθῶ;
λυγμὸν βαθὺν αἰσθάνθηκα νὰ πνίγῃ τὸ λαιμὸ μου
καὶ νὰ μὲ φέρει ζάλη ἡ τόση βιοπάλη
τῶν προσφιλῶν πατριωτῶν ποῦ εἶδα στ' ὄνειρό μου.

Νὰ φύγω πειὰ ἠθέλησα μαζὶ μὲ τὴν Παρθένα
νὰ στρέψω στὴν πατρίδα μας μ' ἀλοιμονον δ' ἐμένα;
ῥάντασμα ἦτο ἀληθινὸ κι' ἀπὸ ὑπρόστα μου ἐχάθη
κι' ἐξανταζόμην μόνος μου τῆς δύστυχης τὰ πάθη.

Θεὲ καὶ δῶδέ με ῥωνὴ κρότο πολὺ νὰ βγάλῃ
ποῦ ἀπ' ἄκρη δ' ἄκρη ν' ἀκουσθῇ δ' ὅλη τὴν Οἰκουμένη
ὅπου εἶν' Ἑλληνικὴ ψυχὴ μιὰ συμβουλή μεγάλη
ν' ἀκούσουνε μὲ προσδοχὴ ὅλοι οἱ ξενιτευμένοι
νὰ στρέψουν στὴν Πατρίδα των ν' ἀφίσουνε τὰ ξένα
τότε ὑπορεῖ νὰ ἰδοῦμε πειὰ χρόνια εὐτυχισμένα.

EMMANOYLA HANTEMIAHS.

Δ Ε Η Σ Ι Σ

Τό φῶς μου, ὦψιστε Θεέ, εὐσπλαγχνε ἐλεῆμον
τὸ φῶς μου, μόνε ἀγαθὲ, φιλόανθρωπε, οἰκτεῖρμονι
Ἐσβύσαν πλέον οἱ πυρσοὶ τῶν φάρων τῆς μορφῆς μου.
αἱ θύραι μένουσι κλεισταὶ τοῦ οἴκου τῆς ψυχῆς μου.
Ἀπώλεσα ὁ δυστυχίης τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου
ἐξ ἀπειρίας ἱατροῦ ἢ ἐξ ἁμαρτιῶν μου;
Σὺ οἶδας, πάνσορε, Θεέ, σὺ ὅστις, ἂν θελήσης
τῆς ἁμαρτίας ἱατροῦ καὶ τὰς ἐμὰς ἐπίσης,
δύναται ἐν μιᾷ ροπῇ τοῦ ὀφθαλμοῦ νὰ λύσης
καὶ ἓνα δοῦλον σου πιστὸν ἐμὲ νὰ ἐλεήσης.
Ἐλέησόν με, Παιητά, τοῦ κόσμου ὀλοκλήρου
τῶν ἀσράτων καὶ ὀρατῶν σύμπαντος τοῦ ἀπείρου.
Δὲν θέλω πλοῦτη καὶ τιμὰς· φωτὸς ἀκτῖνα μίαν

θέλω διὰ νὰ δυνηθῶ νὰ λύσω τὴν σκοτίαν,

Ἐν ἧ πλανῶμαι διαρκῶς πρὸ τῶσων ἡδὴ χρόνων,
τίποτε ἄλλο δὲν ζητῶ τὸ ρῶς μου θέλω μόνον.

Ἄν ἅπαντα τὰ ἀγαθὰ μοι δώσωσι τοῦ κόσμου
θὰ προτιμήσω ἀντ' αὐτῶν, Θεέ, μόνον τὸ ρῶς μου.

Τί ὠφελοῦσιν οἱ πυρσοὶ τῶν ράων ἐσβεσμένοι
ἀρσὶ πλέοι· δὲν ὁδηγοῦν οὔτε τοὺς ἐν λιμένι;

Ὁ ἥλιος διὰ τυρλὸν ποτὲ δὲν ἀνατέλλει
καὶ ἡ σελήνη εἰς αὐτοὺς τὸ σκότος μόνον στέλλει,

ἡ δὲ ἡμέρα εἶναι νύξ, νύξ ὅμως αἰωνία,
τὰ πάντα διὰ τοὺς τυρλοὺς ὀλῖψις καὶ ἀγωνία,

Ἐὰν δὲν δύναται θνητὸς ποτὸς νὰ ἐννοήσῃ
τί ὑποφέρει εἰς τυρλὸς καὶ νὰ τὸν βοηθήσῃ,

Σὺ ὁ ἐσάξων τοὺς νεκροὺς καὶ τὰς καρδίας οἰδᾶς
τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς ἐμοῦ καὶ τᾶς ἐλπίδας,

εἶσαι ἢ μόνη μου ἐλπίς ἢ μόνη προστασία,
μὴ μὲ ἀρτήσῃς διαρκῶς ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ,

Σὲ ἱκετεύω ἐκτενῶς, Πάτερ Θεέ τῶν πρώτων
δοῦς εἰς τοὺς ὀρθολιμοὺς ἐμοῦ τὸ ρῶς αὐτῶν τὸ πρῶτον,

εἰσάκουσόν με ἰσχυρὲ, δέξαι τὴν δέησίν μου
ἀξίωσόν με νὰ ἰδῶ πάλιν τὴν ἔρασίν μου,

Τὰ ἔργα σου τὰ θαυμαστά νὰ ἐλέπω νὰ θαυμάζω
τὸ ἔνομά σου νὰ ὑμνῶ, Θεέ, καὶ νὰ δοξάζω.

ΜΙΝΩΣ ΒΕΝΕΤΟΚΑΗΣ

ΤΟ ΠΑΡΑΠΟΝΟ ΜΟΥ

Πῶς δ' ἀγαπῶ γλυκεῖα Ἑλλὰς δὴν δεύτερή μου μάνα
στὸν κόσμον περὶ τὸ φῶναζα δὴν παόχαλας καμπάνα,
μὰ ἔχω μὲ τοὺς Ἑλλήνας παράπονο μεγάλο
ποῦ ἂν μοῦ μείνῃ στὴν καρδιά θὰ πάθω δίχως ἄλλω.

Αὐτὸ 'ναί τὸ παράπονο ποῦ ἔχω στὴν καρδιά μου
πῶς ἐθραγκέψατε πολλὲ, ὦ Ἑλληνόπαιδά μου.

Ναὶ καθ' ἡμέραν χάνεται καὶ δδύν' ἡ ῥωμηοσύνη
δὴν μαραιμένο λουλουδο ὅπου ὁροδιά δὲν πίνει,
ὅλα σας εἶναι ῥάγκακα ὅλα τὰ ζηλευμένα
κι' Ἑλληνικὸ περὶ ἔθιμο δὲν δώζεται κανένα.

Φράγκικος εἶναι ὁ χορὸς ῥάγκακα τὰ τραγοῦδια
μὲ ῥάγκακα ὀνόματα βαφτίζουν τὰ λουλουῖδια.

Ἀν ἔχῃς πάθος στὴν καρδιά ποῦ καίει δὴν καμῖνι
πρέπει τὴν γλώσσα νὰ μιλάς τοῦ Βέρδη καὶ Ῥωσδίνη
τὸν Τροδατόρε δὴν ἀκοῦς νὰ κάμνῃς πῶς πεθαίνῃς
καὶ μὲ τὸ δόγμα ἀνοικτὸ δὴν χάλας ν' ἀπομένῃς.

Ἔως τὸ τέλος νὰ ῥουθῶς τῆς Δέδας τὸ κομμάτι,
ἄλλως δὲ λέν ἀπαιδευτὸ καὶ βάνανθο χωριάτη.

Ἀχ μάστορο Βέρδη πουθενὰ ἂν τύχῃ καὶ δὲ εἴρω
τὶ ἔχεις ἀπ' τὰ χέρια μου νὰ πάθῃς δὲν τὸ ξεύρω,
τόσαις ῥοραῖς μ' ἀνάγκασες νὰ δὲ χειροκροτήσω
ποῦ μ' ἔκαμῃς Κινέζικο τραγοῦδι νὰ ποθήσω . . .

Καὶ δεῖς, ὦ Ἑπτανήσιοι, ῥαυδοῖοι καντατόροι,
τοῦ κοντραποῦντο κλάδικο, θερμοὶ ἀδμιρατόροι,
εἰς τὴν λατρείαν τῶν μουσῶν κι' ἂν ῥέρετε τὰ πρῶτα
Ἑλληνικὴ δὲν ἔχετε στὸν λάρυγγα σας νότα.

Ἀχ πέτε μου ποῦ τραγουδοῦν τῆς λευτεριάς τραγοῦδια;
ποῦ οἱ κοπέλλες ἀγαποῦν τοῦ κάμπου τὰ λουλουῖδια;
ποῦ ἔχουν χρῶμα κεραδιοῦ τῶν γυναικῶν τὰ χεῖλη,
καὶ τὸ οὐρτὸ χορεύουνε μὲ κεντητὸ μαντήλι;
ποῦ ἀντηχεῖ τοῦ ἔρωτος παθητικὴ ὀλογέρα,
καὶ τ' ἀπδόνια κελαδοῦν δ' ἐλεύθερον ἄερα;
ποῦ χύνουν ἴσκιον ὁροδερὸ ἀθάνατα πλατάνια,
κι' ἀστράφτουν στῶν παλαιοκαριῶν στὴν μέση γιαταγάνια
ἐκεῖ νὰ τρέξω μὴ σιγῇ νὰ εὐφρανθῶ νὰ ζήσω
μὲ τοῦ βουνοῦ ταῖς μιροδιαῖς μονάχα νὰ μεθύσω.

Ἐκεῖ νὰ βάλω νὰ μοῦ ποῦν τοῦ Διάκου τὸ τραγοῦδι
ν' ἀνοίξῃ ἡ καρδοῦλά μου δὴν μεροδινιάς λουλουῖδι.

† ΓΟΥΣΤΑΥΟΣ ΛΑΦΦΩΝ.

NEON ΘΗΡΙΟΝ

Υαίναί, τίγρεις, πάνθηρες,λέοντες, ἄρκτοι λύκοι
Τὸ στέμμα ἀγριότητος εἰς ἄλλον νῦν ἀνήκει.
Νέον θηρίον ἄγριον μορφὴν ἀνθρώπου φέρον
ἐφάνη ἀγριώτερον καὶ τῶν ἀγριωτέρων.
Κλίνετε γόνυ πρὸ αὐτοῦ ὅλοι ταπεινωθῆτε
Τοῦ νέου Βασιλέως σας τοὺς πόδας ἀσπασθῆτε.
Υμεῖς ὅταν πεινάσῃτε μόνον τροφὴν ζητεῖτε
Ἀλλὰ ὅταν χορτάσῃτε ἄλλον δὲν ἀδικεῖτε.
Αὐτὸ εἶνε ἀκόρεστον τρώγει καὶ δὲν χορταίνει,
Πίνει τὸ αἷμα ὥς νερὸν κ' ἡ δόξα του ἐμμένει
ὕμεις δὲν ἐξορύσσετε τοὺς ὀφθαλμοὺς θυμάτων
Δὲν κόπτετε τὰ ὦτά των μετὰ τῶν κοσμημάτων.
Δὲν πυρπολεῖτε φρούρια ἢ πόλεις ἢ χωρία
Τὸ πᾶν δὲν μεταβάλλετε εἰς λίθους ἐν σωρείᾳ.
Ἀρχιερεῖς δὲν σφάζετε, δὲν καίετε τοὺς ζῶντας,
Οὐδέποτε δὲ θάπτετε τοὺς μὴ ἀποθανόντας.
Παρθένους δὲν βιάζετε ἔμπροσθεν τῶν γονέων,
Τὰ στήθη δὲν λογχίζετε γερόντων τε καὶ νέων.
Ἄλλους δὲν ἐκβιάζετε νὰ ἀλλαξοπιστήσουν,
Καὶ εἰς ὑμᾶς τὰ ἄμφια ὥς λάφυρα ν' ἀφήσουν.
Διὰ τὰ δακτυλίδια δὲν κόπτετε ἀπόνως
Ἄλλου τινὸς τὰ δάκτυλα ὥς ὁ τοῦ Κρούμου γόνος.
Οἱ Κρούμοι ταῦτα πράττουσιν ὥς ἥρωες ὀργίων,
Κατὰ ἀόπλων γυναικῶν, γερόντων καὶ παιδίων.
Ἄξιοι μὲν δι' ἐμπρισμοὺς, σφαγὰς, λεηλασίας,
Δολοφονίας, βιασμοὺς, δόλους ἀκολασίας.
Ἀλλ' ἅμα πρὸ αὐτῶν φανοῦν Ἕλληνες στρατιῶται,
Σ' ἄτακτον τρέπονται φυγὴν οἱ νέοι Δογχιχῶται.
Εἰάν δέ συναντήσωσι Σέρβον κρατοῦντα νεῦρον,
Ψυχρολουσίαν κάμνουσιν οἱ Κρούμοι εἰς τὸν Εἰβρον.

Εν Ρόδῳ

Μ. ΒΕΝΕΤΟΚΛΗΣ

ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΟΥ

Ρόδος πατρίδα μου γλυκειά ἄχ! πῶς θὰ σὲ
ἀφήσω

μ' ὅσο κι' ἂν πάγω μακριὰ δὲν θὰ σὲ λησμο-
νήσω

ὅπου μερίψει ἡ μοῖρά μου ἀγαπητὴ πατρίδα
σὺ θᾶσαι μόνη μου χαρὰ καὶ ἡ μόνη μου ἐλ-
πίδα

Δάκρυα πικρὰ χύνωγιά σέ, μὰ μάνα σὲ ταιριὰ
ἄξει,

κι' ὁδὸς πικρὸς σου χωρισμός τὰ στήθειά μου
σπαράζει

Ὅπου κι' ἂν πάγω, ὦ Πατρίς, θᾶσαι παρηγοριά
μου

θὰ μὲ λαφρώνη τὸ καμὸ ποῦ ἔχω στήν καρ-
διά μου

Στὴ τελευταία αὐτὴ στιγμὴ ποῦ φεύγω μακριὰ
πατρίδα μ' ἀλγισμόνητη σ' ἀφίνω τὴν ὕγεία.

Ε. Παντελίδης

6. Εμμ. Παντελίδης, «Στους μετανάστες», *Νέα Ρόδος* Ζ' 329 (19(1)/3/1916), 2

«ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΑΣ

Μέλι και γάλα ή θάλασσα στὰ ξένα ποῦ περνᾶτε
μέλλον εὐρὺ, χρυσὲς δουλειὲς νὰ βρῆτε ὅπου πᾶτε

Ἡ εὐτυχία κι' ἡ χαρὰ νὰ εἶνε συντροφιά σας
καὶ ἡ τιμὴ στὸν βίον σας νᾶνε τὸ πρόγραμμά σας

Νὰ εἴσθε εἰς ὅλους θαυμαστοὶ ἔντιμα παλληκάρια
φιλιπάτριδες, ἐργατικοὶ τῆς Ρόδου μας καμάρια

Πάντα στὸν νοῦν σας νὰ ἔχετε τὴν προσφιλεῖ Πατρίδα
ποῦ εἴσθε γι' αὐτὴν πόνος βαρὺς, θάρρος, γλυκεῖα ἐλπίδα

Μέλι καὶ ἡ θάλασσα τοῦ ταξιδιοῦ νὰ γείνη
κι' ἡ εὐτυχία κι' ἡ χαρὰ ποτὲ νὰ μὴ σᾶς 'φίνη.»

Απόσπασμα δημοσιεύματος:

«Γιατὶ γλυκεῖα πατρδίδα μας, γιατί μᾶς καταράσθης,
καὶ τόσον ἄπονα, σκληρὴ, μακρὰν Σου μας ἐκβάλλεις.
Γιατὶ τὴν λύπην ἄκαιρα σκορπίζεις στὴν καρδίαν μας,
Στὸ μητρικὸ τὸ σπῆτι μας, γιατί νὰ βασιλεύσουν,
πόννοι, καῦμοι, λύπη βαρειά;
Τοὺς γέροντας γονεῖς μας, ἀντὶ παρηγορία,
ποῦ πάντως τὴν ἀνέμενον σ' αὐτὰ τὰ γηρατεῖα,
γιατὶ νὰ τοῖς προσφέρης, ὡς δῶρον ζοφερώτατον,
τὴν μαύρη ξενιτειά;

Ὅμως ὅσον ἄσπλαγχνη καὶ ἄστοργη καὶ ἄν εἶσαι,
Ὅσον κωφὰ τὰ ὦτα σου στοὺς πόνους μας καὶ ἄν εἶναι,
πολλὰ ἔλπιζε ἀπὸ ἡμᾶς, ὅτι θὰ δῆς μιὰ μέρα,
σκληρόκαρδη μητέρα:
θε νὰ μᾶς δῆς νὰ στρέφωμεν ὅλοι μαζὺ ἀπ' τὰ ξένα,
Ὅπου ἡ μαύρη μοῖρά μας ἔγραφε δίχως σένα,
ἡμέρας μαύρας καὶ πικρὲς οἱ δύστηνοι νὰ δοῦμεν,
θε νὰ μᾶς δῆς νὰρχόμεσθε ὅλοι μαζὺ ἠνωμένοι,
καὶ τὸ χρυσὸ μας ὄνειρο νὰ βλέπωμεν ἀδελφωμένοι.
Θάρχόμεσθε ὅλοι μιὰ χαρὰ σκορπίζοντες τὸν πλοῦτο,
καὶ τὴν χαρὰ στὸν σκοτεινὸ καὶ πατρικὸ μας οἶκο.
Θε νὰ λθῶμεν ὅλοι μιὰ χαρὰ σκορπίζοντες τὴν δόξα,
σὲ σένα ποῦ κατέστρεψαν τῆς ἐρημιᾶς τὰ τόξα.»

VII. *Ιστορικό Πλαίσιο: Τα επόμενα χρόνια ιταλικής παρουσίας στη Ρόδο*

Δεύτερη περίοδος Ιταλοκρατίας (1923-1936)

Τον Ιούλιο του 1923 υπογράφεται η συνθήκη της Λωζάνης, κατά την οποία εκτός της παραίτησης της Τουρκίας από την διεκδίκηση των Δωδεκανήσων, καταργείται και το άρθρο 1 της συνθήκης των Σεβρών και ταυτόχρονα η δέσμευση της Ιταλίας να παραδώσει τα νησιά στην Ελλάδα. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως διπλωματικός εκπρόσωπος επικαλείται την αρχή των εθνотήτων με σκοπό να καταφέρει την ένωση των νησιών με το ελληνικό κράτος, όμως και αυτή τη φορά η επέμβασή του δεν φέρνει αποτέλεσμα¹⁸³. Η Ρόδος δεν συμμετέχει στις ανταλλαγές πληθυσμών που προβλέπει η συνθήκη της Λωζάνης, όντας επί ιταλική κυριαρχία.

Μια νέα περίοδος ξεκινά για τα Δωδεκάνησα εφόσον νόμιμα πλέον εγκαθιδρύεται η ιταλική κυριαρχία και τα αναγνωρίζει ως κτήμα του Κοινοβουλίου (Possedimento) και όχι ως αποικία (Colonia)¹⁸⁴. Διοικητής αναλαμβάνει ο Mario Lago από την 19^η Φεβρουαρίου 1923¹⁸⁵. Ως κυβερνήτης ο Lago έχει αρκετά δικαιώματα στο πως θα διοικήσει τα νησιά· έχοντας μεγάλες φιλοδοξίες και σχέδια, και θεωρώντας πως η Ρόδος θα παραμείνει «έξ άεί» στα ιταλικά χέρια, χρησιμοποιεί τις κρατικές επιδοτήσεις και εξοντωτική φορολογία στους κατοίκους του νησιού για την τέλεση αρκετών δημοσίων έργων. Για τα υπέρογκα ποσά που επενδύονται στο νησί η διοίκηση δεν φέρει υποχρέωση απέναντι σε κεφάλαιο ή τόκους, διότι καταγράφονται ως δάνειο στον προϋπολογισμό του του ιταλικού Υπουργείου Εξωτερικών¹⁸⁶. Στο πρόγραμμα δημοσίων έργων ο Lago συμπεριλαμβάνει οδικό δίκτυο σε πόλεις και χωριά, αεροδρόμια, λιμενικές εγκαταστάσεις, ξενοδοχεία, δημόσια κτήρια, χώρους αναψυχής και άλλα· δημιουργεί ένα πολεοδομικό-ρυθμιστικό σχέδιο το οποίο ανατίθεται στον αρχιτέκτονα Florestano Di Fausto τον Μάιο του 1923, εγκρίνεται το 1926 αλλά υλοποιείται μια δεκαετία αργότερα¹⁸⁷.

Αυτό που ο Mario Lago προσπαθεί να πετύχει μέσα από τα έργα αυτά είναι η διαχρονική παρουσία της Ιταλίας στο νησί. Η επιτυχία του στόχου του είναι εμφανής, αρκεί να αναλογιστεί κανείς πως μέχρι και σήμερα πολλά από τα κτήρια που κατασκευάστηκαν στη Ρόδο επί Ιταλοκρατίας συνεχίζουν να στολίζουν το νησί με την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική τους, μαρτυρώντας ένα κομμάτι της ιστορίας του. Αυτό ονομάστηκε από τους ίδιους τους Ιταλούς «Πολιτική του Λίθου».

Η επιτυχία των σχεδίων του Lago κοστίζει αρκετά στην τοπική κοινωνία, αφού ο κυβερνήτης δεν ενδιαφέρεται για την διατήρηση γεωργίας, κτηνοτροφίας και εμπορίου στο νησί. Η χειρίστη οικονομική κατάσταση εξωθεί ολόένα και περισσότερους κατοίκους σε φυγή, ενώ την ίδια στιγμή βρίσκονται καθοδόν πληθυσμοί από την Ιταλία που σκοπεύουν να εγκατασταθούν και να εργαστούν στη Ρόδο. Οι οικονομικές απολαβές των Ιταλών είναι μεγαλύτερες σε σχέση με αυτές των ντόπιων. Σημαντικό να αναφερθεί ότι η ιταλική διοίκηση επιτρέπει πλέον τους «μεικτούς γάμους»¹⁸⁸, γεγονός που προβληματίζει τον τότε Μητροπολίτη της Ρόδου Αποστόλου Τρύφωνος, αφού ο ίδιος θεωρεί ότι οι γάμοι μεταξύ ντόπιων κοριτσιών και Ιταλών αποτελούν ένα ακόμη δολοπλόκο σχέδιο από τη μεριά των τελευταίων με μοναδικό σκοπό την κάρπωση της προίκας από τη νύφη¹⁸⁹.

¹⁸³ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 120

¹⁸⁴ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 121

¹⁸⁵ *Il Messaggero di Rodi* Anno VIII, No.36 (19/2/1923), 1

¹⁸⁶ Κώστας Τσαλαχούρης, *Η οικονομική πολιτική της Ιταλίας στα Δωδεκάνησα*, (Αθήνα: Τροχαλία, 2000), 40

¹⁸⁷ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 141

¹⁸⁸ Γάμοι μεταξύ Ελληνίδων και Ιταλών.

¹⁸⁹ Όπως αναφέρεται σε αυτούσιο κείμενο του Αποστόλου Τρύφωνος που παρατίθεται στο: Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 124

Γενικότερα η επιρροή που ασκεί το φασιστικό καθεστώς στην τοπική κοινωνία μέσα από τα διατάγματα του Lago, δεν αφήνει στους κατοίκους περιθώρια αντίδρασης. Ο Lago προσπαθεί σταδιακά να εμφυσήσει στους κατοίκους του νησιού την ιταλική κουλτούρα, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Χρησιμοποιεί για τον σκοπό του αυτό και την εκπαίδευση. Από την αρχή της Ιταλοκρατίας γίνονται κινήσεις της ιταλικής διοίκησης για την ίδρυση ιταλικών σχολείων και την παράδοση μαθημάτων ιταλικής γλώσσας στους κατοίκους του νησιού. Ωστόσο, το μετέπειτα φασιστικό καθεστώς της Ιταλίας θεωρεί πως η ιταλική γλώσσα πρέπει να ομιλείται από όλους τους κατοίκους των νησιών. Αυτό που συμβαίνει και πριν την έλευση του Lago στο νησί, είναι ότι το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών στέλνει χρηματικά ποσά στο ελληνικό Προξενείο στη Ρόδο, και από το Προξενείο μεταφέρονται στον Μητροπολίτη ο οποίος με τη σειρά του φροντίζει για τις πληρωμές των δασκάλων και λοιπών εξόδων λειτουργίας των σχολείων¹⁹⁰. Η κατάσταση αυτή όμως δεν συνεχίζεται αφότου αναλαμβάνει ο Lago. Τον Ιανουάριο 1926 δημοσιεύεται κανονισμός για τα σχολεία σύμφωνα με τον οποίο: απαγορεύεται η ανάμιξη της εκκλησίας με την εκπαίδευση, απαγορεύεται η ανάμιξη των διδασκόντων με την πολιτική, τίθεται υποχρεωτική η διδασκαλία της ιταλικής γλώσσας, θεσμοθετούνται οι κρατικές εξετάσεις και ιδρύεται διδασκαλείο για την χορήγηση πτυχίου στους δασκάλους¹⁹¹. Όπως προβλέπει ο κανονισμός αυτός τα σχολεία διαιρούνται σε τρεις κατηγορίες: τα βασιλικά, τα ιδιωτικά και τα επιχορηγούμενα. Το απολυτήριο των βασιλικών σχολείων είναι ισότιμο με αυτό που δίνεται στην Ιταλία, κάθε παιδί που φοιτά σε ένα τέτοιο σχολείο έχει δικαίωμα φοίτησης σε πανεπιστήμια της Ιταλίας· το ίδιο συμβαίνει και με τα επιχορηγούμενα σχολεία με τον περιορισμό η γλώσσα εξέτασης των μαθητών να είναι η ιταλική, σε άλλη περίπτωση το απολυτήριο έχει ισχύ μόνο εντός των Δωδεκανήσων¹⁹². Τα ιδιωτικά είναι αυτά που αντιμετωπίζουν το μεγαλύτερο «πρόβλημα» για τα δεδομένα της εποχής, και για αυτά ξεσηκώνεται για άλλη μια φορά ο λαός της Δωδεκανήσου, αφού η πλειονότητα των ελληνικών πληθυσμών φοιτά σε αυτά.

Ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει την περίοδο εκείνη, είναι αυτό της υπηκοότητας. Για την διευθέτηση του θέματος αυτού η ιταλική διοίκηση δημιουργεί μια μικτή μορφή υπηκοότητας την «ιταλο-αιγιακή»¹⁹³ την οποία όσοι διαθέτουν, στερούνται την άσκηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων και δεν υποχρεούνται να εκτελέσουν θητεία στον ιταλικό στρατό. Η συγκεκριμένη είναι η λεγόμενη «μικρή» υπηκοότητα (piccolo ή rodia cittadinanza), υπάρχει όμως και η «μεγάλη» (piena ή metropolitana cittadinanza) η οποία είναι ίδια με εκείνη των Ιταλών πολιτών¹⁹⁴. Η διάκριση μεταξύ «μικρής» και «μεγάλης» υπηκοότητας, ταυτόχρονα διακρίνει και αυτούς που τις κατέχουν σε «κατώτερους» και «ανώτερους» αντίστοιχα, γεγονός που προκαλεί για πολλοστή φορά ξεσηκωμούς. Για την απόκτηση της «metropolitana cittadinanza» οι Έλληνες πρέπει ουσιαστικά να απαρνηθούν την έως τότε ταυτότητά τους και να γίνουν μέλη του φασιστικού καθεστώτος, με τίμημα την στοχοποίηση και την ζωή στο περιθώριο. Όσοι αποκτούν «metropolitana cittadinanza» φέρουν για τους υπόλοιπους το στίγμα του «προδότη».

Οι επεμβάσεις της διοίκησης του Mario Lago στην πολιτική, οικονομική και πολιτισμική ζωή των κατοίκων είναι ήπιες σε σχέση με εκείνες που θα υποστεί ο Δωδεκανησιακός λαός με τον ερχομό του επόμενου διοικητή. Ο Lago πιστεύει πως με τον καιρό θα «εξιταλίσει» τους κατοίκους των νησιών, και το πετυχαίνει με την σταδιακή παρείσφρηση του Ιταλικού πολιτισμού στα Δωδεκάνησα. Τα χρόνια που ακολουθούν είναι και από τα πιο δύσκολα που βιώνουν οι κάτοικοι του νησιού.

¹⁹⁰ Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943* [...], ό.π., 143

¹⁹¹ Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943* [...], ό.π., 145

¹⁹² Φωτεινή Κλαδάκη-Μενεμενλή, Τιμόθεος Φρέρης, *Από την Εκπαιδευτική Ιστορία της Ρόδου (1889-1989)*, (Σύρος: Έκδοση Δήμου Ρόδου, 2002), 128-132

¹⁹³ McGuire, «Η εβραϊκή κοινότητα της Ρόδου και της Κω [...], ό.π., 150

¹⁹⁴ Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943* [...], ό.π., 135

Τον Οκτώβριο 1936 επισκέπτεται τη Ρόδο ο Cesare Maria De Vecchi, τότε υπουργός παιδείας της Ιταλίας και ένας εκ των τεσσάρων της Τετρανδρίας του Φασιστικού Κόμματος. Στην επίσκεψή του αυτή διαπιστώνει ότι οι κάτοικοι μιλούν ακόμη την ελληνική γλώσσα έπειτα από 25 χρόνια ιταλικής κυριαρχίας· αυτό τον ωθεί να γνωστοποιήσει το γεγονός στον Mussolini και την λοιπή φασιστική ηγεσία και προτείνει την εφαρμογή αυστηρότερης πολιτικής στα ιταλοκρατούμενα νησιά¹⁹⁵. Τελικώς, στις 2 Δεκεμβρίου 1936 επιστρέφει στη Ρόδο ως ο νέος διοικητής των Δωδεκανήσων¹⁹⁶.

Από τις πρώτες ώρες που βρίσκεται στην διοίκηση κάνει αισθητή την παρουσία του, και διαφοροποιείται από τους προηγούμενους διοικητές. Αν ήταν εφικτό να αλλάξει την κατάσταση των Δωδεκανήσων -σε εκείνο που ο ίδιος θεωρούσε καλύτερο- σε μια νύχτα, θα το είχε πράξει. Ο Mario Lago εφαρμόζει δύο πολιτικά σχέδια¹⁹⁷ τα οποία αποσκοπούν στον εξιταλισμό του πληθυσμού των νησιών μακροπρόθεσμα, ενώ ο De Vecchi επιδιώκει βραχυπρόθεσμα να πετύχει όσα δεν είχε καταφέρει ως τότε ο προκάτοχός του.

Από τα πρώτα πράγματα που αλλάζει ο De Vecchi είναι οι τοπικές διοικήσεις. Σύμφωνα με διάταγμα του Μαρτίου 1937, οι δήμοι του νησιού αποτελούν ηθικά σώματα της κυβέρνησης¹⁹⁸. Οι εκάστοτε κυβερνώντες πρέπει να λογοδοτούν στην ιταλική διοίκηση πριν από κάθε απόφαση. Πρέπει επίσης να διαθέτουν την «metropolitana cittadinanza» (ιταλική υπηκοότητα), για να μπορούν να κρατήσουν τις κυβερνητικές τους θέσεις. Το γεγονός αυτό προβληματίζει τους τότε δημάρχους διότι καλλούνται να επιλέξουν είτε να ασπαστούν το φασιστικό καθεστώς προκειμένου να πάρουν την υπηκοότητα, είτε να εγκαταλείψουν την θέση τους.

Μια δεύτερη επέμβαση του De Vecchi, είναι εκείνη στο εκπαιδευτικό σύστημα. Ο σχολικός κανονισμός του έτους 1926 κρίνεται ανεπαρκής από τον ίδιο, αφού θεωρεί απαράδεκτο να ομιλείται ακόμη η ελληνική γλώσσα. Με κυβερνητικό διάταγμα τον Ιούλιο 1939, θέτει ως κύρια γλώσσα την ιταλική και επιτρέπει την διδασκαλία της ελληνικής κατά τα πρώτα τρία χρόνια του πενταετούς δημοτικού σχολείου ως προαιρετικό μάθημα. Ακόμη έχει το δικαίωμα να κλείσει τα ιδιωτικά σχολεία οποιαδήποτε χρονική στιγμή επικαλούμενος πειθαρχικά, διδακτικά ή πολιτικά αίτια¹⁹⁹. Υποχρεωτικό μάθημα σε όλα τα σχολεία γίνεται το μάθημα «φασιστική αγωγή» (Cultura Fascista) το οποίο διδάσκεται από καθηγητές ιταλικών και ιστορίας, επιπλέον όλοι οι μαθητές υποχρεώνονται να χαιρετούν υψώνοντας το δεξί τους χέρι²⁰⁰. Αποτέλεσμα του διατάγματος είναι η απόλυση όσων δασκάλων δεν μπορούν να διδάξουν στην ιταλική γλώσσα. Αρκετοί από αυτούς αναγκάζονται να εγκαταλείψουν το νησί και να αναζητήσουν δουλειά στην Ελλάδα ή άλλες χώρες που διαμένουν ομογενείς, όπως είναι η Αίγυπτος.

Ο διοικητής αυτός εστιάζει αρκετά στην διάδοση της φασιστικής ιδεολογίας. Θεωρεί ότι ξεκινώντας από τις μικρές ηλικίες μέσω του σχολείου, και συνεχίζοντας έξω από αυτό με ομάδες και φασιστικές οργανώσεις, ενδυναμώνει τα αισθήματα των νέων περί φασισμού δημιουργώντας την ιδανική βάση για τις επόμενες γενιές. Στα σχέδιά του είναι η ανέγερση οικημάτων ικανών να φιλοξενήσουν γυμναστικά όργανα, μουσική και φιλαρμονική σχολή²⁰¹. εστιάζει επίσης στην τουριστική ανάπτυξη

¹⁹⁵ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ο.π., 224-225

¹⁹⁶ «Ροδιακά Χρονικά: Η άφιξη της Α. Εξ. του Γεν. Διοικητού Ντε Βέκκι», *Ροδιακή ΚΒ* 1699 (2/12/1936), 2

¹⁹⁷ Αυτά ήταν η «πολιτική του λίθου» -η οποία εξηγήθηκε νωρίτερα- και η «πολιτική της νομιμοφανούς βίας». Η δεύτερη αφορούσε την επιβολή αυστηρών μέτρων στους κατοίκους των νησιών μέσα από διατάγματα και νόμιμες -για τα δεδομένα της εποχής- διαδικασίες.

¹⁹⁸ Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943* [...], ο.π., 236

¹⁹⁹ Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943* [...], ο.π., 163

²⁰⁰ Κλαδάκη-Μενεμενλή, Φρέρης, *Από την Εκπαιδευτική Ιστορία της Ρόδου* [...], ο.π., 135-136

²⁰¹ Κώστας Τσαλαχούρης, *Η οικονομική πολιτική* [...], ό.π., 20

κρίνοντας πως ο τουρισμός στη Ρόδο έχει την δυνατότητα να αποτελέσει σημαντικό μέσο διάδοσης της ιταλικής φασιστικής κουλτούρας στην Εγγύς Ανατολή²⁰². Ακόμη, στόχος του είναι να προσεγγίσει Ιταλούς και τουρίστες από την Δυτική Ευρώπη, ώστε να έχουν την ευκαιρία να θαυμάσουν την ομορφιά του τόπου.

Η έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου προκαλεί αναταραχές στον Δωδεκανησιακό χώρο. Ο De Vecchi διατάζει συνεχείς περιπολίες και προετοιμάζει το έδαφος για τον επικείμενο πόλεμο. Η ελληνοϊταλική σύγκρουση στις 28 Οκτωβρίου 1940 αναστατώνει ίσως περισσότερο την ιταλική διοίκηση, η οποία φοβούμενη πιθανές εξεγέρσεις από την μεριά των ελληνικών πληθυσμών αποφασίζει να συγκεντρώσει όλους τους Έλληνες υπηκόους των νησιών σε στρατόπεδα. Λίγο πριν ο Έλληνας Πρόξενος αποχωρήσει από τη Ρόδο προσπαθεί να μάθει τον αριθμό των κρατουμένων, καθώς και αν παρέχεται τόσο σε αυτούς, όσο και στις οικογένειές τους η απαραίτητη περίθαλψη · ο αριθμός ανέρχεται γύρω στους πεντακόσιους και φαίνεται να τους παρέχεται σίτιση²⁰³.

Στις 9 Δεκεμβρίου 1940 παραιτείται ο De Vecchi²⁰⁴ και αναλαμβάνει την διοίκηση ο Ettore Bastico ο οποίος διοικεί μέχρι τον Ιούλιο 1941. Τελευταίος διοικητής αναλαμβάνει ο Inigo Campioni από τις 15 Ιουλίου 1941, έως τις 18 Σεπτεμβρίου 1943 όπου επικυρώνεται η συνθηκολόγηση μεταξύ Ιταλίας και Γερμανίας. Πολλοί από τους Ιταλούς που κατοικούν στο νησί προσπαθούν να φύγουν με αυτοσχέδιους τρόπους, άλλοι επιδιώκουν την αντίσταση, ενώ άλλοι συνεχίζουν να συνεργάζονται με τους Γερμανούς και οδηγούνται σε στρατόπεδα εργασίας των γερμανικών δυνάμεων²⁰⁵. Από το 1943, μέχρι και την λήξη του Β΄ Παγκοσμίου το 1945, η Ρόδος βρίσκεται υπό γερμανική κατοχή. Τον Μάιο του ίδιου έτους, και αφού η Γερμανία έχει υπογράψει την άνευ όρων παράδοσή της, υπογράφεται στην Σύμη το πρωτόκολλο παράδοσης των Δωδεκανήσων από τον αρχηγό των γερμανικών Δυνάμεων Otto Wagener, στους Άγγλους: αρχιστράτηγο Charles Tober Paget, ταξίαρχο James Moffat, και ναύαρχο Tennant, και στον διοικητή του Ιερού Λόχου Χριστόδουλο Τσιγάντε²⁰⁶. Το νησί «κρατούν» οι σύμμαχοι Άγγλοι με την προϋπόθεση ότι θα ενωθεί με την Ελλάδα. Ωστόσο, η στάση της βρετανικής Διοίκησης φαίνεται να τείνει περισσότερο στην παρακράτηση των Δωδεκανήσων, γεγονός που προβληματίζει τους κατοίκους και τους οδηγεί στην διοργάνωση Δημοψηφίσματος υπέρ της ένωσης των νήσων με τον ελλαδικό χώρο. Τελικώς, στην συνδιάσκεψη ειρήνης του Παρισιού το 1946 αποφασίζεται η παράδοση τους στην Ελλάδα, γεγονός που προκαλεί ενθουσιασμό στους κατοίκους των νησιών²⁰⁷. Ένα χρόνο αργότερα υλοποιείται η απόφαση· το μεσημέρι της 31^{ης} Μαρτίου 1947 γίνεται στο κέντρο της Ρόδου η υποστολή της αγγλικής σημαίας και η έπαρση της ελληνικής, ενώ ακούγεται επισήμως για πρώτη φορά ο εθνικός ύμνος²⁰⁸.

²⁰² Κώστας Τσαλαχούρης, *Η οικονομική πολιτική* [...], ό.π., 22

²⁰³ Κώστας Τσαλαχούρης, *Σελίδες ιστορίας* [...], ό.π., 46

²⁰⁴ Ettore Portanova, «Il cambio della guardia in Egeo: Saluto al Quadrumviro», *Il Messaggero Di Rodi* Anno 25, Num.290 (9/12/1940), 1

²⁰⁵ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 283

²⁰⁶ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 329

²⁰⁷ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 359-362

²⁰⁸ Νικολάου & Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* [...], ό.π., 380-382

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνόφωνη Βιβλιογραφία

Αντώνης Βρατσάλης, *Νιοχωρίτικα* (Ρόδος: Τέχνη, 1990)

Anthony Luttrell, «Το Βυζάντιο και οι Ιωαννίτες Ιππότες της Ρόδου (1306-1409)», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 11 (1997), 189-214

Γ. Θ. Βεργωτής, «Βενετοκλείου» Γυμνασίου Παραλειπόμενα», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* Ε' (1976), 271-286

Εμμανουήλ Παντελίδης, «Η πατρίς μας ερημόνει», *Ροδιακόν Ημερολόγιον* (1912), 76-79

Ζαχαρίας Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα: Αλλοτρίωση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος 1912-1943*, (Ρόδος: Έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, 1998)

Κώστας Τσαλαχούρης, *Η οικονομική πολιτική της Ιταλίας στα Δωδεκάνησα*, (Αθήνα: Τροχαλία, 2000)

Κώστας Τσαλαχούρης, *Σελίδες ιστορίας: Ροδιακά και άλλα*, (Αθήνα: Θυμέλη, 2002)

Μανώλης Δ. Παπαϊωάννου, *Διαγώρας Ολυμπιονίκης ο Ρόδιος: Γυμναστικός Σύλλογος “Διαγώρας”*, β' εκδ. (Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος: Αθήνα, 2005)

Νίκος Νικολάου & Αντώνης Αγγελής, *Η Ρόδος του εικοστού αιώνα* (Ρόδος: Δέντρο, 2009)

Πλάτωνας Κ. Κυπριώτης, *Οι Βνετοκλείς και το Βενετόκλειον: Η συμβολή των εις την παιδείαν του έθνους*, (Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, 1973)

Richard Clogg, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770-2013*, γ' εκδ. (Αθήνα: Κάτοπτρο, 2015)

Valerie McGuire, «Η εβραϊκή κοινότητα της Ρόδου και της Κω: Μια διεθνική κοινότητα ανάμεσα στην οθωμανική κατάρρευση και την ιταλική αυτοκρατορία», *Αρχειοτάξιο* 19 (2018), 141-159

Φωτεινή Κλαδάκη-Μενεμενλή, Τιμόθεος Φρέρης, *Από την Εκπαιδευτική Ιστορία της Ρόδου (1889-1989)*, (Σύρος: Έκδοση Δήμου Ρόδου, 2002)

Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1948)* (Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, 1994)

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Richard Bosworth, «Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese, 1912-1915», *American Sociological Review* 56 (1991), 639-651

Jonathan Dunnage, *Twentieth-Century Italy: A Social History*, (Harlow: Pearson Education Limited, 2002)

Axel Körner, *America in Italy: The United States in the political thought and imagination of the Risorgimento, 1763-1865*, (New Jersey: Princeton University Press, 2017)

Stefano Luconi, «Opera as a Nationalistic Weapon: The Erection of the Monument to Giuseppe Verdi in New York City», *Italian Americana* 34 (2016), 37- 61

George W. Martin, *Verdi in America: Oberto Through Rigoletto*, (Rochester: University of Rochester Press, 2011)

John Pollard, *The Fascist Experience in Italy*, (New York: Routledge, 1998)

«tempora matantur, et nos mutamur in illis», *The Oxford Dictionary of Phrase and Fable* (New York: Oxford University Press, 2000), 1083

James S. Ruebel, «...and we are a-changing, too», *Honors in Practice: A Publication of the National Collegiate Honors Council* 11 (2015), στον ιστότοπο <https://digitalcommons.unl.edu/nchchip/241/>, ημερομηνία προσπέλασης: 18/12/2020

Εφημερίδες

Ροδιακή (1915-1923)

Ρόδος και Νέα Ρόδος (1909-1923)

Il Messaggero di Rodi (1916-1923)

Πηγές στο Διαδίκτυο

Γεωργία Μπίκα, «Δεύτερη Αθηναϊκή Συμμαχία», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία* <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4072> , ημερομηνία προσπέλασης: 30/06/2020

League of nations, *Treaty Series* Vol. XXVIII (1924), 11-113 στον ιστότοπο των Ηνωμένων Εθνών <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/lon/volume%2028/v28.pdf> , ημερομηνία προσπέλασης: 21/11/2020

Κώστας Τσαλαχούρης, «Ο Σύλλογος Διαγόρας φάρος του Ελληνισμού», *Ροδιακή* (13/11/2014), στον ιστότοπο της Ροδιακής <https://www.rodiki.gr/article/295056/o-syllogos-diagoras-faros-toy-ellhnismoy>, ημερομηνία προσπέλασης: 11/12/2020

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Α

Αγγελής, Αντώνης: 3, 7, 8, 24, 100, 102, 103

Αθανασίου, Αν.: 31

Αθανασίου, Ιωάννης: 41

Αλεξάνδρου, Σ.: 30

Αλεξάνδρου, Σόλων: 31

Αμάτο, Αλπέρτ: 41

Αναστασιάδης, Δημήτριος: 11, 12, 33

Αναστασιάδης: 43

Αντωνίου, Ηλ.: 31

Αποστολίδης, Μιχαήλ: 13, 36, 41

Αργυρόπουλος, Σταύρος: 13

Β

Βαλσάμης, Μιχαήλ: 13

Βασιλείου, Ιωάν. Π.: 41

Βενετοκλέους, Ανδ. Π.: 41

Βενετοκλή, Μαρουλίτσα: 18

Βενετοκλής, Δημήτριος: 18, 33, 34

Βενετοκλής, Μίνως: 19, 33, 93-94, 96

Βένιαμιν, Βασίλειος (Beniamin, Basilio/Vassili): 2, 25, 26, 35, 38, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80

Βενιζέλος, Ελευθέριος: 8, 100

Βεργωτής, Γ.Θ.: 33

Βλαδίμηρος: 42

Βλαστός (Δημογέροντας): 29

Βομβύλα, Αναστασία: 35

Βρατσάλης, Αντώνης: 5, 9

Γ

Γεωργιάδης, Θ. Γεώργιος (Giorgiadis): 1, 10, 11, 12, 40, 41, 65

Γεωργίου, Θωμάς: 14

Γεωργίου, Π.: 31

Γεωργίου, Στ.: 31

Γεωρδαμλής, Γεώργιος: 18, 43

Γιακουμάκης, Νικόλαος: 13

Δ

Δεληγιάννης, Σταύρος: 13, 41

Δημήτριος: 3

Δημητρίου, Φιλ. Π.: 31

Διακογιάννης, Εμμ.: 41

Διακοσάββας, Νικόλαος: 41

Διακοσάββας, Σάββας: 41

Διοκλητιανός: 3

Ε

Εμμανουήλ, Βίκτωρ (Emanuele, Vittorio): 21, 22, 59

Εμμανουήρ, Μιχ.: 41

Ευαγγελίδης, Τρύφων: 30

Ζ

Ζαλάτας, Κωνσταντίνος: 41

Ζαφειριάδης, Δημ.: 41

Ζαχαρόπουλος, Σ. Ι.: 10

Ζωϊπούλου, Θρ.: 41

H

Ηλιάδης, Ηκ. Χ.: 41

Ηλίας, Γεώργ. Μ. Αντ.: 31

Θ

Θωμαΐδης, Θωμάς: 13

Θωμαΐδης, Χρ.: 40

I

Ιακωβίδου, Σ. Χ.: 18, 43

Ιωαννίδης, Συνέσιος: 30, 31

Ιωάννου, Κλεόβουλος Π.: 29

K

Καλαμπίχης, Εμμανουήλ: 33

Καλαφατάς (Calafatas): 71

Καλλιγά, Χ.: 18, 43

Καλλιπολλίτης, Αντ.: 18, 43

Καμπουράκης, Νικόλαος (Camburachi, Nico):
25, 27, 38, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88

Καμψόπουλος, Γεώργιος (Campsopoulos,
Giorgio): 35

Καμψοπούλου, Υπαπαντή: 35

Κανά, Άλκηστις: 18, 43

Κανάς, Φωκίων: 18, 43

Καντίνι: 29

Καραγιάννης, Νικόλαος: 29

Κάσιος: 3

Κατσούρη, Δ.: 18, 43

Κατσούρης, Γ.: 43

Κέζουλα, Καλλιόπη: 41

Κεμάλ, Μουσταφά: 8

Κοζάς (Κοτζάς), Μιλτιάδης: 26, 77

Κοκίδης, Γ.: 29

Κοπίας, Γεώργιος: 28

Κοτζάς, Δημ.: 41

Κούλλαρος, Τσ.: 41

Κουτσούρης, Ι.: 41

Κριάρης, Α.: 36

Κτριάκου, Αθ.: 41

Κυπριώτης, Πλάτωνας Κ.: 33

Κυραμαριός, Κωνσταντίνος: 77

Κυραμαριός, Ηλίας: 18, 41, 43

Κωνσταντάκης, Κυριάκος: 2

Κωνσταντίνου, Ασημίνα Δημ.: 31

Κώττης, Δημήτριος: 36

Λ

Λαγκάνης, Ευστράτιος: 41

Λαμπελέτ, Ναπολέον: 17

Λουϊζίδη (Luisidis): 71

Λουϊζίδη (Luisidis): 71

Λουϊζίδης, Δημ.: 41

M

Μαΐλλης, Αντώνιος: 28

Μακρυγιάννης, Γεώργιος: 28, 38

Μαλτέζος, Γ. Ν.: 41

Μαλτέζος, Εμμ. Νικ.: 41

Μαλώνας, Γεώργιος: 2

Μανδραγός, Ιωάννης: 18, 43

Μανκελίδης, Εμμ.: 41
 Μάρκη (Marchi, Francesco): 21
 Μαυράκης, Στέφανος: 13
 Μέγας Αλέξανδρος: 3
 Μισαηλίδης, Μιχαήλ: 13
 Μιχαήλ, Π.: 29
 Μουζουράκης, Ν.: 18, 43
 Μουζουράκης, Παναγιώτης: 13, 41
 Μπαλλής (Βαλλής, Βαλής), Γεώργιος (Ballis, Georgio): 12, 13, 15, 17, 21, 29, 40, 42, 53
 Μπίκα, Γεωργία: 3
 Μπούκης, Γεώργιος: 13

N

Νεζμετίν, Τεφήκ: 41
 Νικολάιοβιτς, Φωκίων: 36
 Νικολάου, Ντ. Α. Π.: 41
 Νικολάου, Νίκος: 3, 7, 8, 24, 100, 102, 103

Ξ

Ξανθόπουλος, Τιμόθεος: 17

O

Οικονομίδης, Ιάκ.: 41
 Ορφανίδης, Μ.: 36
 Ουμβέρτος (Umberto II di Savoia): 20
 Ουμπλέ, Αιμίλιος (Auble, Emile): 14

Π

Παλαιολόγου, Σ.: 18, 43

Παντελίδης, Εμμανουήλ: 13, 40, 41, 89-92, 97, 98

Παπαδάκης, Π.: 13

Παπαδόπουλος, Αλκ.: 18, 43

Παπαδόπουλος, Γεώργιος: 13, 41

Παπαδόπουλος, Ευάγγελος: 36

Παπαδόπουλος, Χρήστος: 13

Παπαδοπούλου, Ε.: 18, 43

Παπαδοπούλου, Σ.: 18

Παπαθεοδώρου, Γιάννης: 2

Παπαϊωάννου, Μανώλης: 10-12

Παπανδρέου, Σαβ.: 43

Παπαχριστοδούλου, Χ. Ι.: 3, 4, 7, 8

Παρασκευά, Ι.: 18, 43

Παρασκευά, Σ.: 18, 43

Παρασκευάς, Ν.: 18

Παρασсос, Δημ.: 35

Περδικάκης, Μιχαήλ: 13, 40

Πετρακάκης, Εμμ.: 18, 43

Πετρίδης, Πέτρος: 13

Πετρίδου, Αλκμήνη Π.: 35

Πετρίδου, Κλεάνθη Γ.: 35

Πιττακης: 42

Πουμπουράκης, Μ.: 33

P

Ρόκο: 83

Σ

Σακελλαρίδης, Θεόφραστος: 17

Σουλειϊμάν Σουλτάνος: 4

Σοφοκλέους, Ιωάννης: 13

Σταματάκης, Εμμ.: 41

Στεφανίδης, Θ.: 41

Στεφάνου, Εμμ.: 31

Συμεών, Επ.: 41

Σωκράτους, Στυλιανός: 41

Σαμπέτα: 29

Σικελιανού (Sichelianu): 71

Σκόττης (Κώττης), Δρόσος: 13, 17, 18, 43

Σχίζας, Ιερόθεος: 18, 42, 43

Στρουμπής, Δημ.: 18, 43

Φιλίππου, Πέτρος: 42

Φραράκη, Μαίρη Θ.: 35

X

Χαλκιάπουλος, Αθανάσιος (πρόξενος της Ελλάδας στη Ρόδο): 13

Χατζηαποστόλου, Νικόλαος: 17

Χατζής, Μιχαήλ: 41

Χατζησυμεών, Συμ. Γ.: 31

Χρυσοστομίδα (Chrisostomides): 71

Χρυσοχόος, Ν.: 40

T

Τριανταφύλλου, Θεμιστοκλής: 2

Τριανταφύλλου, Πρωτογένης: 18, 43

Τρυποσκούφη, Νάνσυ: 2

Τρύφωνος, Απόστολος (Μητροπολίτης): 7, 8, 100

Τσαλαχούρης, Κώστας: 2, 8, 9, 16, 17, 100, 102, 103

Τσαμπουνάρης, Π.: 17, 41

Τσιγάντες, Χριστόδουλος: 103

Τσιρπανλής, Ζαχαρίας: 4, 6, 7, 101, 102

Τσολάκη, Ελένη: 35

Τσοπανάκης: 28

Τσουμπρή Γ.: 41

Τσουμπρής, Δημήτριος Γ.: 41

Φ

Φιλιππίδου, Βεατρίκη: 35

Φιλίππου, Κάλαιστος: 32

A

Albeniz, Isaac: 22
Albertazzi, Gontesina M. T.: 35
Albertini: 25, 72
Alhadeff: 71
Alleva: 70
Allier, Gabriel: 22
Ameglio, Giovanni Battista: 7

B

Bach, J.S.: 22
Bastico, Ettore: 103
Becucci, Ernesto: 22
Bellini, Vincenzo: 17, 22, 23, 43, 66
Bey, Gjamal: 71
Bey, Sucry: 71
Biagini: 71
Binatasch: 71
Bizet, Georges: 25, 69
Blanc, Giuseppe: 22
Bois: 71
Bonelli, A.: 69
Bosworth, Richard: 6
Bottiglia: 71
Braga, Gaetano: 17
Brizzi, Attilio (Αττίλω Μπρίτση): 14
Butta, Bice-Doria: 25, 26, 69, 71, 72, 76, 78, 79, 80

C

Camillo, Cavour: 5

Cammarano, Salvatore: 19

Campioni, Inigo: 103

Carosio, P.: 66

Chinni: 71

Chopin, F.: 25, 69, 76

Cilento: 70

Clogg, Richard: 8

Cocco: 70

Contestabile: 70

Corronell: 43

Costa, Mario Pasquale: 22

Croce, Giovanni (Κρότσε, I.): 30

Czibulka, Alphons: 22

D

D' Amaral, Andrea: 4

D' Ambrosio, Alfredo: 26, 78, 79

De Bosdari, Alessandro (Δε Μποσδάρη): 26, 29, 80

De Meis, V.: 25, 74, 75, 76

De Porto: 71

De Porto: 71

De Vecchi, Cesare Maria: 102, 103

De Vignoli, Vignolo: 3

Di Fausto, Florestano: 100

Di San Giuliano, Marchese Antonino Paterno Castello: 6

Djemil: 71

Donizetti, Gaetano: 22

Doria: 80

Drdla, Franz: 25, 26, 75, 76, 78, 79

Dunnage, Jonathan: 5, 6

E

Epicoco: 25, 72

G

Gabetti, Giuseppe: 22

Gazzini: 70

Giachine: 70

Gorini, V.: 18

Gossec, Francois-Joseph: 25, 87

Gounod, Charles: 17, 22, 23, 25, 63, 64, 65, 66, 87

Grossi: 25, 72

Gugliormella, Agnese (Γουγλιορμέλλα): 25, 27, 69, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 88

Guidoni: 70

Guidoni: 71

H

Hassom, Mathilde: 71

Hassom, Regina: 71

Hassom: 71

J

Jussuf: 71

K

Körner, Axel: 22

Kreisler, Fritz (Francoeur): 25, 26, 78, 79, 80, 87

L

Laffon, Adalbert: 18, 43

Laffon, Alpina: 18, 43

Laffon, Gustave (Λαφφών, Γουσταύος): 37, 95

Lago, Mario: 1, 4, 9, 19, 100, 101, 102

Lehar, Franz: 22

Leon, Behora: 71

Leon, Estrella: 71

Leon, Rachel: 71

Lichelianu (Σικελιανού;): 71

Luconi, Stefano: 22

Luttrell, Anthony: 3

M

Mariani, G.: 67, 71

Martin, George W.: 19

Martucci, Giuseppe: 25, 69

Mascagni, Pietro: 25, 69

McGuire, Valerie: 4, 5, 9, 101

Mendelssohn, Felix: 25, 87

Metra, Olivier: 22

Moffat, James: 103

Moszkowski, Moritz: 74, 76

Mozart, W.A: 25, 74, 76

Mundula: 70

Mundula: 71

Mussolini, Benito: 102

N

Nobille, Giovv.: 18, 43

Notrica: 71

Novaro, Michele: 22

O

Olivieri, Alessio: 22

P

Paderewski, Ignacy Jan: 25, 87

Paoletti: 71

Pellitti (μουσικός οίκος στο Μιλάνο): 15

Petrasanta, Emilio (Πετράσαντας, Αιμήλιος): 34

Planquette, Robert: 23, 66, 68

Pollard, John: 5

Ponchielli, Amilcare: 25, 69

Q

Quentin: 70

R

Raff, R.: 25, 74, 75, 76

Rahmy, Idis: 71

Rahmy, Menduk: 71

Rahmy, Suleiman: 71

Regano: 71

Ricci, Luigi: 17

Rodriguez: 23, 68

Rosignoli, E.: 69

Rossini, Gioachino: 17, 23, 25, 65, 67, 68, 69

Rubele: 25, 72

Ruebel, James S.: 20

Ruta: 71

S

Saccoroti: 70

Salime, Zia: 71

Salvetti, Simone: 25, 69

Sarasate, Pablo: 25, 27, 87

Schubert, Franz: 25, 87

Sciortino, L.: 69

Senni, Carlo: 70

Silvestri: 43

Strauss, Johann: 22

Suppe, Franz v.: 22, 23, 67

T

Tagliapietra, S.: 69

Tchaikovsky, P.I.: 25, 69

Tenenti, Giorgis: 25, 72

Tennant: 103

Tessa, A.: 69

Tober Paget, Charles: 103

Tommaso, Mario: 22

Trapolino: 71

V

Verdi, Giuseppe: 16, 17, 19, 22, 23, 41, 65, 67, 69

Vieuxtemps, Henri: 26, 27, 77, 78, 79, 80

Villiers De L'Isle-Adam, Philippe: 4

Viviani: 70

W

Wagener, Otto: 103

Wieniawski, Henryk: 25, 26, 27, 77, 78, 79, 80,
87

Z

Zelihman (Ζέλιχμαν/ Σέλιχμαν): 27, 80, 81, 83

Zitteli, Vittoria: 35